

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Mollay Károly: Sopron XIV. századi városképének vizsgálata A Fabricius-ház története (kb. 50–1530-ig)

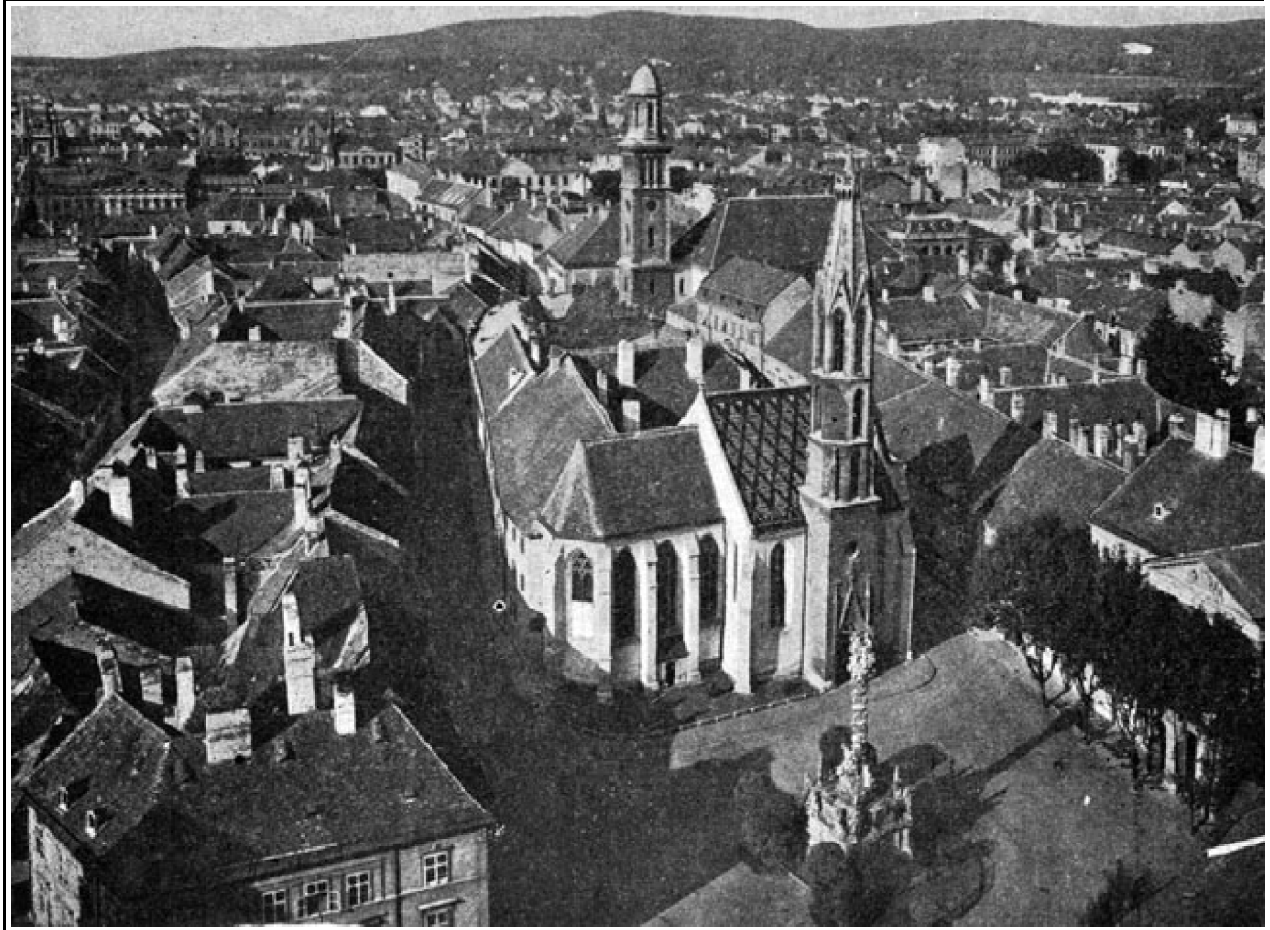
1 Mollay Károly: Sopron XIV. századi városképének vizsgálata A Fabricius-ház története (kb. 50–1530-ig)

1. A Magyar Történelmi Társulat 1960. évi május 6-i soproni vándorgyűlésén Sopron várostörténeti kutatásának egyes kérdéseiről szólva többek között ezeket mondtam: „Ha a XV. és a XVI. századi, részben még kiadatlan forrásanyag segítségével egyszer majd sikerül megnyugtatóan értelmezni az 1379. évi házösszeírás adatait, megrajzolhatjuk Sopron bel- és külvárosának 1379. évi térképét, mégpedig nagyobb pontossággal, mint amilyennel a legrégebb, 1597. és 1622. évi belvárosi térképek készültek; következtethetünk az 1379. évi soproni társadalom szerkezetére, és világosabban fogjuk látni a XV. századi társadalmi mozgalmak rugóit, indítékait” (SSz. 1960, XIV, 331). Azóta, legnagyobb részt e folyóirat hasábjain több tanulmány jelent meg, amelyből kiderült, hogy Sopron gótikus városképe lényegében a XIV. században alakult ki. A ferences (utóbb: bencés) templomon és kolostoron (káptalantermen), a Szent György-templomon kívül itt gondoljunk az egymásután feltárt, főleg belvárosi házakra, köztük nem utolsó sorban a Fabricius-házra.

2. Az 1379. évi házösszeírás értelmezésének eddig az volt az egyik legnagyobb nehézsége, hogy a házak sorrendjében készült egyéb soproni összeírások csak közel fél évszázaddal később kezdődnek: 1242-ből egy külvárosi adójegyzék (SoprOkI. II/2, 316–337), 1427-ből egy belvárosi (I. h. 364–367), továbbá egy bel- és külvárosi névjegyzék (II/6, 133–142)¹⁽¹⁾ maradt fenn, ezenkívül 1424-ből egy gabonadézsmajegyzék, 1426-ből egy bordézsmajegyzék és az első fertály adójegyzéke (II/2, 314–316, 438–357). Ezeknek és az ezután elég sűrűn fennmaradt hasonló jellegű összeírásoknak nemcsak gazdaságtörténeti jelentőségük van (az adó, a dézsma nagyságából egy-egy polgár vagy lakó, valamint az egész város vagyoni helyzetére, a gabona- és bortermés nagyságára lehet következtetni), hanem egyéb adatokkal együtt kitűnően eligazítanak a város helyrajzában egyes kérdéseiben: házról-házra haladva a későbbi telekkönyveket pótolják. A Szent György utca 3. számú házának története (SSz. 1959, XIII, 121, 193) megmutatta, milyen tanulságokat rejt magában a várostörténet számára egy-egy háznak a története, milyen összefüggéseket deríthetünk fel, ha majd az egész belvárost vagy a bel- és külvárost így megismerjük.

Maradt fenn még egy keltezetlen bordézsmajegyzéknek a töredéke, amelyet Házi Jenő (SoprOkI. II/6, 82–85) 1428-ból keltez. Magam futólagos vizsgálat alapján már korábban jeleztem,²⁽²⁾ hogy legkésőbb 1421-ből származhat. Most ²alapos vizsgálattal megállapítható, hogy 1417. november 11-e körül írhatták.³⁽³⁾ Az 1379. évi házösszeírással való összehasonlítás céljából a fenti összeírásokhoz képest így ugyan csak 7–10 esztendő nyertünk, de mégis egy régebbi gazdasági és helyrajzi állapotot kapunk, sőt

hézagpótló társadalomtörténeti adatokat is. Így például a város első jelentős jegyzőjéről, Ernst Konrádról első adatunk eddig 1419-ből volt: most megtudjuk, hogy 1417-ben már háza és szőlője van Sopronban, tehát közvetlen utóda Hamersbach jegyzőnek, bár az 1417. évi bordézsmajegyzéket nem Ernst írta. Írásvizsgálattal bizonyára majd megállapítható lesz, mikor kezdte el működését Sopronban a városi kancellária, a világi írásbeliség igazi szervezője.

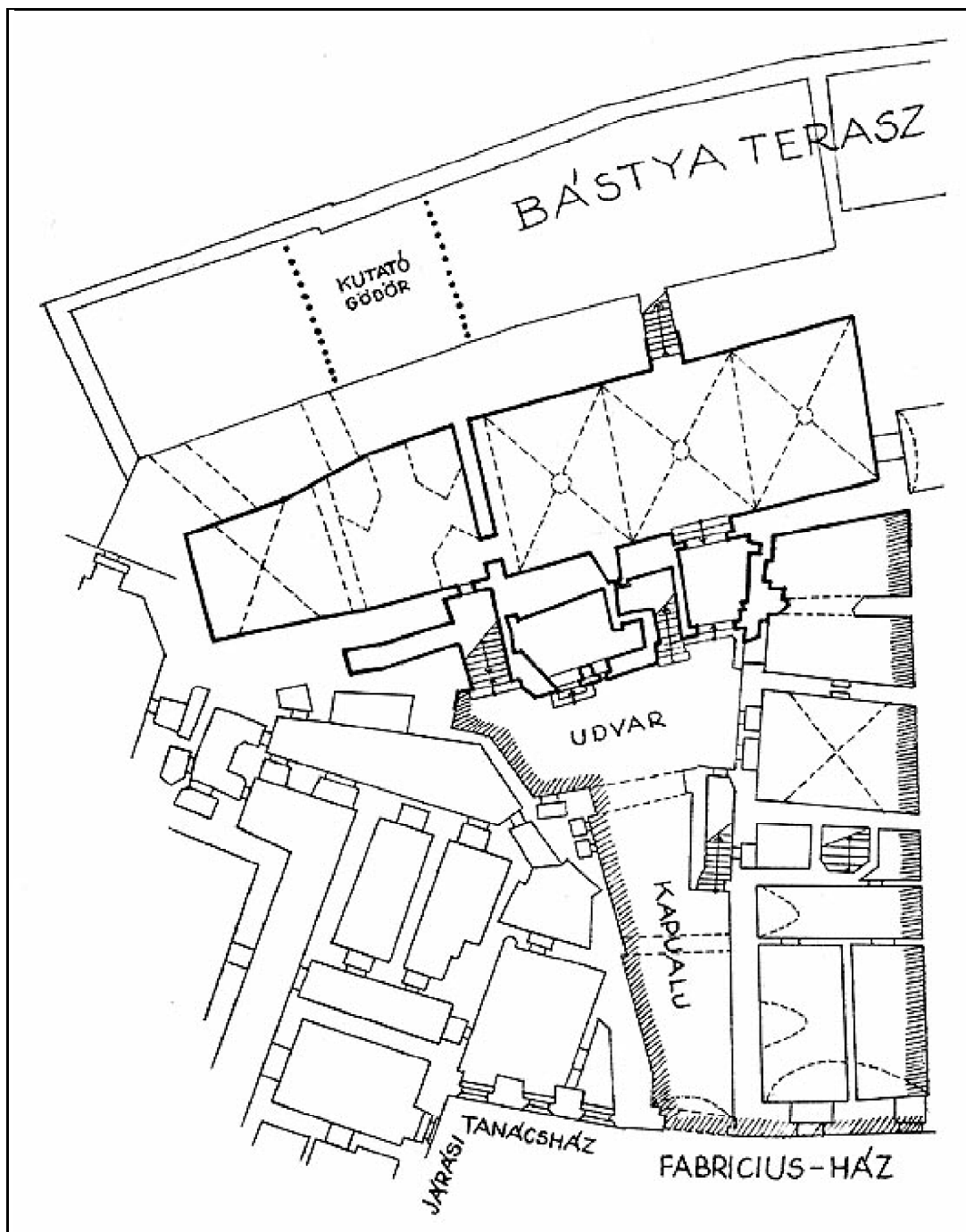

3A soproni belváros a Tűztoronyból (Diebold K. felvétele)

3. Az 1417. évi bordézsmajegyzékből csak a külváros első fertályának a vége, a második fertály, a harmadik fertály vége, a negyedik fertály és a belváros maradt meg, de ebből is megállapítható, hogy a dézsma házankénti összeírása a későbbi adó- és dézsmaajegyzékkel azonos sorrendben történt. Most bennünket csak a belvárosi házak összeírása érdekel. Ez a Fő téren, a várostoronymnál, a mai városi tanácsház helyén állott három házzal kezdődött, folytatódott részben a mozi és a Tálós-ház helyén állott három apró házzal,⁴⁽⁴⁾ majd a Szt. György utca külső házsorával, a Sópiac (ma: Orsolya tér) külső házsorával, a ⁴Mészárosok utcája (ma: Templom utca) külső házsorával, így tért vissza a Fő térre s fejeződött be a mai Storno-házzal, ill. a Storno-ház és a várostorony között állt, 1900-ban lebontott toronyőr lakással. Ezután került sor a Szent György utca, a Sópiac, a Mészárosok utcája (mai Kolostor utca) belső házsorára és a Zsidók utcája (ma: Új utca) egyes házaira.

Családtörténeti, még inkább pedig háztörténeti adatok segítségével az 1417. évi bordézsmajegyzék és az 1379. évi házösszeírás belvárosi sorrendjének egyezése állapítható meg.⁵⁽⁵⁾ Az egyezés lehetővé teszi az 1379. évi összeírás értelmezését. Például mindkét összeírásban szerepel Luck Jakab kalmár, akit 1379–1423-ig ismerünk: háza, 1379-ben a belvárosi ötödik „kötél” (*Seilmaß*) utolsó előtti háza, a Fő téren, *an dem Placz* (SoprOkl. II/1, 28) feküdt. Ez a mai Beloiannisztér 7. számú (ún. Tábornok- vagy Lackner-) ház. Másik szilárd támpontunk a Hátulsó kapu közelében fekvő, belvárosi fürdőház, amely a XV. században már lakóházul szolgált,⁶⁽⁶⁾ forrásainkban ezért *die alt padstuben* elnevezéssel is szerepel (I. h. II/2, 365, 411). 1379-ben a fürdőház a második belvárosi „kötél”-be tartozik: *Item dy padstuben I haus* (I. h. I/1, 184). E két szilárd támpont bizonyossá teszi, hogy a belvárost már 1379-ben is ugyanabban a sorrendben írták össze, mint 1417-ben és azután a XIX. századig. További család- és háztörténeti adatok is ezt igazolják.

4. Mint már említettük, a mai városi tanácsháza helyén 1893-ig három ház állott.⁷⁽⁷⁾ A belvárosi házak külön számozásának bevezetésekor, 1784-ben itt kezdték a házszámokat. A tanácsháza építésénél, 1893-ban a harmadik ház helyén ásták ki a capitoliumi hármasszobrot, amely egykor a római Scarbantia fórumán állott.⁸⁽⁸⁾ A szobor helyzetéből és hatalmas súlyából következtethetően eredetileg is ott állt, ahol felfedezték. Ezeket a házakat tehát akkor építették, amikor Scarbantia romjai még szolgáltatottak építőanyagot, hiszen a tanácsháza építésekor római feliratos követ is találtak. E házak tehát a belváros legrégebbi házai voltak. Ebből a szempontból nem lényegtelen, hogy a Sopron keletkezését magyarázó és 1784 után egy krónikában feljegyzett helyi monda a várostoronnyal összeépült 1. számú házat tartotta a legrégebbinek, „welches mit seiner uralten Bauart die Sage zimlich rechtfertigt und noch heute zu Tag mit der städtischen Nummer 1 bezeichnet ist.”⁹⁽⁹⁾ Fontosabb ennél, hogy a 3. számú ház 1379-ben Agendorfer Jánosé, Péter (I.) comes, soproni várnagy (1250–1278.) dédunokájáé,¹⁰⁽¹⁰⁾ a ház építését tehát akár a XIII. század közepéig visszavihetjük.

5A Fabricius-ház középkori és újkori szárnya a szomszédos járási tanácsházzal (Sedlmayr János helyszínrajza)

Az 1379. évi összeírásban e három ház után találjuk a „Szöglet”, másképpen „Kispiac” három kisebb házat („Háromháztér”).¹¹⁽¹¹⁾ Már a „Felső utcá”-hoz (*Obere Gasse*)¹²⁽¹²⁾ számították az ezután következő két nagy házat (ma: Szt. György u. 1. és 3. szám): a második történetét 1379–1550-ig részletesen ismerjük.¹³⁽¹³⁾ 6 Innen a harmadik telek volt Schmuckenpfennig Jánosé, akinek telkén épül fel 1392–1398-ig

az utcának új nevet adó Szent György templom főhajója. A templomtól az ötödik ház a keresztények már említett fürdőháza. Ezt csak egy kisebb ház választotta el a városfaltól, ill. a Hátulsó kaputól. A kaputól jobbra eső házat (ma: Caesar-ház) még a „Felső utca”-hoz számították, a következő házak viszont már a Sópiachoz tartoztak. Ezek közül a hatodik 1379-ben a zágrábi püspöké (*pischoff von agrim*) volt: Kanizsai István zágrábi püspök (1356–1376.) soproni tevékenységével hoztuk kapcsolatba és a heiligenkreuzi ciszterci apátság XIII–XIV. századi sóházával azonosítottuk. Így jutunk a Mészárosok utcájába (ma: Templom utca), majd ismét vissza a Fő térre.¹⁴⁽¹⁴⁾

A házak, ill. a háztelkek nem voltak azonos nagyságúak. Ugyanazon ház, ill. háztelkek nagyságának 1379. évi és későbbi adataiból megállapítható, hogy az 1379. évi telekegység, az I/10 „kötél” (*Seilmaß*) pontosan a fele volt a későbbi mértéknek. Így például a mai tanácsháza helyén állott 1. számú ház 1379-ben egésztelkesként, az 1520-as években féltelkesként szerepel (I. h. II/6, 309–311; I/7, 107, 290; GedB. 262–263). A 2. számú ház 1379-ben 3/4 telkes, az 1458. évi ingatlanösszeírás szerint viszont 3/8 telkes (II/4, 54). A „Háromházter” házai 1379-ben 1/2–1/2 telkesek, 1458-ban pedig 1/4–1/4 telkesek stb. A telekmérték megváltozásának háttérében jelentős gazdasági és társadalmi változások bontakoznak ki. A „kötél” a XIII–XIV. századi soproni városépítés területmértéke: a belváros és a külváros lakóterülete 10–10 „kötél” nagyságú, minden „kötél”-ben 10–10 egész háztelkek volt eredetileg. A birtokviszonyok megváltozásával egyes telkeket megosztottak (különösen a külvárosban), másokat meg összevontak (különösen a belvárosban), úgyhogy 1379-ben az egész telek különböző törtrészeit, de az 1 1/2 és 2 telkes házakat (egyetlen 2 1/2 telkeset!) is megtaláljuk. A belvárosi házaknak közel a fele (47) még egésztelkes. A 10×10-es telekosztás szervezett települési rendszerre utal, amellyel most nem foglalkozhatunk. 1379-ben ez a rendszer mindenestre már erős bomlásban van és az 1390-es években megszűnik. Az erőteljesen fejlődő külváros ekkor már kinőtte a külvárosi 10 „kötél” kereteit, ezért a német többségű külvárosban a magyar tízes települési rendszerről áttértek a német négyes közigazgatási rendszerre, de az ugyancsak német többségű belvárosban sem tartották meg a tízes rendszert. E változás első nyoma az ún. „külső tanács” (*der awzzer rät*) feltűnés a „belső tanács” (*der inner rät*) mellett az 1391. évi városi szabályrendeletek megalkotásánál (II/1, 2–3). A 24 tagú¹⁵⁽¹⁵⁾ külső tanács 16 tagja ugyanis a külváros 4 fertályának (németül *viertail* 'Viertel', latinul *quartale*) 16 körzetét (*ansag*) képviseli, a többi 8 pedig a belvárosból kerül ki. Az 1417. évi bordézsmajegyzék már e beosztás szerint készült.

Az 1390-es évektől kezdve tehát a régi 1/10 „kötél” helyett a 2/10 „kötél” nagyságú telek válik a háztelkek egységévé.¹⁶⁽¹⁶⁾ Ezzel egyszerre megcsappant a városban az adózás szempontjából egésztelkesnek vagy még nagyobbak számító házak száma. Ez a város vezetését kezében tartó vagyonos patrícius rétegnek volt az érdeke. Az 1425-ben a patríciusok ellen kirobbant lázadásnak egyik indítéka éppen az volt, hogy egyesek két, sőt három szomszédos házat egygé vontak össze és így csökkentették adójukat (SSz. XIII, 122).

A Szt. György utca és az Új (Zsidó) utca bejárata a középkori Fő tér felől (Diebold K. felvétele)

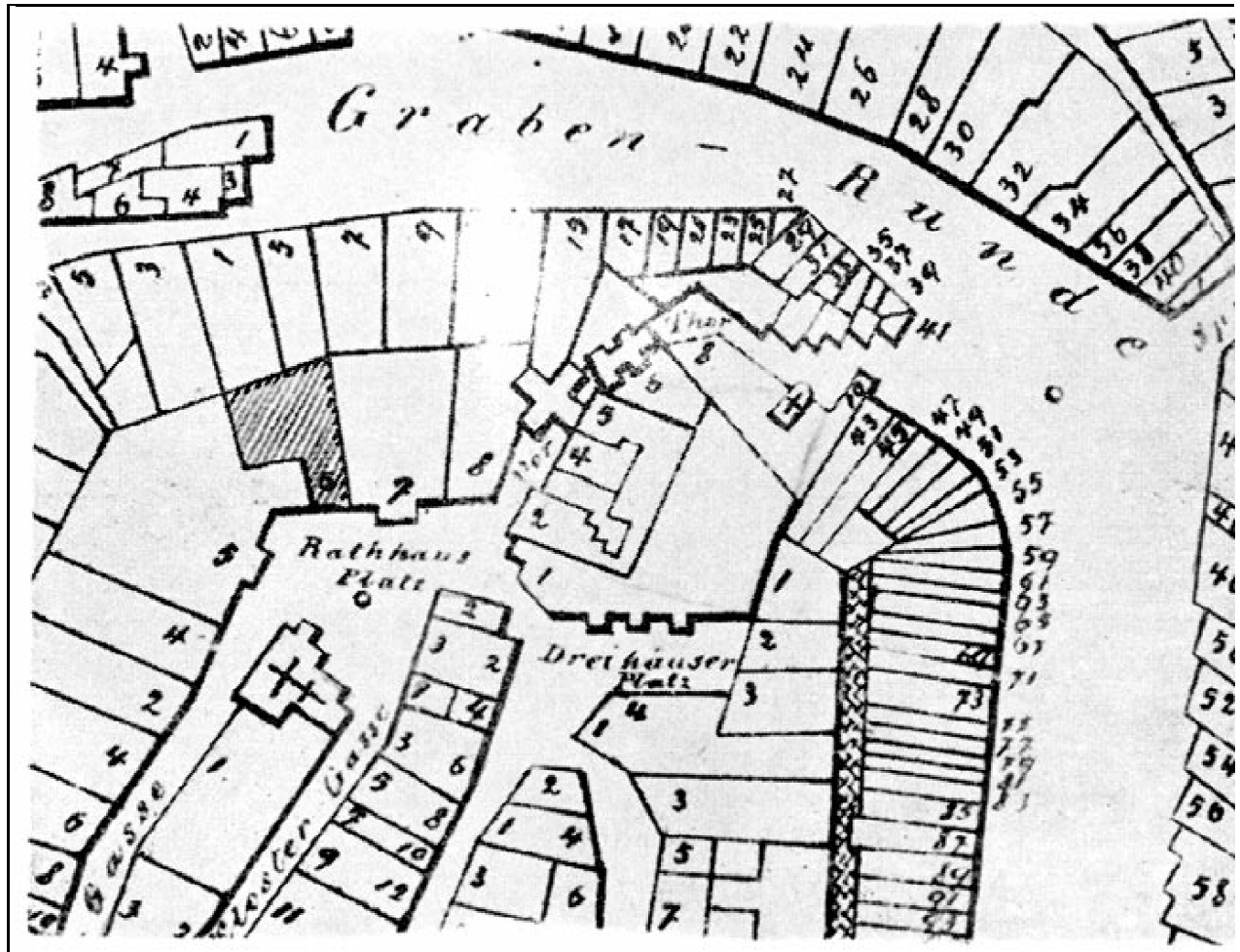
A háztelek régi és új mértékegységének ismerete lehetővé teszi egyes háztörténeti és helyrajzi adatok értelmezését. Már említettük (3.), hogy Luck Jakab kalmár féltelkes háza 1379-ben a belvárosi ötödik „kötél” utolsó előtti háza. Az utolsó, ugyancsak féltelkes ház György kőművesé volt. Az 1417. évi bordézsmajegyzékben Luck Jakab háza után a magyaróvári származású Bayer Jánosé következik. Azt hihetnők, hogy Bayer János György kőműves egykori házát szerezte meg. Az 1458. évi ingatlanösszeírásból azonban megtudjuk, hogy Bayer János (utóbb mostohafia, Pfendel György, majd ennek fia, János) háza ⁸előtt Klarnauer Jakab kocsmáros leányának féltelkes háza van (II/4, 57, 60).¹⁷⁽¹⁷⁾ Ez az 1390-es évek előtt egésztelkes háznak felel meg, amiből következik, hogy Luck Jakab még az 1390-es évek előtt egyesítette a maga és György kőműves 1/2–1/2 telkes házát. Bayer János háza (ma: Storno-ház) tehát 1379–1417 között épült. Ezzel fontos kronológiai fogódzót kaptunk a Storno-ház legrégebbi részeinek megítéléséhez, egyáltalán a soproni gótika egyes stílusjegyeinek kronológiájához.

5. Az 1379. évi összeírás belvárosi sorrendje fenti értelmezésének egyetlen – látszólagos – akadálya van.

Értelmezésünk szerint a Mészárosok utcájának külső házsorába tartozik György fia Miklós patrícusnak a negyedik „kötél”-ben szereplő egésztelkes háza: „Item Niklos *hindern dem chloster I haus*” (I/1, 184). E kiemelt helyrajzi megjelölést ugyanis az eddigi irodalom, a Mészáros utca belső házsorára, pontosabban a mai Kolostor utcára vonatkoztatta. A háztörténeti adatok azonban azt igazolják, hogy a *hinder dem kloster* fekvő házak a Mészárosok utcájának nemcsak belső, hanem külső házsorában is voltak.

A Mészárosok utcájában, a ferencesek templomának és kolostorának mai Templom utcai oldalával szemben forrásaink három házat jelölnek meg így. Elsőnek az 1458. évi ingatlanösszeírás Traismaurer Péternek, Sopron leggazdagabb patrícusának házát említi: „ein gancz haws gelegen *hinder dem klaster*” (II/4, 61). A ház kimutathatóan 1436–1483-ig volt Traismaurer Péternek, majd özvegyének, végül leányának, Kempnyey László komáromi gróf feleségének birtokában.¹⁸⁽¹⁸⁾ E nemesi család megszakadása miatt Mátyás király a házat 1483-ban Gindersich van Frauenburg soproni városkapitánynak adományozta, aki 1484-ben Nagylucsei Fülöp Orbán győri, majd egri püspöknek és királyi kincstartónak adta el, ez pedig 1486-ban Alföldy Bálint királyi harmincadosnak adta tovább.¹⁹⁽¹⁹⁾ A házat azonban továbbra is a „grófné” házának nevezik. Vö. 1486: *haws hinder dem kloster; der grafın haws hinder dem kloster* (Grundbuch 26, 187); 1488: *der gräfin haws* (II/4, 394, 396). Alföldy Bálint halála (1493) után győri testvérének, Péternek fia, István és veje (?), Maraczy Bernát az örökölt házat (*haws in der stat hinderm klöster*) 1499-ben Schreiber Máté soproni polgárnak adják el (I/7, 86; Grundbuch 60). 1503-tól a ház az özvegyé és fiáé, Farkasé (II/5, 173; II/1, 284–6), 1510 tájától Murr Mihály soproni polgáré, majd özvegyéé és gyermekeié (GedB. 118; II/1, 367–8; II/5, 357; II/6, 369, 382, 436; 1527–1534. évi adójegyzékek). Ezekre az adatokra azért van szükségünk, hogy az 1379. évi összeírással való helyrajzi kapcsolatot tisztázhassuk.

Az 1458. évi ingatlanösszeírás szerint a Traismaurer-ház Fő tér felőli szomszédja Türnitzer Keresztély pék háza, amely utóbb Stieber Jakab polgáré, majd 1468-ban a városkapitányé lesz (II/4, 56, 74, 126, 162, 193, 207, 230, 282, 298).⁹ Gindersich von Frauenburg városkapitány, aki az egykori Traismaurer-házat is bírja, Rauch Farkas soproni polgárnak adja el; ettől Mátyás király veszi meg és Alföldy Bálintnak adományozza (I/6, 34), aki a következő évben a Traismaurer-házat is megszerzi. Alföldy a Türnitzer-házban lakik. Végrendeletében és egy 1524. évi feljegyzésben azt olvassuk mindegyik házról: *gelegten gegen dem closter vber* (II/1, 234; I/7, 85–86).²⁰⁽²⁰⁾ A Türnitzer-háztól a Fabricius-házig²¹⁽²¹⁾ az 1458. évi ingatlanösszeírás szerint még négy ház állott: az elsőt, a harmadikat és a negyediket 1/2–1/2 telkesnek mondja az összeírás (II/4, 56–7, 60). Az 1390-es évek előtt ezek egy-egy egésztelkes háznak felelnek meg. 1379-ben a második ház helyén is egésztelkes ház volt, 1458-ban tehát ez is 1/2 telkesnek számított. Így továbbhaladva megállapítható, hogy a Türnitzer-ház is 1/2 telkes volt, a Traismaurer-ház pedig eredetileg egy egésztelkes és két 1/2–1/2 telkes háznak egyesítéséből jött létre.

A középkori Fő tér (Rathhaus Platz) és környéke 1867 körül Szita térképén.
(Liszt Ferenc Múzeum)

10A Traismaurer-ház után, a Mészárosok utcájának irányában itt még két ház érdekel bennünket. Az első 1458-ban 1/2 telkes. 1467-ig Mördlich Bertalan, 1493-ig a Krabat-család, az 1500-as évek elejéig Fésűs Pál, majd Nemes Mátyás tulajdona.²²⁽²²⁾ Utóbbi Dénes nezsideri bírónak zálogosította el, aki 1507-ben Schmidt Jánosnak adta el (GedB. 95, 105; II/6, 285; Grundbuch 89). 1520–1534-ig Pauß Farkas, ill. özvegye birtokában találjuk (II/5, 357; II/6, 369, 382, 406, 436; II/2, 11; 1527–1534. évi adójegyzékek). A háztulajdonosok sorrendjének ismerete azért fontos, mivel a források a házak helyzetének meghatározásánál általában megemlítik a jobb és a bal szomszédot is. E házra még vö. 1494: *haws in der stat hinder dem closter*; 1504: *haws hinder dem closter*; 1507: *haws hynnderem closter*; 1511: *hawß in der statt hinder der minderprueder closter*; 1525: „bey dem Wolfgang Pawshnn hindter dem closter” (GerB. 169; GerB. 95, 105; Gb. 89; II/2, 11). A második ház 1458-ban 1 1/2 telkes. E feltűnően nagy ház Tamás magyar (*Vnger*) fuvarosé, majd 1480 tájától két tulajdonosé: az egyik rész Tutvogel János kalmaré, majd Erhard szabóé, aztán Lénárd ácsmesteré, aki 1515-ben Walch János kőfaragómesternek adja el (GedB. 41; Pb. 99); a másik rész János pék birtokában van (akinek adósságai miatt 1494-től átmenetileg Sieghart Márton patrícusé lesz), majd vejének, Jakab péknek, végül Péter péknek tulajdonában van. Az első rész közvetlenül szomszédos az előbbi Krabat-házzal: 1481-ben „Hanns Kromer *hinder dem kloster*

nebem dem Gorgen Krabat” (I/5, 398); 1492: „Hanns Tutvogel... hauss... *hinderm kloster* nebm des Steffan Krabat hawss gelegen”; 1497: „das hewsell in der stat *hinder dem kloster*, neben her Mert Sigharden vnd Fyess Paullen hewseren gelegen” (GedB. 11, 41); a másik részt pedig 1512-ben, amikor Lénárd ácsmester kölcsönt vesz fel rá, így nevezik meg: „das öd hawß *hinder dem closter* zwyschen Peter Begkhen vnd Smid Hannsen” (Pb. 99).

A Traismaurer-ház után, a Mészárosok utcájának irányában következő első 1/2 telkes háznak 1379-ben valóban egésztelkes ház felel meg, a másik, 1 1/2 telkes viszont két, eredetileg 1–1 telkes és két, eredetileg 1/2–1/2 telkes ház összevonásából keletkezett. Az egyik egésztelkes ház 1379-ben éppen György fia Miklós fent említett háza *hindern dem chloster*.

6. Az 1379. évi és az 1458. évi összeírás itt tárgyalt részének összevetésével foglaljuk össze mindazt, amit Sopron XIV. századi városképének vizsgálatáról eddig részletesen kifejtettünk:

1379-ben:	1458-ban:
Peter Offner 1/2 haus	
Jorig. geyrll 1/2 haus	
Niklos hindern dem chloster I haus	Taman Vnger I 1/2 haus
Peter Offner I haus	
Hans smukchenphenning I haus	Pertelme 1/2 haus
Peter Hilkücz sun 1/2 haus	
Peter Hilkücz 1/2 haus	Traysmawrerin I haus
Jacob antawer I haus	
Niklos gaysell I haus	Christan pekch (1/2)
Jorig achtseinnicht I haus	Waldnerin 1/2 haus
Jacob stihenbinchel I haus	Starich haus (1/2)
Hans der Pacz I haus	Schon Hansin 1/2 haus
Ieb I haus	Gengel Pawr 1/2 haus
Wildperger I 1/2 haus	Andre von Gurmend (3/4)
Jacob lukch 1/2 haus	
Jorig maurer 1/2 haus	des Leykeb Jacob tachter 1/2 haus
(üres telek!)	Hans Phendel

11A felsorolás utolsó telke a mai Storno-házé. Zárójelbe azokat a számokat tettük, amelyeket kikövetkeztettünk. (Az idézett forrásrészletekre vö. I/1, 184; II/4, 56–7, 60–1).²³⁽²³⁾ Az 1379. évi összeírás megfejtésével most már megírható Sopron házainak, ezzel a városépítés története 1379-től a mai napig.

Az 1379–1534-ig terjedő időszakra nézve ez a munka ma már elvégezhető. A mai telekviszonyokkal való összevetéshez azonban a középkori telkeken álló mai házak építéstörténetének ismerete is szükséges. Ahol meg is maradtak középkori házrészek, mint például a Storno-, a Lackner- és a Fabricius-háznál, ott is számolni kell az újkori átépítések során teleknagyobbodással, nem is beszélve olyan esetekről, mint a járási tanácsházé (Beloianisz tér 5.), amelyet 1828–1834-ig két régebbi ház helyén építettek vármegyeháznak. Egész bizonyosan akadnak majd olyan háztelek is, amelyek a középkor óta változatlan nagyságban maradtak meg. Ezek alapján pontosan megállapítható majd a középkori soproni háztelek területmértéke. A Heimler-féle „Sopron topográfiájá”-ban közölt és az 1936. évre nézve érvényes adatok ezért a középkorra nézve egyelőre legfeljebb eligazításul szolgálhatnak.

7. Az itt elmondottakat beszédesen példázza a Fabricius-ház története. A háztelek beépített része az udvarral együtt a XVII. század óta 250 négyszögöl nagyságú, az 1379. évi házösszeírás pedig 1 1/2 telkesnek mondja. A két adat nem ¹²azonos nagyságú telekre vonatkozik.²⁴⁽²⁴⁾ 1958–1962-ig az épületen végzett ún. műemléki kutatás, továbbá a helyreállítási munkák során ugyanis kiderült, hogy a háznak csak a hátsó, a városfal mellé épített szárnya középkori eredetű: pincéje és keresztboltozatos földszintje (ma a kettő együttesen pincetér) a XIII. század végén, legkésőbb a XIV. század első felében már állt, és csak a két emelet, „a felső szintek megépítése után, vagyis a XV. század első felében nyerte előkelő képét: a szép körácsos ablakokkal tagolt külső és a város²⁵⁽²⁵⁾ felőli homlokzatát”. Utóbbi elé a XVII. században „értékes és festőiségben még Sopronban is egyedülálló, kétemeletes, toszkánoszlopos reneszánsz árkád épült, amely nemcsak a két folyosót, hanem a lépcsőháznak alsó szakaszát is fedi”. Az a szárnya, amelyet ma a Beloianisz tér felől látunk, a XVII. században épült.²⁶⁽²⁶⁾ Azaz a ház ekkor kapta udvarát, a háztelek ekkor egészült ki 250 négyszögöltre.

A Fabricius-ház imént összefoglalt építéstörténete a házon végzett ún. műemléki kutatáson és a helyreállítási munkálatok tapasztalatain alapul. Levéltári adatokkal mindez még kiegészíthető, részletezhető. A ház helyreállításáról írt beszámolóban ugyan ezt olvashatjuk: „Sajnos, az épület középkori történetére, kialakítására vonatkozó írásos adat nem került elő, sőt azt sem tudjuk pontosan, hogy eredetileg milyen célra építették.” Szerencsére nem állunk ilyen rosszul.

8. A ház első ismert tulajdonosa egy Wildberger nevű soproni polgár, akinek családneve valamelyik felső-ausztriai (esetleg csehországi) Wildberg nevű helységre utal. 1379-ben e házon kívül még van 1/2 telkes háza a Zsidók utcájában (I/1, 184), aztán többek között egy szőlője a Hintere Dudles dűlőben (II/1, 146). Utoljára 1402-ben szerepel.

Wildberger valószínűleg kereskedő volt; a ház következő tulajdonosáról, Kienast Vilmosról ezt biztosan tudjuk. 1416-ban ugyanis Grelitzer Vencel olmüci kereskedő Kienastra és Turnhofer Tamás kereskedőre, a Szt. György utca 3. számú házának tulajdonosára bízta soproni üzleti ügyeinek intézését (I/2, 108). Társadalmi tekintélyét bizonyítja, hogy 1418-ban a soproni harmincadossal együtt ők kérik meg egy vagyoni egyezmény hitelesítésére (I/2, 151). 1417-ből azonban arról értesülünk, hogy adósságai miatt házának egy része, egy fél rét és egyéb vagyontárgyak – nyilván zálogjogon – Braun von Lechnig kölni kereskedő tulajdonába kerültek, akitől ezeket 90 bécsi dénárfontért Weißbacher Miklós bécsi kereskedő,

Agendorfer Márton (II.) soproni patrícius sógora (SSz. XV, 127–8), és fia, János, ugyancsak bécsi kereskedő vette meg (I/2, 128). A Fő téri házat bizonyára visszaváltotta, mert továbbra is a nevén van (II/6, 85; II/2, 356, 366; II/6, 140–1; II/2, 409, 412; II/6, 93; II/2, 425), ugyanúgy a Széplaki utca (*Schlippergasse*) végében álló majorja (II/2, 331, 407; II/6, 138, 98²⁷⁽²⁷⁾), valamint Steiner-szőlője (II/1, 41) stb. Szőlőinek nagyságára enged következtetni, hogy Fő téri házának pincéjében 1417-ben 4 1/2 akó, 1426-ban 16 akó, 1429-ben 1 kúf (= 30 akó) és 4 akó, s 1431-ben 3 akó bordézsát vetnek ki rá, azaz tízszer annyi mustja termett.²⁸⁽²⁸⁾ Vagyonára enged következtetni, hogy 1427-ben 18 forint, ¹³1429-ben 4 arany az adója. 1425-től kezdve már Pál fraknoi (ma: Forchtenstein) gróf szolgálatában áll: a gróf június 19-én mentesíti Kienast Vilmos telkét és szőlőjét (*stözzet hinden an seinen hof zü Vorchtenaw*) a mustban lerovandó 7 akós hegyvám alól (II/3, 55–6). 1427-ben József bécsújhelyi zsidó veje, Muschel 18 forintot, azaz Kienast azévi adójának megfelelő összeget fizet helyette a városi tanácsnak (II/2, 362). Mindez Kienast eladósodására mutat, ami miatt Pál gróf még 1430-ban is közbenjár a városi tanácsnál (I/3, 17). A Fő téri ház 1432-ben Strasser Jánosé lesz, többi ingatlana is gazdát cserél (I/4, 158). Sopronban utoljára 1434-ben szerepel tanúként egy vagyonjogi vizzályban (I/3, 61). Az 1420-as évek második felétől nyilván már nem lakott állandóan Sopronban, az adójegyzékekben mégis a Fő téri háznak csak egy-egy, 1431-ben két lakója (*inquilinus* 'Mitwohner') szerepel: 1417-ben István szabó, akire 1 akó bordézsát vetnek ki, 1427–1429-ben egy táskakészítő (*taschner*), 1431-ben pedig ismét István szabó és egy Winkler nevű lakó.

A régi Városháza és a hozzá a Tűztorony irányában csatlakozó két lakóház

A ház első két ismert tulajdonosára vonatkozó adatokat azért soroltam fel ilyen aprólékosan, hogy következtetéseket vonhassunk le belőlük az 1379–1431-ig terjedő időre nézve. Ha ugyanis a ház két felső szintje valóban a XV. század elején épült, amint ezt a műemléki kutatás állítja,²⁹⁽²⁹⁾ ez az építkezés csak ¹⁴Kienast Vilmos idejében, pontosabban 1403–1417 között történhetett. A ház pincéjében szüretkor 30–340 akó, később még több mustot tároltak. A műemléki kutatásnak az a feltevése, „hogy kezdetben raktárul, tárolásra szolgálhatott” az 1379–1431-ig tartó időre, sőt ezen túl is igazolható. Nem igazolható ellenben a műemléki kutatásnak ez a feltevése: „Az épület középkori elrendezése mindenesetre középkori sejtet – például céhházat.³⁰⁽³⁰⁾ A ház továbbra is patríciusi ház maradt.

(Folytatása következik)

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Simkovics Gyula: Sopron megye birtokviszonyai és agrárnépeességének rétegződése a XIX. század végén

Simkovics Gyula: Sopron megye birtokviszonyai és agrárnépességének rétegződése a XIX. század végén

Nem szándékom a dualizmus korának mezőgazdasági birtokviszonyait, agrárnépességének rétegződését minden feltehető oldalról részletesen kifejteni, összefüggését a gazdasági élet egészével meghatározni, hisz ez rendkívül messzemenő kutatást, egybevetést, új adatok érlelését kívánja meg, csupán a mezőgazdaság területén uralkodó birtokviszonyok, a dolgozó parasztság társadalmi helyzetének főbb vonásait, e viszonyok fejlődésének általános irányát meghatározó osztályerőket és az ebből levonható következtetéseket szeretném áttekinteni és nagyjából összeszedni. A belső összefüggések minden részletre kiterjedő képéhez még sok tényező mérlegelésére és új adatok felkutatására van szükség.

Sopron megye mezőgazdaságának helyzetét, birtokviszonyait, agrárnépességének rétegződését, mindezek fejlődésének irányát, természetesen ütemét is több tényező befolyásolta és sajátos részletekkel gazdagította, de korántsem egyforma erővel az 1848. évi befejezetlen polgári forradalom után.

A két legfontosabb esemény, ami az egész ország mezőgazdaságának sorsában – Sopron megyében különösen – nagy jelentőségű hatásokat váltott ki és meghatározta főbb jellegzetességeit: a jobbágyfelszabadítás befejezése 1853-ban és a kiegyezés az osztrák–magyar uralkodó osztályok között 1867-ben. A két esemény hatásában szorosan összefügg és egyszerre érvényesül a dualizmus egész gazdasági rendszerében, szinte az első világháborúig. Az 1853-as évi pátens, a jobbágy–földesúri viszonyt a kapitalista mezőgazdasági viszonyoknak megfelelően alakította át, az 1848 előtt megindult, a szabadságharc alatt törvénybe iktatott ilyen természetű folyamatokat befejezte és újra törvényesítette, de most sem maradéktalanul. Sok feudális vonást átmentett és a későbbi évtizedekben is engedte ezeket virágozni. Az 1848 előtt már különösen erősen uralkodó feudális termelési viszonyok pusztulásának folyamatát, a kapitalizálódó nagybirtok fölényét megerősítette és általánosította.¹⁽³¹⁾

A kiegyezés lendítő és egyben fékező erejét hatásosan fokozta mind a két értelemben a megye topográfiai helyzete, Ausztria árutermelésének, felvevő **15**piacának és ipari burzsoáziájának közelsége, a kibontakozó gazdasági kapcsolatok könnyű fenntartása és spontán erősödése. Ennek következtében Sopron megye jobban Ausztria gazdasági része lett mint más – az ország távolabbi területén fekvő – megye. A középrétegek ellenállása sem olyan szívós és egységes már 1848-ban, mint országosan. A kiegyezés után megindult kapitalizálódás során keletkezett burzsoázia zártabb és kevésbé demokratikus, közel áll a nemességhez, a feudálishoz, inkább nagykereskedő mint nagyiparos. A többség a kisiparban érvényesül, szétszórt, kapcsolataik lazák, élete az osztrák burzsoázia függvénye. A nemzeti piac fontosságát nehezen ismeri fel, megelégszik alárendelt, másodrendű szerepével Ausztria oldalán, állapotát megfelelőnek tartja, önállóságra nem törekszik, ennek eredményeképpen szembekerül a haladással, megmerevedik.

A kiegyezés a nagybirtokra volt különösen nagy hatással. Megerősítette uralmát, stabilizálta a birtokmegoszlást. A versenyképes osztrák iparnak kiszolgáltatta iparunkat, viszont a mezőgazdaságnak fejlődési lehetőségeket is nyújtott. A magyar kapitalizmus növekedése meggyorsult, de ipari forradalom nem bontakozott ki, a technikai átalakulás, a termelőerők izmosodása korlátozott és torz maradt. Az ipari munkásság és parasztság öntudatosodása, osztállyá szerveződése ennek következtében igen lassú és nem folyamatos, harcukat erősen fékezi, fellépésüket a spontaneitás szintjén stabilizálja.²⁽³²⁾

Az 1853. évi pátens és a kiegyezés az 1848-ban megkezdett forradalmat csak lezárta, de nem fejezte be és

főleg nem egészítette ki. A kapitalizmus általánossá tétele hazánkban nem „alulról” a néptömegek erejével és kezdeményező forradalmi harcának eredményeként következett be, hanem ellenkezőleg, „felülről” az uralkodó osztályok korábbi hatalmának még nagyobb kibontakoztatásával, kompromisszumával, a nagybirtok struktúrájának érintése nélkül született meg, sőt az elavult feudális erőket állapotukban megerősítette. A mezőgazdaság viszonylatában mindez „valójában nem volt egyéb, mint a parasztnak a földtől való megfosztása”³⁽³³⁾ – a korábban is meglévő eredeti tőkefelhalmozódás folytatása, de most már a kapitalizmus keretei között. Ausztria vezető szerepe miatt önálló, versenyképtelen, alárendelt kapitalizmus született. A minőségi ugrás a feudalizmus és a kapitalizmus között, a termelési viszonyok és a termelőerők összhangját illetően csak részben következett be. Az általános európai fejlődés üteméhez képest hazánkban a kapitalizálódás gyötrelmesen, elnyomorodva folyt le. A magyar kapitalizmus igazi kapitalizmussá sohasem válhatott.

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Simkovics Gyula: Sopron megye birtokviszonyai és agrárnépességének rétegződése a XIX. század végén / I.

I.

A megye gazdasági életében a mezőgazdaság mindig az első helyet foglalta el, ez volt a gazdálkodás fő területe a viszonylag fejlett ipar mellett. A kiegyezés biztosította gazdasági előretörés a kapitalizálódás útján a mezőgazdaságban akadálymentesebb, a lehetőségek szabadabbak, mert a mezőgazdaság jellegének 16átalakulása Ausztria számára közömbösebb mint az iparban. Ausztria ipari állam, Magyarország mezőgazdasági, így érdekeik nem azonosak, a századfordulóig nem ütköznek egymásba. A dualizmus története során az ipar részesedése a termelésből egyre nagyobb és a mezőgazdaságot igyekszik háttérbe szorítani, de meghatározó jellegűvé sohasem képes válni, a megye gazdasági élete agrár ipari, és ez a sorrend napjainkig megmaradt. A gazdasági élet struktúráját és arányainak alakuló tendenciáit a következő kimutatás szemlélteti legkézzelfoghatóbban:

A kereső népesség megoszlása gazdasági áganként %-ban:

	1870	1890	1900
mezőgazdaság	80	62,9	59,1
ipar, kereskedelem	14,3	19,3	24
közszolgálat	0,6	2,1	2,5
véderő	1,0	2,2	2,6
napszámosok	2,0	4,1	2,9
házi cselédek	1,0	5,2	4,9
egyéb	2,1	3,0	4,0

összes kereső	95 000	120 986	124 640 ⁴⁽³⁴⁾
---------------	--------	---------	-----------------------------

1870-ben a keresőknek 80%-a foglalkozik mezőgazdasággal. 1890-ben 62,9%, 1900-ban még kevesebb, csak 59,1%, ez a csökkenés a belterjességre való törekvéssel is összefügg. Országosan a lakosság 69,2%-a foglalkozik a gazdasági életnek ebben az ágában.⁵⁽³⁵⁾ Az ipar fejlődése világosan követhető: 14,3, majd 19,3 és 1900-ban már 24%. Megjegyzendő, hogy az 1870-es 14,3% igen jelentős szám, pl. Szolnok megyében még 1900-ban is csak 11,8%! 1870-ben 40 gyár van a megye területén, Győr megyében 10, Vas megyében 20, Moson megyében 11. 52 vármegye viszonylatában Sopron megye a 15. helyen van.⁶⁽³⁶⁾ A közszolgálati alkalmazottak száma is emelkedett, ami a közigazgatás és az adminisztráció differenciálódásával függ össze. A véderő is megerősödött 30 év alatt, különösen a katonatiszti réteg számottevő Sopronban, a véderő nagy része is itt állomásozik. A társadalom nagyfokú elkülönülését mutatja a napszámosok és alkalmi munkások, házi cselédek számának növekedése. Sajnos a statisztikai adatokból nem derül ki, hogy az összeírás kiket, milyen munkaviszonyban levőket ért napszámos és cseléd kategórián, ezeket a fogalmakat következtetlően és nem meghatározott értelemben használja. 1870 és 1890 között megkétszereződött a napszámból élők száma, de 1900-ra valamit csökkent. A házi cselédké 1%-ról 5,2%-ra és 1900-ban 4,9%-ra emelkedett. Az ipari és mezőgazdasági burzsoázia ¹⁷stabilizálódását is mutatják ezek a számok, a kispolgárság és a vagyonos réteg főleg a városokban alkalmaz házi cselédeket nagy számmal. Sopronban az Orsolyiták külön iskolát nyitottak a házi cselédek képzésére.⁷⁽³⁷⁾ 1884-ben 3148, 1887-ben 2339, 1888-ban 2884, 1890-ben 2947, 1892-ben 2531 cselédkönyvet adott ki a hatóság a megyében.⁸⁽³⁸⁾

1870-ben a mezőgazdaságban dolgozók közül 26,85% az éves szolga, 39,71% a napszámos, az egész Dunántúlon itt a legmagasabb az arány.⁹⁽³⁹⁾ Ezek a számok feltűnően nem változnak a mezőgazdasági kereső népesség között 1900-ig. A napszámosok és cselédek számának kimutatott stagnálása a mezőgazdaságban viszonylagos, az abszolút számuk nem nő, a valóságban azonban a mezőgazdaság belső fejlődése gondoskodik a kisparasztságnak, törpebirtokosoknak a cseléddé, napszámosná válásáról. Ennek oka abban keresendő, hogy a kiegyezés után a századfordulóig – sőt még azután is – a parasztság negyedrésze elhagyja otthonát, elvándorol más megyébe, vagy kivándorol az országból, főleg az Amerikai Egyesült Államokba. A megye lakossága 1870-ben 230 158,¹⁰⁽⁴⁰⁾ 1890-ben már 259 602 és 1900-ban 276 594 fő,¹¹⁽⁴¹⁾ km²-enként 80 lélek él. A kivándorlás és elvándorlás mértéke így alakul:

1880–1890 között 15 157 fő; a lakosság 6,8%-a
1891–1900 között 15 766 fő; a lakosság 7,1%-a,

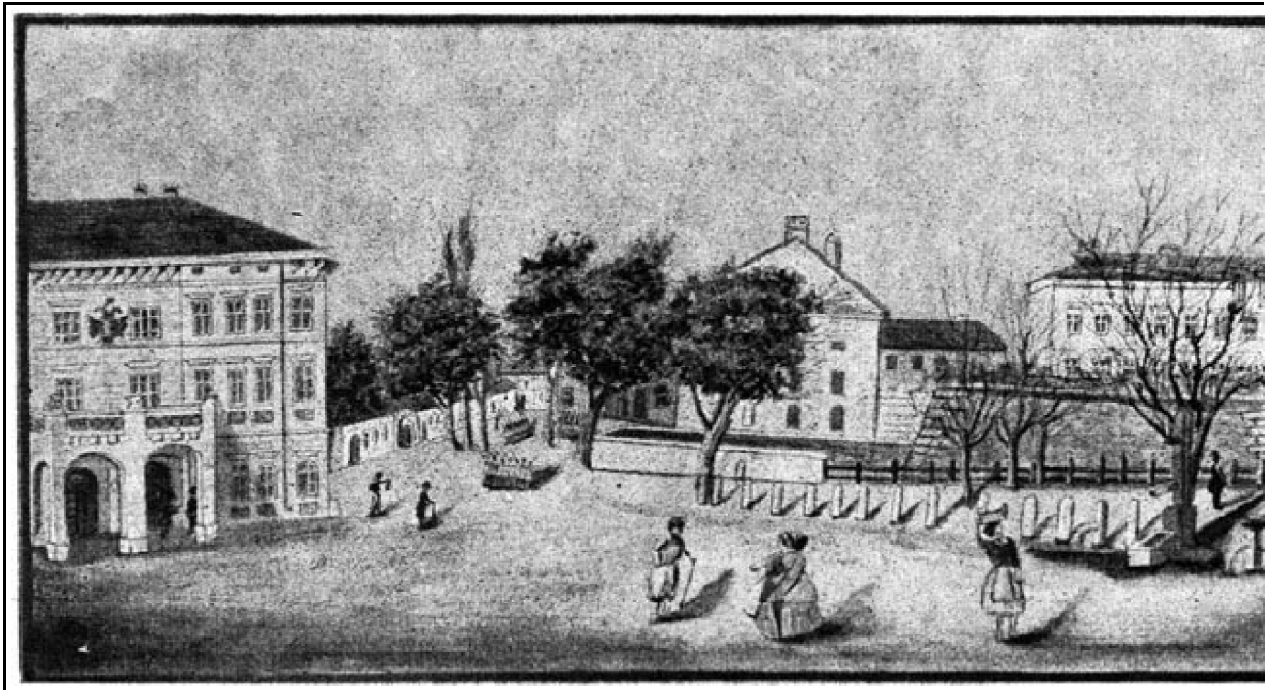
1880–1900 között összesen 30 923 fő, a lakosság 13,9%-a. Ugyanakkor 1880–1890 között Győr megyéből 5338 (6,03%), Vas megyéből 18 406 (5,10%), a következő évtizedben Győr megyéből 7926 (8,52%), Vas megyéből 22 592 fő (5,69%). Legerősebb a kivándorlás a nagybirtok övezetéből: a kapuvári s a csornai járásból. 1889-ben Fertőszentmiklósról 105 fő indult el Amerikába.¹²⁽⁴²⁾ 1900-ban a kapuvári járás területét 716 fő hagyta el, a megyét 2504 fő; ebből 810 katonaköteles, 566 nő.¹³⁽⁴³⁾

„A kapuvári és csornai járasok – a dústermésű Rábaköz – legsűrűbb rajokban bocsátja népét Amerikába, ahonnan rendszerint csalódvá, szellemileg és anyagilag tönkretéve kerülnek haza. Ezen a vidéken és a szomszédos Győr megyében találnak a Ligure Amerikána hajóstársaság felhívásai a legtöbb hiszékeny áldozatra, 1900-ban a csornai járás egyes községeiből némelyik héten 70–80 ember is, eladva házukat és

földjüket, csapatosan útrakel.”¹⁴⁽⁴⁴⁾

Nagyon érdekes Thierring magyarázata a kivándorlás jövőjéről: „ha a gabonaárak nem javulnak... a kivándorlás életszükségletté válhatik a parasztbirtokok pauperizálódása mellett”¹⁵⁽⁴⁵⁾ ...”a kivándorlók legnagyobb részét Braziliába, Argentínába viszik, de az Egyesült Államokba is sokan mennek. South Bendben 800 sopronmegyei él, tekintélyes számmal vannak Cleveland, New-York, ¹⁸Chicago, Pittsburg városokban is.”¹⁶⁽⁴⁶⁾ ...”a kivándorlók legnagyobb kontingensét elsősorban a szegényparasztok eladósodott része, másodsorban a zsellérek adják”.¹⁷⁽⁴⁷⁾ 1890-ben 30 836 Sopron megyei dolgozik rendszeresen a szomszédos Ausztriában. Az elszegényedett tömegek ilyen nagyarányú elvándorlása gátolja a társadalmi ellentétek tudatosodását, az elnyomott tömegek forradalmasodását, az ellentmondásokat tetemesen közömbösíti, az osztályharcot visszafejleszti, a forradalmi erők mennyiségi feltöltődését megakasztja, zavarja a munkásmozgalmat és a paraszti tömegek egységes fellépéséhez szükséges feltételek létrejöttét, viszont hatással van a belterjességre, a termelőeszközök fejlődésére, a technikai folyamatok haladására.

A megye mezőgazdaságának legfontosabb jellegzetessége, hogy a kiegyezés következményei: a kapitalizálódás, az áruterelés bővítése, a termelőerők növekedése, a piac kiszélesítése differenciálja a parasztságot, a tulajdont koncentrálna, a földet egyre kevesebb birtokos kezében összpontosítja. A kivándorlás többek között ennek is a következménye. „...a pénz hatalma nemcsak megfojthatta, hanem meg is osztotta a parasztságot, zöme egyre jobban tönkrement, proletárrá változott, egy kis része pedig maroknyi, de szivós kulákká és iparkodó paraszttá vált, aki kezébe kaparintotta a parasztságot és a paraszti földeket... a jobbágyfelszabadítást követő évtizedek nem mások, mint egy elparasztalanodási folyamat, lassú és gyötrelmes pusztulás folyamata...” – írja Lenin az orosz mezőgazdaság sorság vizsgálva az 1861. évi jobbágyfelszabadulás után.¹⁸⁽⁴⁸⁾ Megállapításai a megye körülményeire is nagyon ráillenek, itt is szakadatlanul tartó tendencia a parasztság elszegényedése, ugyanakkor a nagybirtok gazdagodása, a földbirtok koncentrációja, a termelés centralizálása.

A soproni Széchenyi tér az 1850-es években

Még világosabb a parasztság „elparasztalanodása” a következő kimutatás vizsgálatakor, ami az agrárnépesség birtokmegoszlását és számszerű alakulását tárja fel 1870 és 1890 között. A táblázat következtetései és az előbbi – foglalkozási ág szerinti kimutatás – táblázat következtetései összefüggnek és kiegészítik egymást.

19Birtokkategória	A gazdaságok						
	száma 1870.	száma 1890.	%	országos átlag	területe 1890.	%	ország átlag
1 kh-n alul, szf. nélkül.	–	4 472	10,81	12,33	1 353	0,27	0.
1 kh-n alul szántóval	–	7 709	18,60	11,23	4 132	0,83	0.
1–5 kh.	34 219** (49)	13 850	32,40	30,01	34 223	6,90	5.
5–10 kh.	10 615	6 276	15,15	19,20	45 710	9,20	9.
10–20 kh.	–	6 321	15,28	16,14	88 123	17,80	14.
20–50 kh.	3 467	2 369	5,72	8,59	65 397	13,35	16.
50–100 kh.	180	219	0,53	1,51	14 563	2,93	6.
100–200 kh.	114	47	0,11	0,43	6 389	1,28	3.
200–500 kh.	119	46	0,11	0,27	13 848	2,78	5.
500–1000 kh.	62	25	0,07	0,13	19 447	3,81	6.
1000–	65	51	0,12	0,16	202 859	40,86	32.
Összesen:	48 841	41 394			497 044		
Sopron szkv.		2 201			9 420		

20Ugyanakkor viszont a területi megoszlás szerinti statisztika közigazgatási egységenként a következő adatokat tartalmazza 1895-ben:

közig. egység	gazdaságok száma	területe kh.	tulajdonban kh.	bérlet kh.
csepregi járás	6 049	76 245	57 897	15 388
csornai járás	5 824	83 941	55 514	26 341

felsőpulyai járás	7 134	71 038	57 571	10 448
kapuvári járás	8 082	102 991	50 988	50 468
kismartoni járás	7 057	75 718	62 590	9 676
nagymartoni járás	5 728	36 360	32 031	3 918
soproni járás	8 140	85 558	60 597	19 121
Kismarton rtv.	722	3 015	2 408	513
Ruszt rtv.	218	1 444	1 313	68
Sopron szkv.	3 047	22 874	18 520	4 056
Összesen:	51 965	559 118	399 279	139 997

A statisztika összeállítói most sem jártak el az adatok összegyűjtésénél egyforma következetességgel, az előbbi felosztásba nem vették be a városok, községek, megyei törvényhatóságok, közbirtokosságok tulajdonában levő területeket, a különálló, egymástól távol fekvő birtoktesteket a fenti esetben külön kezelik, annyiszor számolják be, ahány darabban van, ebből adódik a végösszegek különbözete.

A birtokmegosztási adatok világosan kifejezik a mezőgazdasági fejlődés kiegyezés utáni irányát. Az agrárkapitalizálódás ismert két útja közül a porosz út lehetőségei mutatkoznak jobbnak a megyében. Ez összefügg a magyar polgári forradalom sajátosságaival, a jobbágyfelszabadítás magyar formájával. „Éppen ezért, mivel a polgári forradalom vezető osztálya a liberális kisnemesség volt, nem a feudalizmus felszámolásának paraszti útját, objektíve: az amerikai út feltételeit, hanem a jobbágyrendszer megszüntetésének földesúri útját, objektíve: a porosz út feltételeit teremtette meg.”¹⁹⁽⁵⁰⁾

A porosz típusú fejlődést képviselő 1000 kh-on felüli nagybirtok a megye területének 40,86%-át foglalja el. Az országos átlag viszont csak 32,29%, ha az 500–1000 kh. kategóriát is ide számítjuk – már pedig ez nem erőltetett – akkor a porosz út feltételei még kedvezőbbek: 44,67%.

²¹Az 1000 kh-on felüli nagybirtok területileg a következőképpen oszlik meg:

	1000 kh-on felüli gazdaságok		500–1000 kh-ig terjedő gazdaságok	
	száma	területe	száma	területe
csepregi járás	14	24 416	10	7915
csornai járás	9	29 389	9	2001
felsőpulyai járás	3	4 187	2	1271

kapuvári járás	6	62 224	4	3560
kismartoni járás	4	8 415	2	1766
nagymartoni járás	2	4 385	2	848
soproni járás	11	48 499	1	1414
Kismarton szkv.	1	21 613	–	–
Sopron szkv.	1	1 932	1	715
Ruszt szkv.	–	–	–	<u>–20(51)</u>

A táblázat arra mutat, hogy a porosz út fő góca a csornai, kapuvári és a soproni járás, itt fekszik a nagybirtok zöme, ez a nagybirtokos övezet a megye fejlődésének meghatározója, a porosz út érvényesítője. Az amerikai út lehetőségei is fel-feltűnnek, főleg az Ausztriához közel eső járásokban, a nagymartoni, kismartoni és a felsőpulyai járások területén.

Ezek a feltételek azonban a nagybirtok túlsúlya miatt nem érvényesülhetnek, és semmiféle megnyilvánulási formát nem ölthetnek. A porosz és amerikai út érvényesüléséért harcoló birtokok egyenlőtlen erővel vonulnak fel a küzdelemhez, a biztos gazdasági és politikai helyzetben levő nagybirtok érdekszövetségével szemben évtizedek során egyre kilátástalanabb az amerikai út érvényesüléséért harcoló 500 kh-on aluli közép- és gazdag-paraszti birtokok jövője. A küzdelem a porosz út javára dől el.

Visszatérve az előző, birtokszerkezetet ábrázoló statisztikához, érdekes az, hogy az 50–100 kh-ig terjedő birtokok száma megnövekedett, ez a kulákgazdaság megerősödését és stabil helyzetét mutatja. A parasztság legnagyobb lendületű kizsákmányolója ez a csoport, bár ennek uralma nem jellemző a megye mezőgazdaságára, hisz a gazdaságok csak 2,93 %-a, a földbirtok 6,55%-a van a kezükben.

A birtokkoncentráció és az agrárnéesség differenciálódására az adatok világosan utalnak, 1870 és 1890 között erősen csökken a birtokok száma: 48 841-ről 41 394-re. A süllyedés tekintélyes: 7447, ez 15,30%. Az országos átlag a birtokok csökkenésében 4,7%.²¹⁽⁵²⁾ Túlnyomórészt a törpe- és kisbirtokosok kategóriájában érvényesül ez a tendencia. Az 1–5 kh-ig terjedő birtokok száma 34 219-ről 26 031-re, ez 23,9%-os csökkenés. A nagybirtok száma is erősen megváltozott: a 200–500 kh-ig 119-ről 46-ra, 500–1000 kh-ig 62-ről 25-re. 1000 kh-on felül 65-ről 51-re olvadt. A parasztság felbomlásának üteme folyamatos és határozott a kiegyezés után, a tőkebehozatal és az árutermelés növeli ezt a változást. „...Minél inkább behatol az árutermelés a földművelésbe, annál erősebbé válik ennek következtében a földművelők közötti verseny, a földért, a gazdasági önállóságért, ²²annál erősebben kell érvényesülni annak a törvénynek, mely a szegényparasztnak a paraszti burzsoázia általi kizsákmányolásához vezet...”²²⁽⁵³⁾ A megyében az 1–100 kh-ig terjedő gazdaságok száma 41 225, 100 kh felett azonban csak 169. Ezek az arányok döbbenetesek. Ilyen megoszlásban gazdálkodik az agrárnéesség a megyében, ilyen arányban állnak egymással szemben az osztályharc frontján érdekeik érvényre juttatásáért. A gazdaságpolitika megnyilvánulásait ez a kisebbség határozza meg, tekintettel arra, hogy anyagi ereje miatt politikai hatalma óriási. A birtokmegoszlás összefoglalása a gazdaságok összes számának %-ában:

	törpe	kis	közép	nagy
Sopron megye	61,69	37,88	0,3	0,13
Sopron város	84,51	15,86	0,09	0,04

az összes földterület százalékában

Sopron megye	7,78	43,12	7,89	41,21
Sopron város	18,64	48,11	12,75	21,51 ²³⁽⁵⁴⁾

Erősen maradandóvá teszi a birtokmegoszlást a hitbizományi birtokok gyakorisága, itt a legmagasabb az egész országban ezeknek a korlátolt forgalmú birtokoknak a mennyisége. 1870-ben 104 976 kh, ugyanakkor 1890-ben már 155 476 kh; 25 év alatt a növekedés 50 491 kh.

A megye legnagyobb hitbizományi birtokai a Széchenyi- és az Esterházy-család kezében vannak.²⁴⁽⁵⁵⁾ Az egyházi birtokok nagysága sem elenyésző: 1890-ben az egyház kezén 21 994 kh van, 1870-ben ezzel szemben csak 16 222 kh (a győri püspökség: 7 falu, a csorna premontrei prépostság: 4 falu). A jobbágyfelszabadítás az egyházi vagyont is érintetlenül hagyta, sőt lehetőséget biztosított e gazdaságok növelésére is. Az 1853 után megindult a tényleges földesúri birtokok és a már szabaddá vált gazdaságok jogi és formai elválasztása is, aminek során a földesurak a törvényes formák áthágása nélkül lehetőséget nyertek birtokaik további növelésére, amit igyekeztek is derekasan kihasználni.

Esterházy birtokán a 16 459 kh, eddig közösen használt legelőből 10 017 kh a földesúr tulajdonába ment át, és csak a többi került kisparaszti tulajdonba. A győri püspökség 2565 kh legelőjéből viszont csak 511 kh maradt az egyházné. Az 1853. évi pátens által előírt birtokrendezések, elkülönítések, eddig közösen művelt földek elosztása nyomán egyes birtokosok szántója pl. így növekedett:

	1853 előtt	1853 után
Bogyoszló (Esterházy)	373	1107
Cirák (Cirákyak)	167	676
Csepreg (Jankovics)	1298	2700
Csorna (Esterházy)	398	1580
Nagycenk (Széchenyi)	280	400
Veszkény (Esterházy)	31	232
Fetőszentmiklós (Esterházy)	200	903

²³A földbirtokok koncentrációjának mértékét mutatja az is, hogy az egy birtokosra eső földbirtok 1870-ben 10,1 kh és 1890-ben már 12 kh; a növekedés 1,9 kh, ez 17% emelkedésnek felel meg, az országos átlag ugyanakkor csak 8,42 %.

A jobbágyság erőteljesen tiltakozik elszegényedése ellen, harcolni próbál érdekeiért, ha nem is sok eredménnyel.

1863-ban a Sopron város által megbízott Sárai János mérnök jelenti, hogy nem tud dolgozni az elkülönítési munkálatokban, mert a volt jobbágyok megakadályozzák a méréseket és kijelöléseket. Nem adnak segítséget sem emberben sem igásállatban.²⁶⁽⁵⁷⁾ Ugyanakkor a parasztság felzúdulása olyan erős a megyében, hogy megfélemezésükre a hatóság kénytelen nagyobb katonai erőket összevonni a szomszédos Moson és Győr megyékből.²⁷⁽⁵⁸⁾ 1878-ban a Fertő nyugati partján fekvő Fehéregyházán fellázad a lakosság a birtokrendezés miatt, olyannyira erősek a zavargások a faluban, hogy 400 katonának két hétig kell a faluban tartózkodnia, míg helyreáll a rend.²⁸⁽⁵⁹⁾

A jobbágyság elválasztása a földtől – eredeti tőkefelhalmozódás – már igen régen érvényesülő törekvése a földbirtokosoknak, a jobbágyfelszabadulás nem szakította meg a folyamatot, sőt szentesítette is a földművestömegek elszegényedését. 1848 előtt a jobbágybirtokok a jobbágyság szaporodása és a földesúri majorsági gazdálkodás következtében jelentősen összezsugorodtak: pl. a Széchenyi-család birtokán (12 falu):

egész telkes jobbágy	41,6%
3/4 telkes jobbágy	16,7 %
1/2 telkes jobbágy	33,8%
1/4 „, (zsellér)	8,0%

a győri püspökség birtokán:

egész telkes jobbágy	18,7%
3/4 telkes jobbágy	43,0%
1/2 telkes jobbágy	31,0%
1/4 telkes jobbágy	8,0%

az Esterházyak birtokán:

egész telkes jobbágy	7,2%
3/4 telkes jobbágy	37,6%
1/2 telkes jobbágy	32,7%
1/4 telkes jobbágy	23,0 %

Az egész telkek nagysága azonban az urábrüumok előírása ellenére is különböző nagyságúak voltak, nem mindenütt lehet megtartani az előírt mennyiséget. Esterházy birtokain az egy jobbágy családra jutó telek nagysága így alakul átlagosan: Bogyoszló 20 kh, Csapod 19, Beled 9, Kapuvár 1, Osló 8, Sarród 6, Vitnyéd 7. A Széchenyi birtokon: Boz 1, Fertőrákos 11, Himód 11, Szany 13, Árpás 41, Horpács 22, Hegykő 29.²⁹⁽⁶⁰⁾ Az Esterházyak Sopron megyei birtokainak csak 53%-a az ősi uradalmi föld, a Széchenyiekének 30%-a, a többi birtokrendezések során, a jobbágyfelszabadítás következtében került a birtokukba. A birtokrendezések elhúzódnak a kilencvenes évek közepéig.

24A jobbágyfelszabadulás után megerősödött kapitalizálódás feudális csökevényekkel küszködik, a megnövekedett és jobbágy nélkül maradt birtokot tőkehiány miatt a tulajdonosok egy része bérmunkásokkal művelteni nem képes. Az áttérés a roboton alapuló gazdálkodásról a bérmunkásokkal történő gazdálkodásra nem mehetett hirtelen végbe, a szükséges feltételek hiányában. Lenin az átmenet formáját és okát így magyarázza: „...Szükség volt a bérmunkához szokott emberek osztályára, szükség volt, hogy a paraszti mezőgazdasági felszerelést földesuri felszereléssel helyettesítsék, szükség volt arra, hogy a földművelést úgy szervezzék meg, mint bármely más kereskedelmi vagy ipari vállalatot... a régi robotrendszer csak alá volt ásva, de nem volt megsemmisítve, a föld nélküli parasztok egyáltalán nem voltak abban a helyzetben, hogy önálló gazdálkodást folytassanak s ilyenformán lehetőség nyílt a régi gazdálkodási mód folytatására a ledolgozás formájában...”³⁰⁽⁶¹⁾ Ennek következtében a földesurak a bérmunkásokat földdel vásárolják meg. Esterházy 1870 után 2515 kh-at ad vissza volt jobbágyainak munka fejében. 1880-ban Ágfalva és Balf volt jobbágyai megújítják régi feudális viszonyukat Sopronnal az erdő- és legelőhasználatot illetően.³¹⁽⁶²⁾ Fülesen Zichy Rezsőné a zsellérektől a házbér mellé ingyen napszámot is követel, és azt használja fel bérmunka helyett.³²⁽⁶³⁾ A ledolgozási rendszer a megye mezőgazdaságában nem erős jellegzetesség, általánossá nem válik a közeli piacok, a belterjesség átlagosnál magasabb foka, és a gyorsabb bővített újratemelés következtében. Igyekszik minden birtokos a ledolgozás helyett készpénzzel fizetett bérmunkást alkalmazni. Ezenkívül a ledolgozás megerősödését zavarja a nagyarányú bérleti rendszer. A nagybirtokosok közül sokan igyekeznek nem maguk gazdálkodni, hanem tőkés vállalkozónak engedik át a birtokot, aki azután földjáradékot fizet a használat fejében. Az 1895. évi üzemstatistika szerint a bérleti gazdaságok a megyében a következőképpen oszlanak meg:

birtokkategória	gazdaságok száma	szántó	összes terület
1 kh-on alul, szántó nélkül	169	–	46
1 kh-on alul, szántóval	441	222	712
1–5 kh.	353	589	–

5–10 kh.	37	204	248
10–20 kh.	29	341	397
20–50 kh.	16	423	547
50–100 kh.	1	36	51
100–200 kh.	3	329	496
200–500 kh.	11	2 419	3 599
500–1000 kh.	8	4 573	5 930
1000 kh. felett	16	25 414	102 293
Összesen:	1084	34 550	114 549

[25](#)Az összes földbirtokok 2,77%-a bérlőgazdaság, ez a földterület 23,49%-át foglalja el. Az országos átlag: 9,33%. Az összes bérlő 88%-a 5 kh-on alul gazdálkodik, ezeknek a földterülete 989 kh. A bérleti gazdaságok fő területe a kapuvári és a csornai járás. A kisbirtokok nagy számát az magyarázza, hogy sok olyan kisparaszt van, aki a saját földjén nem képes megélni, így kizárólagos életlehetősége a bérleti gazdálkodás. A kisparcellás bérleti gazdaságok ugyanakkor az elparasztalanodási folyamat ellensúlyozását is szolgálják, a nagybirtokon alkalmasabb munkaerőnek bizonyul^{[32a\(64\)](#)} olyan munkaerő, akinek bizonyos mennyiségű termelőeszköze is van. A birtokosok munkaerősükségeiket biztosítják kis parcellák juttatásával, magukhoz kötik őket, szolgáltatásaikat az uradalmukban hasznosítják. A kisparcellás bérleti rendszer azonban csak kiegészítője a megye gazdasági jellegének, birtokmegoszlásának, fő tendenciáinak, a 100 kh feletti birtokok a bérlő gazdálkodás fő képviselői és az egész mezőgazdaság fejlődésére jellemzőek tudnak lenni. Számuk kevés, de földterületük annál nagyobb. A tőke behatolásának a mezőgazdaságba a bérleti gazdálkodás a fő lehetősége. A bérleti gazdálkodás tulajdonképpen a mezőgazdaság kapitalizálódásának is a mutatója, lehetővé teszi a birtokosoknak, hogy a saját kezelésükben maradt földterületen – a földjáradékból – egyre gyorsabban fejlesszék termelőeszközeit és az újratemelést. A bérleti gazdálkodás az ipari és kereskedelmi tőkének is megfelelő lehetőség, mert a mezőgazdaságban keletkezett értéktöbblet egyrészt az elsajátítását engedi meg. A konjunktúra, olcsó munkaerő, magas terméshozamok – ezek a speciális adottságok hatásosan érvényesülnek a megyében – emelik a földbérleti díjakat, a földjáradékot és a föld árát. A föld árát befolyásolja az is, hogy a parasztság igen nagy földéhségben szenved, és a kötött forgalmú birtokok nagysága miatt kicsi a földvásárlás lehetősége.

„A kapuvári és a csornai járásokban olyan magas a föld ára, hogy a kisgazda nem is gondolhat vásárlásra, az uradalmak minden talpalatnyi földet felfalnak, mely eladásra kerül. Velük versenyezni csak a gyárak képesek, akik nagy erővel vannak rajta, hogy saját területükön biztosítsák a répaszükségeiket...”^{[33\(65\)](#)} Az ipari tőke főleg a cukorgyárak tevékenységének hatására tud utat nyerni a mezőgazdaságban. 7 cukorgyár versenyez a földek bérletéért. Jogi személyek kezében 73 gazdaság van 17 039 kh-dal, Sopronban 809 kh 10 birtokos kezében. Összesen 83 birtok 17 848 kh.^{[34\(66\)](#)} A cukorgyárak a közeli – főleg mezőgazdasági cikket felvásárló – piacok miatt szaporodtak meg ilyen erőteljesen, szorgalmazzák a cukorrépatermelést, a hitbizományokat bérbe veszik, a kisparasztokat szerződésekkkel magukhoz láncolják, kihasználva az

adósságok következtében meglevő szorult helyzetüket, elszegényedésüket. A cukorrépa termelése a földet igen hamar kimeríti, végül a kisparaszt képtelen szabadulni a gyártól, tönkremegy, földjét eladja, amire mindig talál vevőt, hisz a földforgalom minimális. Egy kh föld ára 1000 Ft, sőt néha még ennél is több. A haszon fokozására a cukorgyárak kartelbe tömörülnek, a felvásárlást szabályozzák, pl. a csornai járásban termelt cukorrépát csak a cinfalvi, a Rába-vidékiek a bükinek kötelesek szállítani, más gyár a megegyezés értelmében nem vásárolja meg.³⁴⁽⁶⁷⁾ A parasztság eladósodását az adók egyre növekvő mennyisége is fokozza:

26A megyére kivetett évi adó összege 1000 Ft-ban:

1877-ben	1222	1885-ben	1524	1895-ben	1516
1880-ban	1261	1890-ben	1546	1898-ban	1971

	ebből:	földadó	fogyasztási adó
	1000 Ft-ban		
1877-ben		631	–
1880-ban		649	57
1885-ben		763	98
1890-ben		706	160
1895-ben		708	363
1898-ban		710	417 ³⁵⁽⁶⁸⁾

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Klinger András: Sopron város demográfiai helyzete

Klinger András: Sopron város demográfiai helyzete

Egy város fejlődésének megítéléséhez, helyzetének elemzéséhez elengedhetetlenül szükséges a benne lakó népesség számának ismerete, a lakosság-szám fejlődésének és összetételének tanulmányozása. A demográfiai helyzet felvázolása igen fontos nézőpontból járul hozzá a város tulajdonságainak megítéléséhez, és a múlttal, valamint a többi – hasonló vagy környező – városok adataival való összehasonlítás alapján jelentős következtetések levonására nyílik alkalom. Hiszen a város lakosságára vonatkozó ismeretek egyben rámutatnak a város teljes arculatára, társadalmi–gazdasági–kulturális helyzetére.

Sopron város népességi helyzetével – a népesség fejlődésével és összetételével – a múltban igen sokat

foglalkoztak. Nagyszámú publikáció látott napvilágot a város lakosságának múltbeli – XVIII–XIX. századbeli – fejlődéséről és a XX. század 30-as éveinek elejéig is készültek demográfiai vonatkozású elemzések. De a legutóbbi 30 esztendőben bekövetkezett demográfiai változásokról, különösen pedig a felszabadulás utáni időszak nagyarányú népességi fejlődéséről – amely elsősorban a népesség összetételének változásában mutatkozik meg – nem jelent meg demográfiai elemzés.

Az alábbiakban elsősorban az 1960. évi népszámlálás adatainak segítségével kívánjuk bemutatni Sopron város népességi helyzetét. Amennyiben szükséges és lehetséges, nem csupán a legutolsó időszak adatait elemezzük, hanem vizsgálni kívánjuk – az 1869 óta tartott hivatalos magyar népszámlálások adatai alapján – az elmúlt 90 évben bekövetkezett fejlődést. A megfelelő összehasonlítás érdekében valamennyi régebbi időpontra vonatkozó adatnál is a mai Sopronról beszélünk, tehát adataink mindig Sopron mai államigazgatási területén élő népességre vonatkoznak (tehát Sopron városon kívül az 1950-ben idecsatolt [27](#)Sopronbánfalva adataival együtt). Az adatok megfelelőbb értékelése céljából kétféle hasonlítást alkalmazunk. Sopron város adatait egyrészt az 58 járási jogú város átlagához, másrészt a lélekszámnagyságban hasonló, területileg közel fekvő négy másik város (Győr, Mosonmagyaróvár, Pápa és Szombathely) adataihoz hasonlítjuk.

A Sopron városára vonatkozó demográfiai helyzetképet az alábbi részletezésben mutatjuk be:

1. A népesség számának fejlődése.
2. A népesség megoszlása főbb demográfiai ismérvek szerint.
3. A népesség kulturális helyzete.
4. A népesség foglalkozási–társadalmi tagozódása.

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Klinger András: Sopron város demográfiai helyzete / 1. A népesség számának fejlődése

1. A népesség számának fejlődése

Sopron város népesség-fejlődését – különböző becslések és összeírások alapján – a XIV. század közepétől tudjuk nyomon követni. Egy 1379-ből származó összeírás adatai szerint Sopron akkori területén 2500 lakos élt. Különböző becslések a XVII. század végéről állnak rendelkezésre: ekkor 6000–8000 körül teszik a város lakosságát. A XVII. század végén pedig már ismét összeírásból ismerjük Sopron népességszámát: 1777-ben 11 318 lakost számláltak a városban.

A Magyarország területén tartott első népszámlálás már megbízhatóbb módon tárja fel Sopron népességszámát: 1787-ben a város mai területén 13 482 lakost írtak össze. A XIX. század első felére vonatkozóan a különféle források csupán részleges adatokkal rendelkeznek (az ebben az időszakban tartott népszámlálások u. i. nem terjedtek ki a nemességre és a papságra). Az osztrák közigazgatás által tartott 1850. évi népszámlálás időpontjában a város polgári népességszáma (az akkori város területén) 16 726, 1857-ben pedig 18 898 volt.

Összehasonlítható adatokkal már csupán az első hivatalos magyar népszámlálás időpontjától rendelkezünk. 1869-ben a város mai területén 22 376 (a régi városterületen 21 108) polgári lakos élt. Az összlakosság

számát pedig 1880-tól tudjuk nyomon követni: ekkor a városban összesen 25 775-en laktak (ebből polgári lakos 24 693). Azóta évtizedenként vizsgálhatjuk a népesség számának alakulását 1960-ig, amikor már 41 110-re nőtt a népesség száma. A legutolsó népszámlálás óta bekövetkezett népességfejlődés eredményeként 1963. elejére Sopron népességszáma 43 081 főre növekedett.

1. Sopron népességszámának alakulása, népsűrűsége

Év ¹⁽⁶⁹⁾	A népesség száma	Népsűrűség 1 km ² -re	A népesség száma	
			az 1869	az előző
			népszámlálás %-ában	
1869	22 376	167,0	100,0	–
1880	24 693	184,3	110,4	110,4
1890	28 897	215,6	129,1	117,0
1900 ²⁽⁷⁰⁾	35 703	266,4	159,6	123,6
1910	36 721	274,0	164,1	102,9
1920	38 243	285,4	170,9	104,1
1930	39 436	294,3	176,2	103,1
1941	46 120	344,2	206,1	116,9
1949	35 617	265,8	159,2	77,2
1960	41 110	306,8	183,7	115,4

²⁸Az 1. sz. táblázat adatai Sopron város elmúlt 90 évi népességszaporulatának ingadozásait mutatják. Az egész időszak összességében mutatkozó 84%-os népességnövekedés nagy része a múlt századra esik. 1869-től 1900-ig (30 év alatt) mintegy 60%-kal emelkedett a népességszám, 1900-tól 1960-ig (60 év alatt) pedig csupán 15%-os a népességnövekedés.

Évtizedenként is nagyon eltérő a népességszaporodás üteme: a múlt századbeli 10–17%-kal szemben a XX. század elején tíz évenként csak 2–4%-kal nőtt a lakosságszám. Kivételt csupán az 1930–1941 közötti időszak képez, 17%-os népességnövekedéssel. A II. világháborút követően – elsősorban a népesség egy részének önkéntes, más részének adminisztratív rendszabályok következtében történt külföldre távozása, másrészt a háborús halálözök eredményeként – a város népességszáma erősen csökkent: 1949-ben 23%-kal (több mint 10 000-rel) laktak kevesebben Sopronban, mint 1941-ben. Az 1949 és 1960 között eltelt időben a város népességszáma ismét jelentősen emelkedett: 11 év alatt 15%-os volt a népesség szaporodása.

Mielőtt rátérnénk a legutolsó időszak népességfejlődésének és annak összetevőinek részletesebb

ismertetésére, röviden hasonlítsuk össze Sopron 90 éves népességfejlődését a többi városéval. Amíg 1869-től 1960-ig a magyar járási jogú városok népességszáma 115%-kal növekedett, addig Soproné csak 84%-kal. A Sopronhoz hasonlítható városok közül csupán Pápán alacsonyabb ennél a népességfejlődés (79%), de a többi városban jóval meghaladja Sopronét (Szombathely lakossága 328, Győr 164, Mosonmagyaróvár 153%-kal növekedett).

A XX. században bekövetkezett népezségzsaporodás tekintetében Sopron fejlődése még alacsonyabbnak tekinthető. A járási jogú városok népessége átlagosan 56%-kal, a 4 környező városé 46–116%-kal nőtt, Soproné pedig csak 15%-kal. Az 1949 óta bekövetkezett soproni 15%-os népességnövekedés lényegében azonos Szombathelyével és Pápáéval, de alacsonyabb a járási jogú városok átlagánál (21%), a győrinél (23%) és a mosonmagyaróvárinál (27%).

Összefoglalva megállapítható, hogy Sopron népességfejlődése csupán a múlt század végéig volt jelentősnek mondható. A XX. század folyamán erősen megtorpant és a többi városokhoz viszonyítva viszonylag alacsonynak tekinthető. Különösen érzékenyen érintette a város népességfejlődését a II. világháború, ami az összes magyar város közül legnagyobb mértékben csökkentette a város népességszámát. Az 1949 és 1960 közötti népességszaporodás közepesnek tekinthető, de ezt is – mint a következőkben látni fogjuk – Sopronnak a magyar városok közötti legmagasabb külső vándorlási vesztesége csökkentette.

A két utolsó népszámlálás – 1949 és 1960 között – eltelt időszakban Sopron város 5500 főnyi szaporodását három tényező alakította ki:

1. a születések és halálozások különbözeteként előálló természetes szaporodás 3700 fővel, 10,5%-kal növelte a népességszámot,
2. a belső vándorlások (az ország összes községeiből és városaiból történő költözések) különbözeteként a népességszám 6800 fővel, 19%-kal nőtt,
3. a külső vándorlások (elsősorban az 1956. októberét követő illegális külföldre távozások) következtében mintegy 5000 főnyi népességcsökkenés állt elő.

E két irányú (növelő és csökkentő) népességmozgás alakította ki a 11 év összességében a 15%-os népességszaporodást. A külső vándorlási veszteség figyelmen kívül hagyása esetén a népességszám 1960-ra elérte volna a 46 000 főt (tehát a város 1941. évi maximális lakosságnagyságát) és a 11 évi össz-szaporodás megközelíthette volna a 30%-os, tehát az országos városi átlag másfélszerese lett volna.

29 Összességében tehát a város népességszáma a természetes szaporodás (a születések többlete) eredményeként 3700 fővel (10,5%-kal), a vándorlási különbözet (a bevándorlások többlete) eredményeként 1800 fővel (5%-kal) növekedett. A teljes szaporodás 2/3-át tette ki a természetes szaporodás és csupán 1/3-át a vándorlási különbözet.

A múlthoz viszonyítva a természetes szaporodás aránya mind a lakosság számához, mindpedig a szaporodás egészéhez viszonyítva jelentősen növekedett. Az 1949–59-ben tapasztalt tizenegyévi 10,5%-os természetes szaporodást csak a századeleji évtized közelítette meg (1900–1910-ben 9,2%), de a többi évtizedben csupán 3,5–6,3%-os volt.

2. Sopron népességszaporodása

Időszak	Természetes szaporodás		Vándorlási különbözet		Tényleges szaporodás, ill. fogyás (-)	
	szám	%	szám	%	szám	%
1901–1910	3288	9,2	-2270	-6,4	1018	2,8
1911–1920	1270	3,5	252	0,6	1522	4,1
1921–1930	2407	6,3	-1214	-3,2	1193	3,1
1931–1940	1570	4,0	5114	12,9	6684	16,9
1941–1948	-10503	-22,8
1949–1959	3736	10,5	1757	4,9	5493	15,4

Érdemes a város természetes szaporodását a század eleje óta részleteiben is szemügyre venni. Az évi átlagos természetes szaporodás ugyan a legutóbbi években – a születések számának Sopronban is tapasztalt csökkenése következtében – jelentősen alacsonyabbá vált, de a halandóság javulása következtében így is magasabb a 30-as években tapasztaltnál; az 1946–1955 közötti természetes szaporodás pedig meghaladja a század elejét, elsősorban amiatt, mert a halandóság mintegy felére csökkent.

3. Sopron népmozgalmi főadatainak alakulása

Évek átlaga	Élveszületések		Halálozások		Természetes szaporulat	
	száma	1000 lakosra	száma	1000 lakosra	száma	1000 lakosra
1901–1905	5316	29,5	3631	20,2	1685	9,3
1906–1910	5153	28,2	3550	19,4	1603	8,8
1911–1915	4932	26,3	3543	18,9	1389	7,4
1916–1920	3662	19,3	3781	19,9	-119	-0,6
1921–1925	4426	23,0	3326	17,3	1100	5,7
1926–1930	3954	20,2	2647	13,5	1307	6,7
1931–1935	3297	16,0	2555	12,4	742	3,6
1936–1940	3265	14,7	2437	11,0	828	3,7

1946–1950	3932	22,0	1968	11,0	1964	11,0
1951–1955	4038	19,8	2045	10,0	1993	9,8
1956–1960	2996	14,7	2022	10,0	974	4,7

30A többi városhoz viszonyítva Sopron 1949–1960 közötti szaporodását, a természetes szaporodás 11 évi 10,5%-os aránya kis mértékben magasabb a járási jogú városok átlagnál, lényegében azonos Győrrel és Szombathelyével, de alatta marad a másik két hasonló városénál (Mosonmagyaróvár 15,8, Pápa 12,4%). A vándorlási többlet Sopronban tapasztalt 4,9%-os aránya azonos a pápaival és a szombathelyivel, de fele a járási jogú városok átlagának (10,6%), és jóval alatta marad a másik két Győr-Sopron megyei városénak (Győr 12,4%, Mosonmagyaróvár 10,8%).

Sopron város népmozgalmának jellemzésére megemlítjük, hogy a legutóbbi 10 évben Sopronban az elveszületések aránya egy árnyalattal alatta maradt a járási jogú városok átlagának: 1951–1955-ben 1000 lakosra Sopronban 19,8, 1956–60-ban 14,7 elveszületés jutott, a járási jogú városokban átlagosan 22,3, ill. 16,0. 1962-ben Sopronban az elveszületések aránya már csak 9,4‰ volt, a járási jogú városok együttes 12,6‰-es arányával szemben. A város halandósága az elmúlt 1951–1960 között 10‰ volt, alacsonyabb, mint a járási jogú városok átlaga (11,8, ill. 10,1‰); 1960–1962-ben kisebb mérvű csökkenés mutatkozott, de 1962-ben már a 9,8‰-es halandóság meghaladja az elveszületések arányát (így természetes fogyás mutatkozott), bár egy kissé alacsonyabb volt, mint a járási jogú városok átlaga (9,9‰).

A *belső vándorlások* arányát leginkább abból állapíthatjuk meg, hogy a jelenleg Sopronban élők hol laktak az előző népszámlálás időpontjában. Az 1960. jan. 1-én Sopronban lakott 41 110 lakosból (az 1949 óta született 7220 személy leszámításával) 22 739-en éltek már 1949. jan. 1-én is a városban, 11 151-en (33%) költöztek be máshonnan a város területére. A bevándoroltak 1/3-a (3684 fő) Győr-Sopron megye községeiből költözött ide. Viszonylag kevesen jöttek a megye másik két városából (279 fő), de sokan költöztek Budapestről (1258-an) és Vas megyéből (1158-an).

A legutolsó néhány év belső vándorlási mozgalmáról már részletesebb képet tudunk festeni a folyamatos vándormozgalmi kutatások adatai alapján. A városba 1957 óta évente 800–1800-an jelentkeztek be állandó jelleggel, a kijelentkezők száma pedig 700–1000 között mozog. Az állandó vándorlási nyereség pedig 100–800 volt, az 1000 lakosra számítva a maximumot 1957-ben érte el (20‰), a minimum (1956-ot leszámítva) 1962-ben volt (2‰ alatt).

4. Sopron belső vándormozgalma

Állandó lakóhelyüket változtatók száma

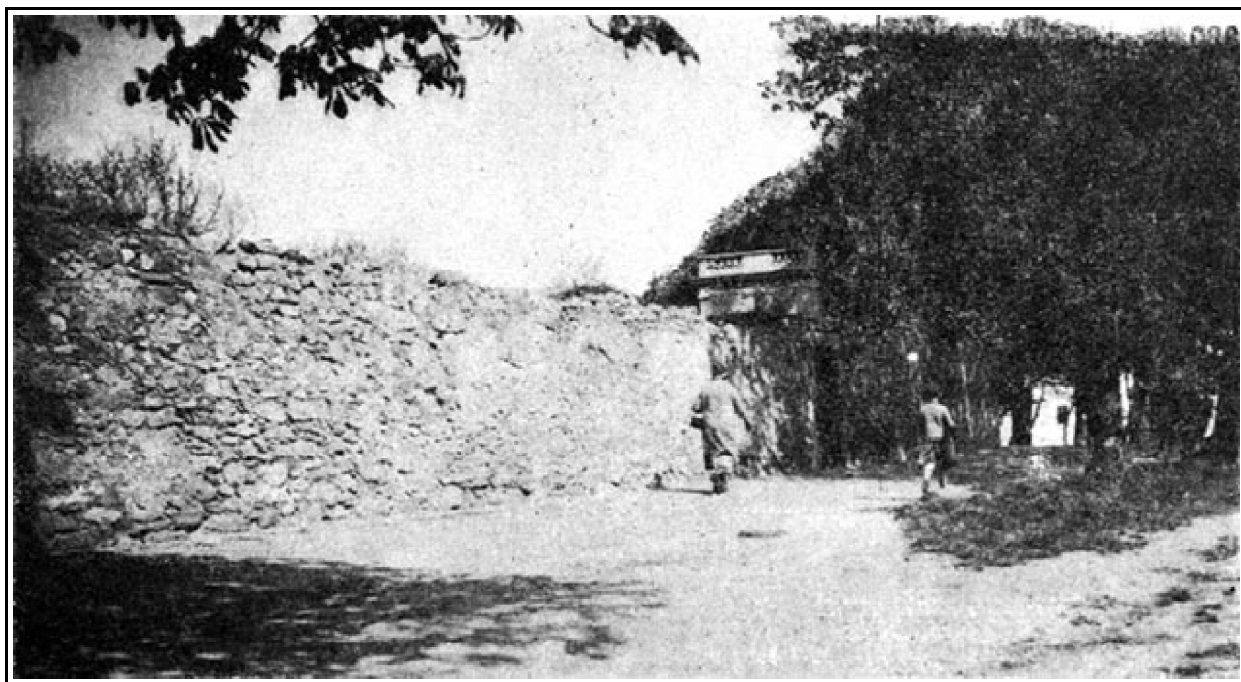
Év	Odaköltözők	Elköltözők	Vándorlási többlet	1000 lakosra jutó vándorlási többlet
1956	1383	1101	+282	+ 6,8

1957	1854	1054	+800	+20,3
1958	1151	772	+379	+ 9,4
1959	1329	767	+562	+13,8
1960	1105	687	+418	+10,0
1961	792	685	+107	+ 2,5
1962	824	754	+ 70	+ 1,6

31 Ideiglenes lakóhelyüket változtatók száma

Év	Ideiglenes jellegű odavándorlás	Az állandó lakóhelyre visszavándorlás	Ideiglenes jellegű elvándorlás	Az ideiglenes lakóhelyről visszavándorlás	Ideiglenes vándorlások különbözete ±	Vándorlási többlet 1000 lakosra
1960	2952	796	1093	1940	+715	+17,1
1961	3248	914	1108	2471	+583	+13,7
1962	3236	864	1060	2816	+224	+ 5,2

Az állandó jellegű vándorlásnál sokkal jelentősebb Sopron ideiglenes vándormozgalma. 1960 és 1962 között évente 3000 körül mozog az ideiglenesen a városba költözők száma, mintegy 8–900-an költöznek vissza évente az innen ideiglenesen eltávozottak közül, és az ideiglenesen kijelentkezettek száma 3000–3800 között mozgott. A város ideiglenes vándorlási többlete 1960-ban 700 (17‰), 1961-ben 600 (14‰), 1962-ben 200 (5‰) volt.

Sopron. Külső várfal és kerti ház az egykori kórháznál.
(Csatkai E. felvétele. 1928.)

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Klinger András: Sopron város demográfiai helyzete / 2. A népesség megoszlása főbb demográfiai ismérvek szerint

2. A népesség megoszlása főbb demográfiai ismérvek szerint

A város népességszáma fejlődésének áttekintése után röviden ismertetni kívánjuk Sopron népességösszetételének alakulását. Ezek sorában először a szorosabb értelemben vett demográfiai tulajdonságokat (nem, kor, családi állapot) vesszük sorba, a múlttal, ill. a többi városokkal való összehasonlításban.

A *nemek* szerinti megoszlás tekintetében Sopron különleges helyet foglal el: 1960. január 1-én a város 41 110 lakosából 20 866 (50,8%) volt a férfiak és 20 244 (49,2%) a nők száma; 1000 férfira 970 nő jutott, Sopron mellett – 63 magyar város közül – csak 12 van, ahol a férfiak száma meghaladja a nőket, a járási jogú városok átlagában 1000 férfira 1038 nő jut.

32A férfi-többség Sopronban nem új keletű, az eddigi 10 hivatalos népszámlálás adatai szerint az 1960. évi mellett még három ilyen időpont volt, amikor férfitöbbséget mutattak ki (1900, 1910 és 1941); aránya a XX. század első évtizedeiben még alacsonyabb volt és a század elején 1000 férfira még csak 918 nő jutott.

1949 és 1960 között a férfiak száma jóval nagyobb mértékben növekedett, mint a nőké (22%-kal, a nők 9%-os szaporodásával szemben); ez annak eredményeként következett be, hogy az 1000 férfira jutó nők száma 90-nel csökkent, és az akkor 2 nő-többség férfi-többséggé változott. (A férfiak számának ennél nagyobb arányú emelkedését még csökkentette az illegális külföldre távozás, u. i. az 5000 disszidált közül

mintegy 2800 volt férfi, ezek figyelembe vételével 1960. január 1-én 1000 férfira csak 950 nő jutott volna.)

5. Sopron népességszámának alakulása nemenként; a nemek aránya

Év	A népesség száma	Ebből		1000 férfira jutó nő	A népesség	Ezen belül	
		férfi	nő			férfi	nő
százalékában							
1869	22 376	10 760	11 616	1080	100,0	48,1	51,9
1880	24 693	11 598	13 095	1129	100,0	47,0	53,0
1890	28 897	13 947	14 950	1072	100,0	48,3	51,7
1900	35 703	18 612	17 091	918	100,0	52,1	47,9
1910	36 721	18 783	17 938	955	100,0	51,2	48,8
1920	38 243	19 103	19 140	1002	100,0	50,0	50,0
1930	39 436	19 104	20 332	1064	100,0	48,4	51,6
1941	46 120	23 394	22 726	971	100,0	50,7	49,3
1949	35 617	17 125	18 492	1080	100,0	48,1	51,9
1960	41 110	20 866	20 244	970	100,0	50,8	49,2

A város *kormegoszlásának* változását elsősorban az öregek számának jelentős előretörése jellemzi: 1960-ban a város lakosságának 12,5%-a volt öregkorú, arányuk a század elején még 7%, a negyvenes években pedig 10% körül volt. 1949 és 1960 között a 60 évesek és idősebbek száma 37%-kal növekedett (az átlagos 15%-os népesség szaporodással szemben). Emellett egy árnyalattal nőtt a gyermekkorúak aránya is: a város lakosságának 24,1%-a volt 15 évesnél fiatalabb (1949-ben ez az arány 23,4, 1941-ben pedig 21,1% volt); a század elejéhez képest azonban ez az arány nagymértékben csökkent (a város lakosságának 15%-os növekedésével szemben 1900 óta a gyermekkorúak száma 8%-kal csökkent). A két szélső korcsoport arányának növekedése következtében visszaesett a produktív korúak aránya; a csökkenés különösen a fiatalabb produktív korúaknál jelentős: 1960-ban Sopron lakosságának 40,3%-a volt 15–39 éves, az 1949. évi 42,2 ill. az 1941. évi 47,4%-kal szemben.

A járási jogú városok átlagához viszonyítva Sopron kormegoszlása nem tekinthető kiugrónak: mind a gyermek, mind az öregkorúak aránya egy árnyalattal alacsonyabb, a fiatal produktív korúaké valamivel alacsonyabb, az idősebb **33** produktív korúaké pedig az átlagos. A környező városokhoz viszonyítva Sopronban a gyermekkorúak 24,1%-os aránya egyike a legalacsonyabbaknak (Győrével azonos, de a többiben 25–28%), az öregkorúak pedig közepes (csak Szombathelynél alacsonyabb – ott 13% – azonos Pápáéval és Győrével, de magasabb Mosonmagyaróvárnál). A fiatal produktív korúak aránya – a jelentős

csökkenés ellenére – meghaladja a második négy városét (egy kis mértékben Mosonmagyaróvárét, de jelentősebben a másik három városét, különösen Szombathelyét).

6. Sopron kormegoszlásának alakulása

Év	A népesség száma	Ebből			
		0–14	15–39	40–59	60 éves és idősebb
		éves			
1869	22 376	7 442	9 367	4041	1526
1880	24 693	8 236	10 154	4277	2026
1890	28 897	9 342	12 416	5028	2111
1900	35 703	10 768	16 768	5792	2375
1910	36 721	11 484	16 462	6145	2630
1920	38 243	10 476	17 712	7080	2975
1930	39 436	9 895	17 914	8051	3576
1941	46 120	9 749	21 835	9792	4744
1949	35 617	8 331	15 014	8528	3744
1960	41 110	9 894	16 569	9516	5131

Százalékos megoszlás

1869	100,0	33,3	41,9	18,0	6,8
1880	100,0	33,4	41,1	17,3	8,2
1890	100,0	32,3	43,0	17,4	7,3
1900	100,0	30,1	47,0	16,2	6,7
1910	100,0	31,3	44,8	16,7	7,2
1920	100,0	27,4	46,3	18,5	7,8
1930	100,0	25,1	45,4	20,4	9,1

1941	100,0	21,1	47,4	21,2	10,3
1949	100,0	23,4	42,2	23,9	10,5
1960	100,0	24,1	40,3	23,1	12,5

A két nem kormegoszlása Sopronban is – a többi város átlagához hasonlóan – jelentősen eltér egymástól. A férfiak között magasabb a gyermekkorúak és a fiatal produktív korúak aránya, a két idősebb korcsoportban a nők vannak többségben: 1000 hatvan éves és idősebb férfira 1478 ugyanilyen korú nő jutott.

347. Sopron népességének kormegoszlása, nemenként
1960. január 1.

Korcsoport	Férfiak	Nők	Népesség	Férfiak	Nők	Népesség	1000 férfira jutó
	száma			% -os megoszlása			
0–4	1 693	1 558	3 251	8,1	7,7	7,9	920
5–9	1 694	1 631	3 325	8,1	8,1	8,1	963
10–14	1 688	1 630	3 318	8,1	8,0	8,1	966
0–14 együtt	5 075	4 819	9 894	24,3	23,8	24,1	950
15–19	1 345	1 485	2 830	6,5	7,3	6,9	1104
20–24	2 777	1 351	4 128	13,3	6,7	10,1	486
25–29	1 529	1 438	2 967	7,3	7,1	7,2	940
30–34	1 719	1 619	3 338	8,3	8,0	8,1	942
35–39	1 654	1 652	3 306	7,9	8,2	8,0	999
15–39 együtt	9 024	7 545	16 569	43,3	37,3	40,3	836
40–44	1 114	1 049	2 163	5,3	5,2	5,3	942
45–49	1 428	1 396	2 824	6,9	6,9	6,9	978
50–54	1 149	1 259	2 408	5,5	6,2	5,8	1096
55–59	1 005	1 116	2 121	4,8	5,5	5,1	1110

40–59 együtt	4 696	4 820	9 516	22,5	23,8	23,1	1026
60–64	791	1 009	1 800	3,8	5,0	4,4	1276
65–69	545	770	1 315	2,6	3,8	3,2	1413
70–74	343	585	928	1,6	2,9	2,3	1706
75–79	243	418	661	1,2	2,0	1,6	1720
80 éves és idősebb	149	278	427	0,7	1,4	1,0	1866
60 éves és idősebb együtt	2 071	3060	5 131	9,9	15,1	12,5	1478
Összesen	20 866	20 244	41 110	100,0	100,0	100,0	970

A 15 éves és idősebb népesség *családi állapot* szerinti összetétele változásában Sopronban is a házások arányának jelentős emelkedése és ennek következtében a nőtlenek, ill. hajadonok arányának csökkenése a legjelentősebb. Emellett feltűnő, hogy az elvált családi állapotúak aránya 1949 és 1960 között kétszeresére növekedett. 1960-ban a 15 évesek és idősebbek több mint 62%-a volt házas, az 1949. évi 58, ill. a II. világháború előtti 50%-os aránnyal szemben. Jelenleg a városban több mint 19 400 házas személy él, az 1941. évi 17 900-zal, ill. az 1949. évi 15 900-zal szemben. Ugyanakkor a nőtlenek és hajadonok száma 1941-től 1960-ig 15 300-ról 8500 alá, aránya 42%-ról 27%-ra csökkent.

Nemenként vizsgálva a 15 évesek és idősebbek családi állapot szerinti megoszlását, szintén a házások arányának jelentős növekedését kell megfigyelnünk. Különösen vonatkozik ez a nőkre, ahol 1949-hez viszonyítva a házások aránya 55%-ról 60%-ra nőtt.

358. A 15 éves és idősebb népesség százalékos megoszlása családi állapot szerint

Év	Nőtlen	Házas	Özvegy	Elvált	Hajadon	Házas	Özvegy	Elvált
	Férfiak százalékos megoszlása				Nők százalékos megoszlása			
1869	45,9	49,7	4,2	0,2	42,3	43,5	14,0	0,2
1880	42,1	53,3	4,4	0,2	41,1	43,9	14,9	0,1

1890	43,3	52,0	4,6	0,1	38,4	49,1	12,4	0,1
1900	55,5	40,9	3,5	0,1	42,7	44,1	13,1	0,1
1910	51,5	45,0	3,3	0,2	40,6	46,3	12,7	0,4
1920	49,3	47,2	3,2	0,3	41,5	44,7	13,4	0,4
1930	42,5	53,5	3,2	0,8	39,3	47,4	12,5	0,8
1941	46,3	49,6	3,2	0,9	37,9	48,7	12,6	0,8
1949	33,5	62,2	3,3	1,0	29,4	54,6	14,8	1,2
1960	30,9	64,0	2,7	2,4	23,2	60,3	14,4	2,1

A többi város adataihoz viszonyítva Sopronban még a nőtlenek és hajadonok aránya – a jelentős csökkenés ellenére – magasnak tekinthető és viszonylag alacsony a házasságok aránya. Ugyanakkor az elváltak aránya igen magas.

A járási jogú városok átlagában a 15 éves és idősebb népesség 66%-a házas a soproni 62%-kal szemben. A szomszédos városokban is magasabb a házasságok aránya mint Sopronban; Szombathelyen 64, a másik három városban 65% körüli.

A házasságok soproni alacsonyabb száma természetesen a nőknek, ill. hajadonoknak magasabb számával jár együtt; itt a 15 évesek és idősebbeknek még 27%-a nem lépett házasságra, ugyanakkor amikor a járási jogú városokban ez az arány 22,5% és a szomszédos városokban is 24,4 (Győr) és 26% (Mosonmagyaróvár) között mozog. Ezt a különbséget elsősorban a fiatalabb korosztályok alacsonyabb házasságok aránya mutatja (főleg amiatt, mivel a Sopronban élő viszonylag magasabb számú középiskolás és főiskolás ifjúságban magas a házasságok nem lépők aránya); amíg Sopronban pl. a 20–29 éves férfiak 65%-a nőtlen, addig a járási jogú városok átlagában csak 53%-a, Győrött és Szombathelyen 60, Mosonmagyaróvárott 62, Pápán 63%-a nőtlen.

Az elváltak aránya a soproni 2,2%-kal szemben a járási jogú városok átlagában 2,1%. Hasonló ehhez Győrött (2,1%), de a többi városban jóval alacsonyabb (Pápa 1,8, Mosonmagyaróvár 1,5, Szombathely 1,4%).

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Klinger András: Sopron város demográfiai helyzete / 3. A népesség kulturális helyzete

3. A népesség kulturális helyzete

A demográfiai adatok segítségével a népesség kulturális helyzetét legmegfelelőbben a legmagasabb iskolai végzettség szintjének változásaival tudjuk bemutatni. Sopronban is – mint az ország többi városában és községében – a népesség iskolai végzettsége folyamatos emelkedést mutat és a javulás különösen a II. világháború után gyorsult meg, a kulturális forradalom eredményeként. Ez elsősorban az általános iskola 8

osztályának egyre nagyobb arányú elvégzésében jelentkeznek.

36Sopronban 1960. I. 1-én a 7 éves és idősebb népesség valamivel több mint 1/4-ének legmagasabb végzettsége az általános iskola 8 osztálya, 14%-ának középiskola, 4%-a egyetem volt. A legtöbben még mindig csak az általános iskola 6 osztályát végezték: a 7 évesek és idősebbek 40%-ának legmagasabb iskolai végzettsége csupán 6–7 általános iskolai osztály volt.

1949 és 1960 között jelentős mértékben növekedett a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők száma és aránya: az általános iskola 8. osztályát (vagy annak megfelelő 4 polgárit vagy régi rendszerű 4 középiskolát) végzetek száma 7600-ról 11 300-ra, (közel másfélszeresére) emelkedett, a 7 éves és idősebb népességhez viszonyított arányuk 19%-ról 26%-ra nőtt. A II. világháború előtti állapothoz képest még jelentősebb a javulás: 1941 óta az ilyen végzettségűek aránya 12%-ról 26%-ra nőtt.

9. A 7 éves és idősebb népesség legmagasabb iskolai végzettsége¹⁽⁷¹⁾

%-ban

Év	Nem ír, nem olvas, csak olvas	Az általános iskola				Közép-iskolába járt vagy végzett	Egyetemre (főiskola) járt vagy végzett	Össze
		1-3 ²⁽⁷²⁾	4-5	6-7	8			
		osztályát végezte						
1920	4	10	23	44	10	7	2	100
1930	2	10	19	47	12	8	2	100
1941	2	7	14	50	12	12	3	100
1949	1	7	9	47	19	14	3	100
1960	2	6	8	40	26	14	4	100

Jelenleg már a 15 éves és idősebb sporonai lakosok 52%-a legalább az általános iskola 8 osztályát végezte, az 1949. évi 42 és az 1941. évi 32%-kal szemben. Az ilyen végzettségű népesség száma 1949 óta 42%-kal nőtt.

Az érettségi bizonyítvánnyal – mint legmagasabb végzettséggel – rendelkezőknek a 7 éves és idősebb népességhez viszonyított aránya 1949 óta változatlan maradt (14%), és csupán egy árnyalattal volt magasabb az 1941. évi 12%-nál. Az ilyen végzettségűek száma 1960 elején 3229 volt, az 1949. évi 2710-zel és az 1941. évi 2333-mal szemben.

A város 18 éves és idősebb népességének 1960-ban 16,6%-a végzett legalább középiskolát, az 1949. évi 14,5 ill. az 1941. évi 10,6%-kal szemben. 1941 óta az ilyen végzettségű népesség száma 40%-kal, 1949 óta 31%-kal nőtt. Jelenlegi számuk már megközelíti a 4900-at, az 1941. évi 3500-zal, ill. az 1910. évi 1400-zal szemben.

Sopronban 1960-ban 1283 egyetemet (főiskolát) végzett személy élt, 42%-kal több mint 1949-ben. Számuk a II. világháború előttihez viszonyítva 23%-kal nőtt. Jelenleg a 7 éves és idősebb népességnek 4, 1949, ill. 1940-ben 3%-a volt egyetemi (főiskolai) végzettségű.

A 25 évesek és idősebbek számához viszonyítva az egyetemet (főiskolát) végzettek aránya 1920 és 1949 között 4 és 4,4% között ingadozott, de emelkedést nem mutatott; 1960-ban már az ilyen korú népesség 5,3%-a volt egyetemi (főiskolai) végzettségű.

37 Különös érdekességet mutatnak Sopronban az analfabétizmus elleni küzdelem alakulását jelző adatok. Az első hivatalos népszámlálás időpontjában (1869) a város 6 éves és idősebb népességének 78%-a tudott írni-olvasni. Ez az arány még a múlt század folyamán jelentősen emelkedett és 1900-ra elérte a 90%-ot, majd 1930 óta lényegében megszűnt a városban az analfabétizmus, azóta minden népszámlálás időpontjában a 6 éves és idősebb népességnek mindössze 1–2%-ára rúg az analfabéták aránya (ezek zöme is még iskolába nem járó 6 éves gyermek). 1960-ban a 6 éves és idősebbek 2%-a, a 10 éves és idősebbek 0,9%-a volt csak olyan, aki nem tudott írni-olvasni.

Sopronban az iskolai végzettség színvonala a többi városhoz viszonyítva magasnak tekinthető. A legalább az általános iskola 8 osztályát végzettek soproni 50%-os aránya a környező városok közül csupán Győrével azonos, de jóval kedvezőbb mint a járási jogú városok átlaga (39%), és meghaladja a többi környező városét (Szombathely 50, Mosonmagyaróvár és Pápa 43%).

A 18 évesek és idősebbek számához viszonyítva a legalább érettségizettek 17%-os soproni arányával is csupán a győri azonos és a szombathelyi közelíti meg (16%), de a járási jogú városokban általában csak 11, Pápán 12, Mosonmagyaróvárott 10%.

Az egyetemet (főiskolát) végzettek arányában mutatkozik meg leginkább Sopron fokozottabb kulturális színvonala. Itt a 25 éves és idősebb népesség 5,1%-a szerzett egyetemi (főiskolai) oklevelet. Győrött ez az arány csak 4,4%, Szombathelyen 3,9, Mosonmagyaróvárott 3,7, Pápán és általában a járási jogú városokban 3,1%.

Az írni-olvasni tudók is kedvező színben tüntetik fel a soproniakat. Itt a 10 évesek és idősebbek közül csupán 0,9% analfabéta; ennél ugyan két környező város aránya egy árnyalattal jobb (Győr 0,7, Szombathely 0,8%), de a másik kettőé magasabb (1,1%) és jóval meghaladja mindegyiket a járási jogú városok átlaga (2,4%).

10. A 7 éves és idősebb népesség legmagasabb iskolai végzettsége
%-ban

	Nem ír, nem olvas	Az általános iskola			Közép-iskolába járt vagy végzett	Egyetemre járt vagy végzett	Összesen
		1–5 osztályát végezte	6–7	8			
Sopron	2	14	40	26	14	4	100
Győr	1	17	38	25	15	4	100

Moson-magyaróvár	2	20	41	25	9	3	100
Pápa	2	18	43	23	11	3	100
Szombathely	2	19	37	24	15	3	100
Jyv-k átlaga	3	29	34	21	10	3	100

Sopronban is – az országos átlaghoz viszonyítva – elmarad a nők iskolai végzettségi szintje a férfiakétól. A különbség azonban népszámlálásról népszámlálásra csökken és az általános iskola 8. osztályát végzettek tekintetében már alig mutatkozik. 1960-ban már a 15 éves és idősebb férfiak 53%-os (legalább az általános iskolai végzettek) arányával szemben a nők 51%-a volt ilyen végzettségű; ugyanez a differencia 1949-ben még 44–39 volt.

3811. A népesség iskolai végzettsége

Év	Száz 15 éves és idősebb			Száz 18 éves és idősebb		
	férfi	nő	lakos	férfi	nő	lakos
	közül legalább az ált. isk. 8. oszt. végezte			közül legalább középiskolát végzett ⁽⁷³⁾		
1910	.	.	.	10	2	6
1920	26	21	24	15	3	9
1930	28	25	26	16	5	10
1941	34	29	32	17	4	11
1949	44	39	42	21	9	15
1960	53	51	52	20	13	17

Az érettségivel rendelkezők tekintetében még mindig jelentős a két nem különbsége: a 18 éves és idősebb férfiaknak legalább 20, a nőknek pedig 13%-a rendelkezik legalább középiskolai végzettséggel. A férfiak ilyen mérvű végzettsége 54%-kal múlja felül a nőkéét. A különbség azonban rohamosan csökken: 1949-ben még a férfiak középiskolai szintje több mint kétszerese, 1941-ben pedig több mint négyszerese volt a nőkének. 1941 óta a legalább érettségizett nők száma 215%-kal nőtt, a férfiak 2%-os emelkedésével szemben. 1949 óta a nők számának emelkedése 57%-os, a férfiak 19%-os emelkedésével szemben. Jelenleg több mint 1900 soproni nő rendelkezik érettségivel, ugyanakkor, amikor 20 évvel ezelőtt csupán valamivel több mint 600, és 11 éve 1200.

Az egyetemi (főiskolai) oklevéllel rendelkező 25 évesek és idősebbek nemenkénti aránya tekintetében is csökkent a nők kulturális különbsége, de még mindig igen jelentős; 1960-ban az ilyen korú férfiak 8,5%-a, a nők 2,3%-a rendelkezett oklevéllel. Ez az arány 1941-ben 7, ill. 1,2, 1949-ben 7,5 ill. 1,5% volt. Jelenleg a férfiak főiskolai végzettségi szintje közel négyszerese, 1941-ben pedig közel hatszorosa volt a nőkének.

Azóta az oklevéllel rendelkező férfiak száma 879-ről 988-ra (12%-kal), a nőké 163-ról 295-re (81%-kal) nőtt.

Kor szerint vizsgálva a soproni népesség iskolai végzettségi szintjének alakulását azt tapasztaljuk, hogy – az országos helyzethez hasonlóan – itt is a kor előrehaladtával csökken az iskolai végzettség aránya. Ez annyit jelent, hogy a mai fiataloknak nagyobb lehetőségük van a magasabb iskolai végzettség megszerzésére, mint a múltban az idősebb korúaknak volt. Szemléltetően mutatja ezt a legalább az általános iskola 8. osztályát elvégzettek kor szerinti alakulása: a 15–19 évesek 88%-os arányával szemben, a 20–29 évesek 71, a 30–39 évesek 47, a 40–49 évesek 40, az 50–59 évesek 36 és a 60 évesek és idősebbek 31%-a végezte el legalább az általános iskola 8. osztályát. Érdekes, hogy a többi városokhoz viszonyítva a fiatalabb korúak végzettsége magasabb, az idősebbeké pedig alacsony. Pl. a 15–19 évesek 88%-os arányával szemben Győrött és Szombathelyen csak 84, Pápán 86% az általános iskola 8. osztályát elvégzettek aránya. A 20–29 évesek között a soproni 71%-os arányt Győr és Szombathely 74%-os aránya meghaladja.

A fiatalabbak magasabb végzettsége a középiskolai végzettség szintjénél is megmutatkozik. A 20–29 éves soproniak 19, a 30–39 évesek 18, a 40–49 évesek 39, az ennél idősebbek 13%-a rendelkezik legalább érettségi bizonyítvánnyal. Itt azonban a csökkenés nem olyan nagy arányú, mint az általános iskola 8. osztályát végzettek körében és érdekes módon a többi városhoz viszonyítva a fiatalabbak kisebb mérvű végzettségi szintjét mutatja. A 20–29 évesek korosztályában a soproni 19%-os érettségizett aránnyal szemben, Győrött az ilyen korúak 24, Szombathelyen 23%-uk érettségizett. Hasonló mutatkozik a 30–39 évesek korcsoportjában. A 40–49 évesek között viszont már Soproné az elsőbbség: 16%, a győri 15 és a szombathelyi 14%-kal szemben.

Az egyetemet (főiskolát) végzettek körében nem mutatkozik meg a fiatalok kulturális túlsúlya. Arányuk a 60 évesek és idősebbek körében a legmagasabb (5,2%), a 30–59 évesek között pedig majdnem egyforma (4,6–4,8% között), bár a korról párhuzamosan egy arányalattal csökkenő tendenciájú.

Rokokó sírkő a szakonyi kat. temetőben.
(Csatkai E. felvétele. 1935.)

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Kelényi Ferenc: Pálfy József a népoktatásról és a tanítóképzésről

40 Kelényi Ferenc: Pálfy József a népoktatásról és a tanítóképzésről

A soproni tanítóképző intézet centenáriuma alkalmából *Rozsondai Károly* „Képek a soproni tanítóképző történetéből”¹⁽⁷⁴⁾ címmel értékes összefoglalót adott az iskola egy évszázados fejlődéséről. Az intézet múltjáról szóló áttekintésben utal arra, hogy a *soproni evang. főiskolán már 1829 óta rendszeresen folyt tanítóképzés – a teológia keretei között.*

A tanítóképzésnek erről a korabeli sajátos formájáról kissé részletesebb tájékoztatást nyújt *Papp József* az intézet fennállásának 50. évfordulóján kiadott könyvében.²⁽⁷⁵⁾ Szerinte sok előny származott abból, hogy a protestáns teológiákon már a *Ratio Educationis* óta rendszeresen tanították a neveléstant, s így – a normális iskolákkal kapcsolatos *külön tanítóképző tanfolyamok nélkül is* – „jól képzett, művelt tanítókhöz

jutott az egyház”. Az ilyen tanítóknak a száma azonban igen csekély lehetett, ugyanis a legtehetségesebbek inkább a városi iskolákban helyezkedtek el, s miként Papp József hozzáfűzi: még a XIX. század közepén is a falusi iskoláknak „sokszor be kellett érniük olyan tanítókkal, kik több-kevesebb gymn. osztály elvégzése után elmentek tanítóknak”, tehát minden előzetes pedagógiai felkészülés nélkül vállalkoztak a népiskolai oktatásra.

Az ún. „seminarium”, a gimnáziumhoz, ill. teológiához kapcsolt kezdetleges tanítóképzési mód Sopronban gyakorlatilag egészen 1858-ig, az önálló tanítóképző megnyitásáig fennmaradt, annak ellenére, hogy 1853-tól új szervezeti formában, *3 éves tanfolyamként* működött.

Már az átszervezés is *Pálfy József*nek, a volt nagygeresdi ev. lelkésznek az érdeme, akinek a nevét bátran említhetjük a *magyar tanítóképzés úttörői között*. Róla valóban joggal állíthatjuk, hogy hivatásérzettől fűtve választotta a tanári pályát, hiszen a zsíros jövedelmű vidéki parókiát cserélte föl vele. Pedagógiai előrelátással párosult erkölcsi bátorsággal jellemezte egy, 1856-ban tartott egyházkerületi közgyűlésen a soproni tanítóképzésnek ezt a primitív formáját:

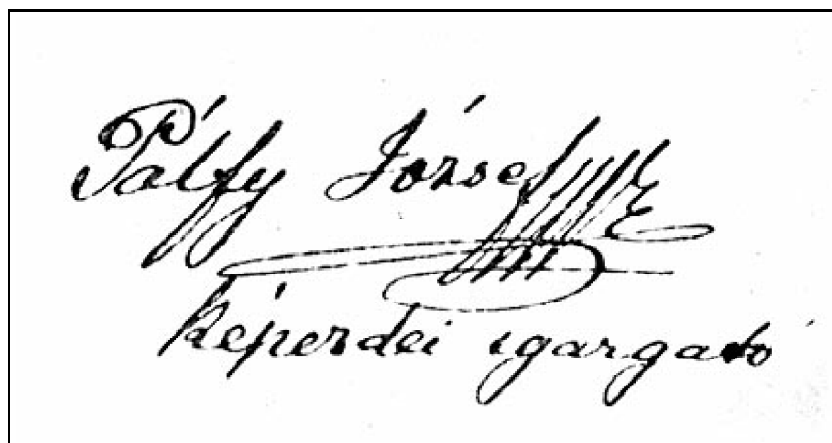
„Tulajdonképen nem létezett, amennyiben sem külön alapítvány, sem tantermek, sem tanerők, sem semmiféle készletek, egy rozszant zongorát s néhány irott kóta-darabot kivéve, nem léteztek számára, melyek egy intézetnél megkivántatnak.”³⁽⁷⁶⁾

Mennyi nemtörődomséggel, sőt akadékoskodással kellett megküzdenie, míg elérte, hogy megindulhasson a gyűjtés itthon és külföldön egy *önálló soproni tanítóképző* létrehozása érdekében.

⁴¹Sajnos, az a lelkes ügybuzgóság, amely Sopronban a XVIII. századtól kezdődően a jótékony célú és kulturális intézmények egész sorát teremtette meg,⁴⁽⁷⁷⁾ a XIX. század közepére erősen megcsappant. Maga a hivatalos város sem kapott az eszme megvalósításán, sőt az épület telkét is meglehetősen borsos áron, 2000 koronáért bocsátotta rendelkezésre az építkezéshez.

Négy teljes esztendőn átá folyt a gyűjtés. *Pálfy* eszméinek két leglelkesebb támogatója, *Király József Pál*, akkori líceumi igazgató és *Kolbenheyer Mór*,⁵⁽⁷⁸⁾ a soproni ev. gyülekezet nagy műveltségű lelkésze Berlintől Bázelig és Páristól Londonig szinte egész Nyugat-Európát végigkoldulta.⁶⁽⁷⁹⁾ *1858. október 3-án* avatták fel az új, önállóan működő tanítóképzőt. *Pálfy József* pedagógiai arcélének megrajzolásához érdemes idéznünk ünnepi beszédének bevezető sorait:

„Nem hiú dicsőség viszketege, nem kérkedni akarás a világ szemei előtt ösztönzött bennünket e vállalatnál, hanem a szükség kiáltó szava... Mily sajnós állapotban pang a népnevelés hazánkban majd mindenütt s mily kevés történt atyáink – s mi általunk is ezen baj orvoslására, alig szükség felemlítenem, mélyen érezzük ezt mindnyájan... Ha azt akarjuk, hogy hazánk, nemzetünk, egyházunk felvirágozzék, első feladatunknak kell ismernünk, ügyes népnevelők felől gondoskodni.”⁷⁽⁸⁰⁾

Az oktatás mellett a *nevelés* kérdésének előtérbe állításáról s az *internátusi neveléssel* való összefüggésének meglátásáról vallanak további sorai:

„Az én meggyőződésem az, hogy a leendő tanítókat nem csupán oktatni, hanem és főképpen nevelni kell, és pedig nevelni azon kortól kezdve, amidőn még nevelhetők, amidőn még rossz példák még annyi hatást nem gyakoroltak reájok, hogy annak nyomai kitörölhetők nem volnának. S hogy nevelni lehessen őket, okvetlenül szükséges, hogy tanítóiknak későn korán [42](#)szemeik előtt legyenek, velők lakjanak, velők éljenek, velők társalogjanak.”[8\(81\)](#)

És Pálffy – miként egykor a sokkal jövedelmezőbb nagykeresdi parókiát fölcserélte a líceumi tanársággal – most a sokkal „előkelőbb”-nek tartott líceum helyett a tanítóképzőhöz, a „szegények iskolájá”-hoz pártolt, hogy egész életét a tanítóképzés eszméjének szentelhesse.

Az a körülmény, hogy a hazai pedagógiai szakirodalom a XIX. század közepén még alig mutaott fel számottevő eredményeket, arra ösztönözte Pálffy: külföldön szerzett tapasztalatai alapján, illetőleg német neveléstani művekből merítve, tollával is előbbre lendítse a magyar népoktatás ügyét.

Osterlamm Károly pesti könyvkiadóval lépett kapcsolatba, akinek a kiadásában jelentette meg „Elemi olvasókönyv”-ét, „Gyakorlati útmutatás a fejszámvetésben” című művét, majd a „12 fali olvasóablak” és a „Mozgó betűk és számjegyek” című útmutatókat. Mindezekkel a *nevelés gyakorlatához* igyekezett segítséget nyújtani, mert azt vallotta szerényen, hogy a *pedagógiai elmélet* kérdéseiben nála *hivatottabbak* nyilatkozzanak. Valóban a *gyakorlat aspektusából* született meg az alább ismertetendő két *elméleti jellegű* munkája is.

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Kelényi Ferenc: Pálffy József a népoktatásról és a tanítóképzésről / Utasítás evang. népiskolatanítók számára

Utasítás evang. népiskolatanítók számára

Ezt a 12×19 cm méretű, 116 lapos útmutatót Pálffy 1860-ban a „dunántúli ág. hitv. Superintendentia” megbízásából írta, s Osterlamm Károly kiadásában 1861-ben Reichard Adolf soproni nyomdájában állíttatta elő.[9\(82\)](#)

Miként az *Előszó*ban írja, az elméleti kérdések kifejtését főképpen *Bormann*¹⁰⁽⁸³⁾ nézetei alapján végezte, a gyakorlati útmutatásokat meg elsősorban saját tapasztalataiból s „más tapasztalt néptanítók” véleményéből szűrte le. Művét egyébként sem tekinti teljesnek, inkább azt várja tőle „hogyan alkalmat szolgáltat egy két néptanítónak a felszólalásra ’s a fontos tárgy több oldalú megvitatására”.

A könyv tartalmát *három fő részre* tagolja:

„I. A *népiskola és a néptanítók*.

II. A *népiskolai oktatás*.

III. A *népiskolai nevelés*.”

Az *Első Rész* 16 kisebb fejezetre és a *Hozzáadásra* tagolódik. Erősen idealista, valláserkölcsi nézőpontból vizsgálja *Pálfy* „a nevelés szükségé”-nek és „a népiskola feladatá”-nak kérdését. Pietista szemlélettel a népiskolának azt a feladatot szánja, hogy a gyermekeket „értelmes és kegyes emberré, a polgári társaság munkás és hasznos tagjaivá, az állam hű polgáraiivá, az anyaszentegyház buzgó tagjaivá, ’s ezen az uton a mennyország boldog polgáraiivá” nevelje.

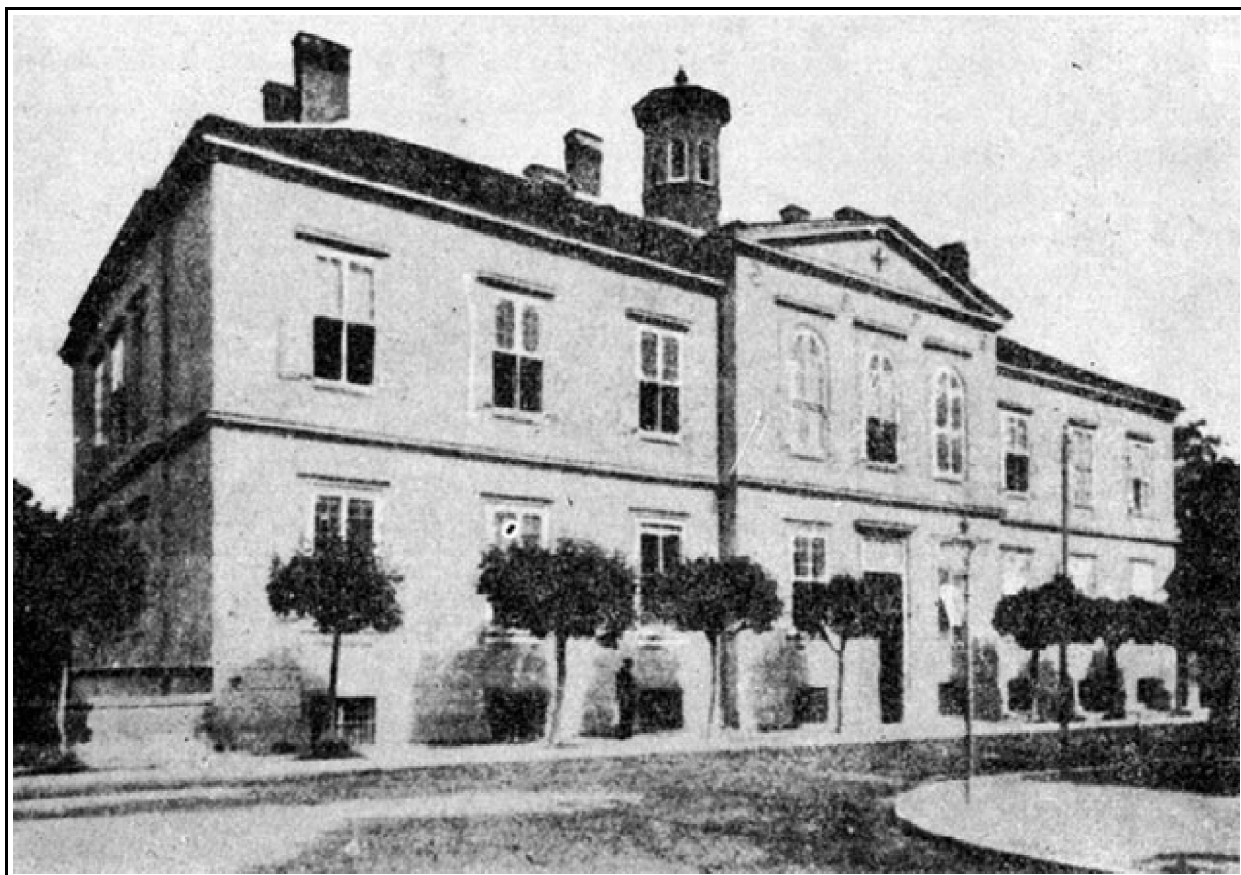
„A *népiskola viszonya a szülő házhoz*” című fejezetben nagyrészt ma is helytálló, modern szellemű megállapításokkal találkozunk:

„Az iskola a szülőkkel a nevelés munkájában osztozik; mindegyik ugyanazon egyénnel foglalkozik, ’s ugyan azon cél után törekszik, ’s ennél fogva ugyan azon alapfeltételeknek sem szabad a népiskolai nevelésnél hiányozni, a melyeken a szülői nevelésnek alapulni kell. Mindenek előtt pedig a szeretet lelkétől kell áthatva lennie. A szeretet karjai közt nevelkedik a gyermek; ’s ⁴³ugyan azért az iskola is csak úgy lesz előtte kedves, ha ott ugyan azon szeretetet tapasztalja, melyet a szülő háznál élvez.”

Külön is hangsúlyozza a szeretetteljes bánásmód fontosságát azoknak a gyermekeknek a nevelésében, akik a szülői házban nem részesülnek kellő szeretetben és gondozásban.

A *nevelő tekintély* kérdéséről ilyen megállapításokat olvashatunk:

„Valamint pedig a szülők a gyermek példányképei, kiknek élete szerint tanulja életét alkalmazni; úgy a tanítónak is, miután az iskola nem egyéb, mint a szülői nevelés kiegészítője, példánykép gyanánt kell szolgálnia a gyermek előtt. Szomorú dolog volna, ha a gyermek, mely a szülői háznál csak szépet, jót ’s dicséretet látott, tanítójánál az ellenkezőt volna kénytelen tapasztalni. Hogyan viseltethetnék ekkor az iránt azon kegyelettel, mely legfelső alapfeltétele a sikeres iskolai nevelésnek?”

A hajdani tanítóképző

Egyébként külön fejezetet is szán „A népiskolatanítóban megkívántató tulajdonságok”-nak:

„A népiskolában a főtényező személy a tanító; ennek képességétől függ annak belső állapota. Természetes tehát, hogy ezen fontos hivatalra csak olyan egyén alkalmaztathatik, ki mindazon tulajdonságokkal bír, melyek képessé teszik abban áldással ’s jó sikerrel működni. Ezen tulajdonságok pedig: mindenek előtt ép, egészséges, erős testalkat, mely a munkát megbirja; azután derült kedély, mely a gyermekeket magához vonja; könnyű felfogás, éles elme ’s ítélő erő, hogy magát minden előforduló kérdéseknél hamar tudja tájékozni; tiszta, kellemes hang, melylyel magát növendékei előtt értelmesen kifejezhesse; szerény indulat, mely nagyra nem vágyódik ’s kevéssel megtud elégedni.”

⁴⁴Hangsúlyozza természetesen „a tiszta vallásos érzelm” szükségességét is, majd kifejti, hogy a tanító ismeretkörének miért kell szélesebb körűnek lennie a tanítványokénál. Persze abban az időben, midőn még néhány gimnáziumi osztály elvégzése után is alkalmaztak tanítókat, nem ártott erre utalni. Tanácsokat ad arra vonatkozóan is: „*Hogyan képezze és tökéletesítse magát a népiskolatanító?* Amiképpen ma is valljuk: a jó szakemberré válás alapvető feltétele, hogy a szakiskola vagy éppen a főiskola, egyetem elvégzése után – a tudományok fejlődésével lépést tartva – ki-ki tovább művelje magát, állandóan gyarapítsa szakismereteit, tehát ne képzelje magát mindjárt *kész* szakembernek, *Pálfy* több mint száz évvel ezelőtt így írt:

„Azonban senki se gondolja, hogy már kész tanítónak lett, ha a képezdei két három évet kitöltötte; sőt a képezdei időn túl is szükség, hogy folyton képezze 's tökéletesbítse magát, ha hivatalának hiven meg akar felelni.

Ez okból szükség, hogy hivatalával 's annak teendőivel foglalkozzék későn korán. Ne csak az iskolai órákban, hanem azokon kívül is, és mindig arról gondoskodjék, hogyan tehessen legjobban eleget hivatala kötelességeinek? Iskolai óráira 's azokban előadandó tárgyakra mindenkor szorgalmasan előkészüljön, mert a ki másokat tanítani akar, annak mindenek előtt magának kell tudni azt, a mit azokkal közölni akar.

Ha az áll, hogy a jó pap holtig tanul, bizonyosan áll az is, hogy a ki jó tanító akar lenni, annak soha sem szabad megszűnni magát tökéletesbíteni.”

A maga korában hasonlóképpen modern pedagógiai felfogásra vallanak azok a sorai, amelyekben a *gyermek iskolán kívüli megismerésének fontosságát, illetőleg lehetőségeit* taglalja, mert helyesen látja: *a gyermek egyéniségének megfigyelése, a vele való egyéni foglalkozás az eredményes nevelés alapja.*

Figyelemre méltó – éppen a mai iskolai reformtörvény alapkoncepciójának ismeretében – ez a, tanítóval szemben támasztott követelése is:

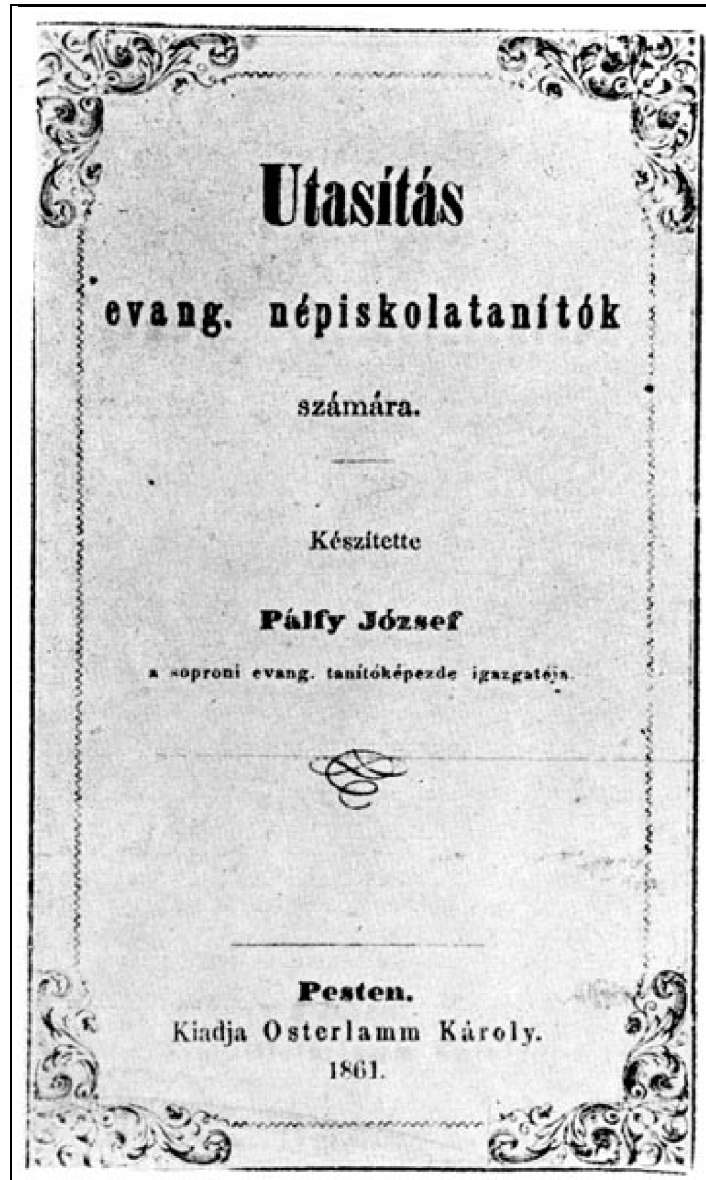
„Igyekeztek a néppel 's annak gondolkozása módjával, szokásaival és szükségével is jól megismerkedni, mert csak ez által lesz képes gyermekeit *az élet számára* [11\(84\)](#) képezni.”

Még a *továbbképzés módjára, a tanító olvasmányaira* vonatkozóan is ad hasznos tanácsokat:

„Foglalkozzék tehát minél többet a szakjába vágó iratokkal, 's tanulmányozza azokat. Olvasson különösen oly könyveket, melyek a nép-nevelést és oktatást közvetlen tárgyazzák, nem azért, hogy minden új módszert, mely valaki által ajánltatik, azonnal megkísértsen, hanem hogy azt, a mit jónak 's célszerűnek elismer, megtartsa 's alkalmazza. A mit jobban is lehet tenni, mint eddig tettük, mért ne tennők? Csak az elfogultság vagy a kényelem szeretete ragaszkodik mereven a régihez és megszokotthoz. Az egész világ halad; haladni kell a tanítónak is, 's ha olyan ut ajánlkozik neki, mely könnyebben 's biztosabban a célhoz vezet, mint az, a melyet eddig követett, vétkeznék, ha nem követné azt. – Olvasson végre oly könyveket, melyek látkörét általában felvilágosítják 's szélesbítik, ismereteit bővítik, 's kedélyére nemesítőleg hatnak.”

A pedagógus *tapasztalatcsere* fontosságának korai meglátásáról ezek a sorok szólnak:

45”Ha ideje engedi, látogasson meg más iskolákat is, 's ismerkedjék meg más tanítókkal, a mint azok hivataluk körében működnek. Különösen pedig az oly tanítókat keresse fel, kik hivataluk iránt lelkesedve vannak, 's azt ügyesen kezelik, – 's közelítsen hozzájuk szerénységgel, mely a jót mindenütt kész befogadni, 's örömet tanul másoktól, 's hivatala iránti szeretettel, mely mindenütt csak iskolája javát keresi. A ki elég elbizakodott volna, elhithetni magával, hogy már tökéletes és senki sem áll fölötte, az magát csalná meg.”

Nemcsak világnézeti szempontból érdekesek, hanem a korabeli társadalom szerkezetéről, konvencióiról is tárgyilagos képet adnak „A népiskolatanító belső 46élete”, „A népiskolatanító családi élete” és „A népiskolatanító társalgási köre” című fejezetek.

Pálffyról Sopronban köztudott dolog volt, hogy nem élt harmonikus családi életet,¹²⁽⁸⁵⁾ nem meglepő hát, hogy arra a kérdésre: „Valjon megházasodjék-e a tanító, vagy ne?” – ezt a választ adja: „Mindegyik mellett és ellen több nyomós okok szólnak.” De azért nem beszél le senkit „ha különben hajlama van a nős élethez”, figyelmeztet azonban, hogy a tanító „házának falai úgy szólván üvegből vannak”, nehogy valakit is megbotránkoztasson zilált családi életével.

Nyilvánvalóan jól ismerhette Pálffy a korabeli társadalom keresztmetszetét, mert a „Nem jó az urakkal egy

tálból cseresznyét enni” közmondás elvét vallva, a tanító „társalgási körének” megválasztására ezt a tanácsot adja:

„Ne törekedjék a nagyok barátsága után. Mert vajmi nyomoru szerepet visel egy szegény iskolatanító olyanok közt, kik őt csak fél vállról nézik. Keresse fel inkább azokat, kik érdemeit méltányolni tudják, ’s kik mindenkor szivesen látják őt maguknál. Azonban itt se tegye magát mindennapossá, mert a mindennapi vendéget hamar megunják; úgy intézze látogatásait, hogy akármikor megy, mindenkor szivesen láttassék.”

Kiderül az útmutatóból, hogy *Pálfy* nem ellensége a szórakozásoknak, de mintha csak a későbbi vígjátékok, népszínművek részeges tanítóinak a víziója riasztaná, szeretné, ha a tanító „*az időt rabló táncmulatság, vadászat, kártyajáték*” helyett, „*melyek gyakran korhelységre szoktatják*”, „*szellemibb mulatságot*” keresne.

Több neveléstörténeti vonatkozású írásomban¹³⁽⁸⁶⁾ érintettem már a *mesterinasok*, másként *segédtanítók* múlt századi alkalmazásának kérdését. *Pálfy* az ő helyzetüket is részletesen elemzi. Felsorolja jogaikat és kötelességeiket, s tanácsokat ad a principális és beosztott közti jó viszony kialakítására. Meglepően reális, modern szemlélettel azt javasolja, hogy a tanítóképzőt végzett ifjú ne törekedjék azonnal valamilyen jól jövedelmező *önálló* állás elnyerésére, hanem – mivel „*A képezdében a gyakorlatra sem elég idő sem elég alkalom nints*” – „*tartsa szerencséjének, ha alkalmat talál, magát egy ügyes tanító oldala mellett gyakorolhatni.*”

Már az eddig elmondottakból s *Pálfy* valamennyi szóbeli és írásbeli megnyilatkozásából is kiviláglik, hogy elavultnak tartja a tanítóképzés addigi szervezeti formáit, elveti a népiskola idejét múlt oktatási és nevelési módszereit. Manapság, midőn a magyar oktatási rendszer gyökeres és általános megreformálásának lehetünk tanúi, különös érdeklődéssel olvashatjuk *Pálfy* könyvének „*Figyelmeztetés az iskolai reformok körül*” című fejezetét. Napjainkban az iskolareform széleskörű *társadalmi kérdéssé* terebélyesedett, melyben az óvónőtől s a tanyai tanítótól az egyetemi tanárig mindenki érdekeltté vált a pedagógusok közül, tehát kifejtette a vele kapcsolatos észrevételeit is. Nem meglepő viszont, hogy egy évszázaddal ezelőtt *Pálfy* – jól ismerve az akkor *társadalmi helyzetet* s benne a felekezeti iskolák felügyeleti rendszerét – kompromisszumra, majdnem hogy ravaszkodásra szólítja fel a cél érdekében a tanítóságot. Így ír:

„Hogy a népiskola-tanítói hivatalnak másnak kell lennie, mint az ezideig sok esetben volt, s hogy ennél fogva egy új tanítónak hivatala minden ágaiban ⁴⁷sokat meg kell az eddig gyakorlatban voltokban változtatni, az kétséget nem szenved. Minthogy azonban minden újítás, még a legcélszerűbb is, a megszokotthoz vakon ragaszkodóknál ellenszenvet szokott szülni, ha kellő ovatosság nélkül nyulunk a kivitelhez; nem lehet a tanítót, kinek ez a feladat jutott, eléggé intenünk, hogy vigyázva haladjon az újításokban ’s ne erőszakoljon semmit, míg annak célszerűsége felől meg nem győzte a gyülekezetet melylynek körében működni kell, mert ezzel a jó ügyet csak hátráltatná ’s magát ezer kellemetlenségnek tenné ki.”

Azt tanácsolja a továbbiakban, hogy elsősorban a lelkészt és a gyülekezet néhány hangadó „értelmesebb tagját” próbálja meggyőzni a tanító „*az által szándékolt változtatások szükségége s célszerűsége felől*”. Véleménye szerint a tanító egyszerre ne követeljen sokat, nehogy „*a gyülekezetet követeléseivel által elidegenítse magától*”, okvetlenül fordítson azonban gondot arra, hogy a szükséges taneszközökkel felszerelje iskoláját. Bizonyára sok igazság volt ebben a megállapításában is:

„Hogy a tanítói hivatal ez ideig nem méltányoltatott mindenütt érdeme szerint, annak sok esetekben magok

a tanítók voltak okai.”

Ezért is sürgeti őket: állandó önképzésük alapján, a legcélravezetőbb „tanrendszer” alkalmazásával, módszereik tökéletesebbé tételével igyekezzenek bizonyítani a szülőknek, hogy az iskolai reformok nyomán „egy hónap alatt többre lehet menni, mint a régi tanrendszerrel negyedév alatt.”

Az útmutató második részében – a népiskolai oktatás eredményessége feltételeként – külön fejezetben is foglalkozik Pálffy az iskola „kül-elrendezése”-nek és taneszközeinek kérdésével. Az épületre, tanteremre és berendezésre vonatkozó igen mérsékelt igényei hűen tükrözik az akkori társadalom szemléletét: ha sűrűn emlegették is a népiskolai oktatás felkarolásának szükségességét, áldozatot hozni érte alig voltak hajlandók.¹⁴⁽⁸⁷⁾

Mindamellet Pálffy már néhány olyan iskolaegészségügyi követelményt is megemlít, amelyek ma is helytállóak. Miként azt is valljuk, amit ő már száz évvel ezelőtt így fogalmazott meg: „Általában, minél jobban felszerelik a tanító iskoláját, annál több sikerrel működhetik abban.” Mégis – egy évszázad távlatából is – igen szegényesnek találjuk az akkori iskolák Pálffy-követelte „alfelszerelését”;¹⁵⁽⁸⁸⁾ melynek részletes ismertetését művelődéstörténeti szempontból is fontosnak találom:

„a) egy, mintegy egy öl hosszú ’s négy láb széles feketére festett fatábla, melynek egyik oldalán 4 sor vörös kóta-vonalok legyenek;

b) ehez egy szintoly hosszú ’s elég erős linea, melyet a táblára lehessen erősíteni, hogy reája a számoló fácskákat és mozgó betűket fel lehessen állítani;

c) mintegy három hüvelyknyi hosszú ’s 3/4 hüvelyknyi vastag számoló fácskák, ’s köztük olyanok is, melyekből 2, 5, 10 foglaltassék egy darabban egymás mellett;

d) egy számoló gép, mely 10 drótsoron 100 golyót tartalmazzon, mindegyik soron 10–10 darabot;

48e) mozgó betűk az olvasás tanításhoz, ’s ezeknek egy fiókos ládácska;

f) fali olvasó táblák;

g) fali térképek, névszerint Magyarország, az Osztrák birodalom, Európa ’s a Szentföld képei;

h) természetrajzi képek, legalább a nevezetesebb állatok ’s gazdasági- ’s mérges növények ábrái.”

Ráadásul mindezt a felszerelést Pálffy a tanítóval akarja az iskolafenntartótól „kieszköztetni”. „S ha – fűzi hozzá – ennél többet is tehet, pl. ha egy kis olvasó könyvtárt, földtekét, természettani eszközöket, rovar-, növény-, ásvány- ’s efféle gyűjteményeket szerezhet, annál jobb.”

63. Lecketere egy osztály			népiskolák számára.		
8-9.	9-10.	10-11.	1-2.	3-4.	5-
Hittfő.	1. bibl. történet 2. (kis káté) 3. káté	Nézetlan, olvasás, (írás) (szendes foglalkozás) olvasás	—	—	—
Kedl.	1. 2. bibl. történet 3.	nézetlan, olvasás, (olvasás) olvasás (szendes foglalkozás)	—	—	—
Szerda.	1. 2. } Egyház- 3. } történet	nézetlan, olvasás, (írás) (szendes foglalkozás) olvasás.	—	—	—
Csütörtök.	1. bibl. történet 2. (kis káté) 3. káté	nézetlan, olvasás (olvasás) olvasás (szendes foglalkozás)	—	—	—
Péntek.	1. " 2. bibl. történet 3.	nézetlan, olvasás (írás) (szendes foglalkozás) olvasás	—	—	—
Szombat.	1. } Evangélium 2. } magyará- 3. } zata	nézetlan, olvasás (olvasás) olvasás (szendes foglalkozás)	—	—	—
			szépirás téralkrajz	számítan számítan (számítan)	2. termézet 3. termézet
			2. földrajz honismeret 3. történelem	számítan számítan (szépirás)	(számítan) számítan
			ének	—	—
			szépirás mértan	számítan számítan (számítan)	2. termézet 3. termézet
			2. földrajz honismeret 3. történelem	számítan számítan (szépirás)	(számítan) számítan
			ének	—	—

„A szülők kötelezettsége gyermekeiket az iskolába járatni” és „Az iskolai idő meghatározása” című fejezetek rávilágítanak arra is: hogy festett Pálffy idejében a népoktatás, illetőleg a tanulók iskolalátogatása. Az utasítás kiadásának időpontjában még nem született meg a népoktatási törvény,¹⁶⁽⁸⁹⁾ s Pálffy az akkori gyakorlatnak megfelelően ad tanácsokat a szorgalmi idő megállapítására, alapul véve a falusi szegénység gazdasági helyzetét, munkakörülményeit és vele együtt a tanító felemás megélhetési lehetőségeit:

„Minthogy pedig, kivált a szegény sorsu szülők az egész nyáron át nem nélkülözhetik felnőttebb gyermekeiket; de a tanító is, kinek mezei gazdasága van, 's ki fizetésének talán nagyobb részét ebből huzza, köteles háza fenntartásáról is gondoskodni, azért ezen körülményekre is tekintettel kell lenni, 's úgy intézkedni, hogy mind a szegényebb sorsu gyermekeknek legyen alkalmuk egy-két órát naponként nyáron át is az iskolában tölthetni, mind pedig a 49tanítónak is maradjon ideje gazdasága után látni. Azért czélszerű a téli és nyári iskola megkülömböztetése.”

A „téli iskola”-t szerinte a gyengébb gyermekek – különösen, akik az iskolától távolabb laktak – az időjárás viszontagságai és sok esetben a ruhátlanság miatt nem látogathatják rendszeresen, ezért Szent

Mihály napjától Szent György napjáig a nagyobbak pontos iskolába járását szorgalmazza a tanító, a „nyári iskola”-ban meg elsősorban a kicsinyeket tanítsa. A tanórák általa javasolt rendje: *télen* délelőtt 8–11-ig és délután 1–4-ig; *nyáron* csupán délelőtt 7–10-ig.

A. Alsóbb osztály.					
Órák	8–9.	9–10.	10–11.	1–2.	3–3.
Hétfő	1.) bibliai tört. 2.) ténetek	olvasás, írás olvasás	—	írás, olvasás népl. és besz. gyak., szépirod.	számvetés
Kedd	1. német és beszéd- bent gyakorlat 2. csendes foglalk.	olvasás, írás olvasás	—	írás, olvasás népl. és besz. gyak., szépirod.	számvetés
Szerda	1.) bibliai tört. 2.) ténetek	olvasás, írás olvasás	ének	—	—
Csüt.	1. német- és beszéd- bent gyakorlat 2. csendes foglalk.	olvasás, írás olvasás	—	írás, olvasás népl. és besz. gyak., szépirod.	számvetés
Pént.	1.) bibliai tört. 2.) ténetek	olvasás, írás olvasás	—	írás, olvasás népl. és besz. gyak., szépirod.	számvetés
Szomb.	1. német- és beszéd- bent gyakorlat 2. csendes foglalk.	olvasás, írás olvasás	ének	—	—

36. Leckönyv két osztályú népiskolák számára.

B. Felsőbb osztály.					
Órák	8–9.	9–10.	10–11.	1–2.	2–3.
Hétfő	1. bibliai tört. 2. egyháztört.	olvasás, írás olvasás, foglalk.	1. földrajz honismeret 2. történelem	1.) helyesírás 2.) és nyelvtan	számítan
Kedd	1. (kis káté) 2. káté	olvasás, írás olvasás, foglalk.	1. term.-rajz termézetismeret 2. term.-tan	1.) helyesírás 2.) és nyelvtan	számítan
Szerd.	1. bibliai tört. 2. egyháztört.	olvasás, írás teralakrajz	ének	—	—
Csüt.	1. (kis káté) 2. káté	olvasás, írás olvasás, foglalk.	1. földrajz honismeret 2. történelem	1.) helyesírás 2.) és nyelvtan	számítan
Pént.	1. bibliai tört. 2. egyháztört.	olvasás, írás olvasás, foglalk.	1. term.-rajz termézetismeret 3. term.-tan	1.) helyesírás 2.) és nyelvtan	(számítan) mértan
Szomb.	1.) evangélium 2.) magyarázat	olvasás, írás teralakrajz	ének	—	—

Leckönyv két osztályú népiskolák számára.

A tantárgyak kiválasztásának, az óraszámok megállapításának és a tanítási anyag kiszemelésének a kérdéseit Pálffy nagyrészt az akkor szokványos módon tárgyalja. Lényegesen többet mondanak azok a fejezetek, amelyekben az oktatás „vezér-elvei”-t, módjait s a tanítási óra egyes mozzanatait ismerteti, illetőleg szakmódszertani útmutatásokat ad. [17\(90\)](#)

Az *oktatásról* szóló fejezetből még csupán két kérdés érdemel említést. Miként már az eddig elmondottakból is kitűnt, az utasítások elsősorban az osztatlan és részben osztott népiskolák tanítóinak

szóltak. Pálffy tudja, hogy a nagylétszámú iskolákban milyen hatalmas feladatot ró a tanítóra a gyermeksereg fegyelmezése és oktatása, ezért nemcsak hogy helyesli, hanem egyenesen nélkülözhetetlennek tartja a „monitor-rendszer” kiépítését, vagy ahogyan ő nevezi: a „tanítványsegédek” igénybe vételét.

Napjaink oktatási reformja különös gonddal igyekezett figyelembe venni a *tanulók túlterhelésével* kapcsolatos kérdések megoldását. Nem árt azonban ma sem sok pedagógus emlékezetébe idéznünk Pálffynak a *házi feladatokkal* kapcsolatos követelését:

„Csak olyat adjon fel a gyermekeknek otthoni foglalkozásképen, a mit azok mások segítségével nélkül megtenni képesek, 's vegye tekintetbe ezek tehetségét, házi körülményeit, 's ne adjon fel nekik többet, mint a mennyit elvégezni idejük 's erejük van.”

A didaktikai anyagrészek tüzetes elemzése mellett Pálffy befejezőként mindössze 16 lapon tárgyalja a „*Népiskolai nevelés*” kérdéseit. Nem nehéz megállapítanunk, hogy könyvének ez a fejezete erősen vázlatos, a leginkább elnagyolt, s feldolgozási módja is kezdetleges. *Katekizáló formában* fejt ki: hogyan szoktassa a tanító növendékeit engedelmességre, „csendes magaviselethez”, figyelemre, szorgalomra, rendre, tisztaságra, „ügyes magatartáshoz 's általában illedelemhez”. Az *erkölcsi nevelésben* természetesen a vallásos érzés ápolásának juttatja a legfőbb szerepet, de ugyanígy erősen idealista a *honpolgári, hazafias nevelés* tartalmának kifejtése is.

A könyvet „*A jutalom és büntetés*” című fejezet zárja le. Itt is meglepően modern szemléletű fejtegetésekkel találkozunk, de az egésznek az értékét agyoncsapja ez a megállapítás:

„Testi büntetésekhez főképp csak a legvégső esetben, a hol semmi más eszköz már nem használ, nyuljon a tanító, 's azt a mennyire lehet mindig az iskolai óra után hajtassa végre, mellette soha se mutasson indulatosságot, hanem inkább szánalmat. A test féltékenyebb részeit verni, hosszabb ideig térdeltetni, óra hosszát, különösen künn a hidegen álltatni, sötét helyre bezárni, koplaltatni 's a t. mind oly büntetések, melyekre egy okos tanító soha sem fog vetemedni.”

Pálffy tehát nem tiltja el egyértelműen a testi fenyítést, csupán mérsékletre int. Kompromisszumra hajló álláspontja egyébként – miként láttuk – könyvének számos helyén kimutatható, s bár haladó nézetei sok esetben túlmutatnak a korabeli pedagógia merev korlátain, gyakran megalkuszik, és a körülményekhez igazodva inkább visszatér a szokványoshoz.

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Kelényi Ferenc: Pálffy József a népoktatásról és a tanítóképzésről / A tanítóképezdéről

A tanítóképezdéről

Már az 1850-es évek elején többször járt Pálffy külföldön, s elsősorban a német tanítóképzés szervezetét tanulmányozta. 1854-ben készített tervezete a három éves tanítóképzés szervezeti felépítését az elmélet és gyakorlat helyes arányának figyelembe vételével, számos előre mutató pedagógiai elképzeléssel igyekezett megvalósítani.

Midőn majdnem másfél évtized múlva, a *népiskolai törvény* előkészítésével párhuzamosan végre a *tanítóképzés* ügye is szóba került, a *Néptanítók Lapjában* hazánkban elsőnek fejtette ki nézeteit a pedagógusok legnagyobb nyilvánossága 51előtt a *tanítóképzés megreformálásáról*, s ezzel elősegítette a

kérdés országos ügyé szélesítését.¹⁸⁽⁹¹⁾

Cikkének bevezetőjében annak a reményének ad kifejezést, hogy a „*népnevelési ügy*” még az 1868-as esztendőben az országgyűlés elé kerül, és ha megszületik a népiskolai alaptörvény „*okvetetlen szóba kell jönni a néptanító-képezdeknek is.*”

„Mert – folytatja – hiában gondoskodnának a honatyák népiskolák felállítására ’s azok kellő berendezése, – a tanítók jobb ellátása felől, ha a főtényezőről, a tanítóról megfejtkezének, – ez ép úgy jönne ki, mint midőn valaki egy szép tágas kertet hasítana ki, azt jó erős kőfallal körülkeritené, minden szükséges szerszámokkal ellátná ’s ültetvények felől is gondoskodnék, de elmulasztaná egyuttal egy ügyes ’s gondos kertész felől is gondoskodni.”

Szeretné, ha a kérdéstről is kifejtenek véleményüket, hogy „*a tárgy több oldalról megvitattassék*”; tanulmányát tehát vitacikknek szánja.¹⁹⁽⁹²⁾

Alapelvként szögezi le: bármennyire is van mit tanulnunk a közoktatásügy megreformálása terén a műveltebb államoktól, sem a népiskolák, sem a tanítóképzők szervezésében *ne másoljuk le szolgálai a külföldi példákat*. Itt mindjárt az 1850-es években tett külföldi tanulmányútjainak néhány tapasztalatára hivatkozik. Igen elmarasztalóan nyilatkozik a szászországi és porosz tanítóképzőkről,

„...hol a növendékek nappal a rendes tanórákon kívül is mind együtt, egy vagy két teremben, mindenkor egy tanár felügyelete alatt foglalkoznak, éjszaka mind egy helyiségben alusznak, commandó szóra fekszenek le, commandó szóra kelnek fel, mindent commandó szóra tesznek. Ha szabad levegőre mennek, mindenkor egy felügyelő kíséri őket, ’s csak néha, hetenkint legfőlebb egyszer engedtetik meg nekik egy vagy két órára távozni az intézetből ’s rokonaikat ’s ismerőseiket felkeresni.”

Pálffy hangsúlyozza az iskolai fegyelem fontosságát, meglátja az internátusi közösségi nevelés előnyeit, de elítéli a „drill”-t, a szinte „zárdai felügyeletet”, s a sablonokhoz mereven ragaszkodó pedagógiai eljárásokat. Ő is *híve a bennlakásos tanítóképezésnek*, de ott *családi légkör* kialakítását kívánja.

Helytörténeti szempontból is érdekes adatokat tartalmaz ez az öntudatos megállapítása:

„Évenként 50–60 növendék képeztetik 10 év óta, a felügyeletem alatti intézetben, kik többnyire mindnyájan, még a helybeliek is, bennlakók, s daczára annak, hogy épen nem panaszkodhatnak szabadságuk tulságos korlátoltsága miatt, ritkán volt még eddig okom büntetni, sőt még csak komolyabb dorgálásokra sem. Közülök ez ideig 130 van mint rendes- vagy segédtanító alkalmazva, s egyet kivéve valamennyi birja előljáróságának megelégedését.”

A *nevelésnek* tehát különösen nagy szerepet tulajdonít a tanítóképezésben, s ezt cikkének alábbi sora is igazolja:

⁵²„Leendő tanítókat nem csupán oktatni, hanem és főképp nevelni kell, s ezt leginkább s jó példa által lehet, mert *verba docent, sed exempla trahunt.*”²⁰⁽⁹³⁾

Cikkének következő részében a *gyakorlati életpályára való előkészítés* szemszögéből világítja meg a *tanítóképzők gyakorló-kertjének szükségességét*, sőt – talán *Tessedik Sámuel* példájára – célszerűnek tartaná minden tanítóképző mellett egy legalább 20 holdas gazdaság létesítését és felszerelését, s „*ezen földbirtok tiszta jövedelme azután az intézet szükségeinek fedezésére forditattathatnék.*”

Miként további fejtegetéseiből kiderül: ezt az elképzelését is az a szándék sugallhatta, hogy a tanítóképzőkben „*a tanulás lehetőleg olcsóvá tétessék*”²¹⁽⁹⁴⁾ Sőt azt tartaná legideálisabbnak, hogy „a növendékek az intézetben egészen ingyen láttassanak el lakással és étellel, magában értve a tandíjfizetés alóli mentességet, – legfőlegbb holmi aprólékos költségek fejében fizetnének valami csekélységet.”

Azt várja az olcsóvá teendő tanítóképzéstől, hogy a *legjobb képességűek* törekedjenek elsősorban ezekbe az intézetekbe, s mint végzett tanítók is „*kiemeltessenek azon nyomasztó anyagi állásból, a melyben nagyobb részt tengődnek*.” Ne forduljon elő, hogy „*egynémelyiknek talán még számos éven át kell, mint segédnek, cselédi fizetésnél is nyomorultabb bérért tengődni*.”

Zürich²²⁽⁹⁵⁾ és Nassau példáját említi, ahol 45 000 frankos, illetőleg 50 000 talléros alapítvány teremtette meg az alapfeltételét a magas színvonalú tanítóképzésnek.

Pálfy számítása szerint az *általános és kötelező népoktatás* maradéktalan végrehajtása érdekében hazánkban legalább *40 tanítóképzőt* kellene sürgősen létrehozni. Tisztában van vele, hogy ez hatalmas anyagi áldozatot igényel, s határozottan kimondja, *az államnak kell ezt vállalnia*:

„S kinek áll mindenek fölött érdekében, hogy az államsalád minden egyes tagja lehetőleg művelt, értelmes és becsületes ember legyen? Nemde magának az államnak, melyet éppen ezen emberek egyeteme képez? Vajjon ki merné kétségbe vonni, mikép az állam jóléte, felvirágzása, s biztossága mindenkifölött az állampolgárok szellemi és erkölcsi műveltségétől feltételeztetik? Hiában hozatnak a legbölcsebb törvények, tétetnek a legczélszerűbb intézkedések a haza felvirágoztatására, – ha a nép tudatlan marad; mert a tudatlan nép mindenkor szolga nép, mely vak eszközül szolgál azoknak, a kik elég lelketlenek, azt elámitani, s saját önző céljaikra felhasználni. – Ha ezek állnak, akkor állni kell a másíknak is; hogy *az államnak áll mindenek fölött kötelességében, a felöl gondoskodni, hogy a nép, mely az államot képezi, minél műveltebb, értelmesebb és becsületesebb legyen*.”²³⁽⁹⁶⁾

A tanítóképzés kiszélesítésére semmi esetre sem tartja járható útnak ez intézetek kizárólag *társadalmi úton* való fenntartását, mert mint mondja:

„Nem egyszer hallottam én, ki 10 év óta pusztán kegyelemadományokból tartok fenn egy ily intézetet, – elég nyomorúságosan, – olyanoktól, kik ⁵³különben műveltebbek osztályába szeretik magokat sorozni: minek adakozunk mi tanítóképezdékre?”

Cikkének befejező részében az államnak a tanítóképzők szervezésével kapcsolatos kötelezettségét azzal is alátámasztja, hogy mindedig elmaradottságban, tudatlanságban tartott népünk még „*nem érzi annak szükségét, hogy nevelnie kell magát*”, tehát „*itt mindenesetre az államhatalomnak kell valamit tenni magára a népre nem lehet egészen annak sorsát hagyni*.”

„Majd ha egyszer népünk a műveltség azon fokára fog emelkedni, a melyen a nevezett államok²⁴⁽⁹⁷⁾ népei állanak, akkor igen, talán elmondhatjuk majd: nevelje a nép maga magát, – de addig az államhatalomnak, mint az államtagok főnevelőjének kell azok neveltetése felöl gondoskodnia. Elég szomorú, hogy ezen kötelességét ez ideig is elmulasztotta; most egészen máskép állanánk minden tekintetben, ha ez nem történt volna.”

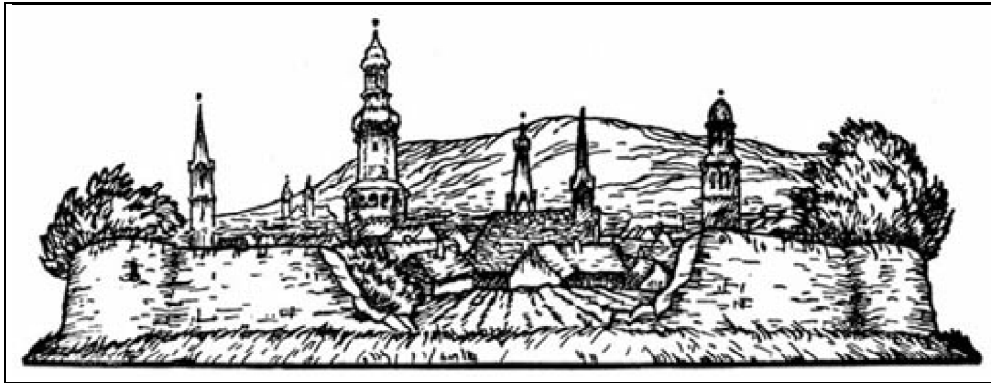
Befejezésül még arra a kérdésre is kitér: *miképpen lehetne mentesítettni a végzett növendékeket a sorkatonaság alól*, mert „azon ifjúból, ki a képezdei tanfolyamot végezve besoroztatott, s 8 évig a borjut hordozta a hátán, válhatik még valamirevaló tanító?” Miként mondja: semmi értelme sem lenne „képezdék

pro forma felállítani, s a világgal elhíttetni, mintha a népnevelés ügyét szíven hordoznán,²⁵⁽⁹⁸⁾ – s azután a kiképzett növendékeket katonákká besoroztatni!

Pálfy József alkotásokban gazdag életpályájának részletes értékelése hasznos és hálás feladatnak látszik a magyar neveléstörténet kutatói számára. Tevékenységi területének e leszűkített ismertetése csupán szerény törlesztése lehet annak az adósságnak, amellyel helytörténetírásunk tartozik Sopron városa egyik legmarkánsabb pedagógiai arcélú fiának, aki a népoktatás megújítása terén messzehangzó szavával *Eötvös eszméinek egyik leghűségesebb terjesztője, a magyar tanítóképzésnek pedig úttörője volt.*

Magyarfalva (Harka). A román apszisos kat. templom

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR

54 HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Garai Lenke: Adatok a soproni szociáldemokraták tevékenységéhez az első világháború előtt

Garai Lenke: Adatok a soproni szociáldemokraták tevékenységéhez az első világháború előtt

A szociáldemokrácia tevékenkedése 1894-ben kezdődött meg Sopronban, ill. a megyében, a magyarországi párt megalakulása után dicséretesen hamar. Mindezek ellenére csak 1906-ra erősödött meg annyira a pártagitáció és ennek nyomán a párt mögé tömörült, a politikai harcban valamennyire jártas munkások száma, hogy önálló pártszervezet alakulhatott Wajdits Béla vezetésével, aki Svájcban ismerkedett meg a párttal és szerezte első szervező tapasztalatait. Tehát több mint tíz évig tartott a növekedés, az erők gyűjtése, az izmosodás időszaka, a tapasztalatszerző bevezetés.

Sajnos a soproni pártszervezet sem volt mentes azoktól a hibáktól, elvi zűrzavartól, az agitációs munka fogyatékoságaitól és ellentmondásaitól, amik általánosan jelentkeztek a magyar vagy szélesebben, egész Európa szociáldemokráciájában.

A soproniak elsősorban az osztrák szociáldemokraták irányvonalának hatása alatt állottak, és ennek a pártnak szellemi bélyegeit is magukon viselik; ez a párt volt a II. Internacionálé legtekintélyesebb pártja. A soproni szociáldemokratákra is jellemző, hogy opportunizmusra, a forradalmi elvek feladására hajlamosak. A vezetésben inkább a munkásarisztokrácia érdekei és befolyása érvényesül, a politikai harcot elkülönítik a gazdasági harctól és másodrendűnek is tekintik, nem törekednek a munkáosztály és a párt vezető szerepének kiépítésére, kevés a kapcsolatuk a parasztsággal.¹⁽⁹⁹⁾ Rájuk is érvényes Lenin megállapítása, amit az orosz szociáldemokratákról mondott: „...megszokták a családiás körösdizés, oblomovság kényelmes hálóköntöseit és papucsait:...”²⁽¹⁰⁰⁾ A munkások, főleg bányászok szervezését 1894-ben

Zsombor Géza borbély kezdte meg elismerésre méltó lendülettel és elszánt forradalmi felelősséggel. Neki köszönhető a kialakulás időszakának nehezen világrajöött eredménye és a pártszervezet megalakulása. Azonban közéleti tevékenysége, a város társadalmi összetétele- s közvéleménye, a velük való szoros kapcsolat, ideológiai felületessége és a marxizmusban való járatlansága elpolgáriasította; a munkásarisztokrácia – abban az időben ez gyakori jelenség – útjára lépett és közeledett a 48-as és függetlenségi párthoz. 1905-ben már pártonkívüli képviselőjelölt és iparkamarai elnök. Amikor a szociáldemokraták az általános és titkos választójogért népgyűlést [55](#)akarnak tartani, összekapcsolva azt egy agitációs hadjáratral, hozzá fordulnak segítségért az engedély és a program ügyében, de elutasítja a kérelmezőket, kijelentve, hogy a szociáldemokratákkal nem ért egyet, a választójog értelmetlen követelés, fő a koalíció megerősítése és a Tisza-kormányának és pártjának megbuktatása. Az igaz, hogy az általános és titkos választójog, mint cél és eszköz kevés, különösen 1905-ben volt már az, hisz a proletárforradalom kirobbantásának feladatai kerültek előtérbe közvetlenül, olyannyira, hogy Lenin az ehhez szükséges újtípusú párt létrehozásának munkáját is elvégezve, a párttal az orosz munkásosztály fegyveres harcot kezd minden elnyomott osztály felszabadításáért, kitör az orosz polgári demokratikus forradalom, az 1917-es győzelem „főpróbája”. Magyarországon a választójogért folytatott harc a szociáldemokraták politikai gyakorlatának lényege volt. Ez az önmagában véve helyes polgári demokratikus részkövetelés számukra az egyetlen forradalmi cél. Azzal viszont, hogy központi kérdéssé tették, az általános választójog a munkásosztály érdekei elárulásának eszköze lett. Zsombor nem azért utasította el a pártszervezet kérését, mert megértette az általános választójogért folytatott harc taktikai helyét a munkásosztály világtörténelmi szerepében; nem, ő ezt is soknak tartotta, és ezzel a munkásszervezés vérszegény lehetőségeit is megsemmisítette. Megakadályozta, hogy a soproni szociáldemokraták túllépjék a legális ellenzékiesség határait.[3\(101\)](#)

Petőfi tér. Pejachevich-ház. Egykori munkásotthon
(Adorján Attila felvétele)

Nehezíti a párt helyzetét a megyében a 48-as és függetlenségi párt ellenagitációja, amivel nagy hatással tudtak gátat emelni a párt tömegbefolyásának. Sajtójukban, a *Nemzetőrb*ben – ezt sokan olvassák hazafias szelleme miatt – ilyen kijelentésekre ragadtatják megukat: „a szocialisták nemzetközi gazemberek, népámítók...”, és amit programjukban hirdetnek „jakobinusok terrorizmusa”.⁴⁽¹⁰²⁾

A munkásság szervezkedését az egyház is igyekszik szétzülleszteni. 1905. szeptember 24-én alakul meg a keresztény szocialista párt, amely a munkásság vallásos és ösztönös szocialista érzelmeire építve akar visszafejlesztő tevékenységet kifejteni, elválasztani a munkásokat a szociáldemokratáktól, az amúgy is kevés öntudatukat megzavarni. A pártszervezetnek volt már ekkoriban munkásotthona, a ⁵⁶Szent György utca 3. szám alatt, a mai ún. Korona-átjáróban. 1904-ben maga Bokányi Dezső avatta fel.⁵⁽¹⁰³⁾ De úgy látszik, ez a helyiség hamarosan kicsinek bizonyult, és a pártszervezet 1907. március 27-én új helyiséget avatott, pártházat és egyúttal munkásotthont, mégpedig a Petőfi tér 6-os számú házban (akkor még Színház térnek nevezték). Érdekes, hogy ez a ház hosszú ideig mágnás-ház volt, ebben lakott 1800/1-ben József nádor, majd Ottó főherceg fiával, a későbbi IV. Károlyal, s ez utóbbi körülményt a lojális város emléktáblával örökítette meg. A pártvezetőség a megszűnt Polgári Kör helyiségét szerezte meg, amelyben három szoba és egy kis terem állott rendelkezésre, az utóbbit a párttitkárság dolgozószobájának használták. De az első helyiség is megmaradt a munkásság szolgálatában, és később ismét oda költözött vissza a pártvezetőség is.

Az új helyiség avatásáról ugyan megemlékezik Kölkedi *Bokányi és Sopron* c. cikkében (SSz. 1961,

332–341. lap), de nem használta forrásként az Ödenburger Zeitungnak részletes és az ügyért lelkesedő, teljesen szocialista beállítású tudósításait, amelyek az említett cikk adatait kiegészítik. Ezek szerint az avatást megelőző délutánra (március 24) a kaszinó nagytermében népgyűlést hirdettek. Az újság szerint olyan érdeklődés mutatkozott a munkásság körében, hogy a polgári elemek számára fenntartott jegyeket korlátozni kellett. Az újság örömmel állapítja meg, hogy a polgárság kezd figyelni az új eszmékre, és nem zárkózik előlük el mereven (schroff). Bejelentették részvételüket a bánfalvi, ágfalvi és németkeresztúri munkások is. A virágkereskedések alig tudják ellátni a számos rendelést. Az ünnepek déli 12-kor kezdődtek, mikorra is a Petőfi téren hatalmas tömeg gyülekezett össze, mintegy 1400 munkás és 350 brennbergbányai bányász. Felvonulás kezdődött az Ógabona téren, Várkerületen, Széchenyi téren, a mai Köztársaság utcán át a győri pályaudvarhoz. Feliratos táblákat is vittek, közülük egy gyászkeretesnek a felirata ez volt: 1848 március 15., 12 pont. Az állomás előtt a tömeg már 3000 főnyire nőtt. A bejelentett Grossmann helyett Buchinger Manó érkezett. Rövid fogadtatás után a menet a kaszinóba vonult, ott megjelent a város vezetősége, maga Töpler Kálmán polgármester is, továbbá a 48-as párt egyik vezető embere, Meiszner Ernő és más notabilitások. A felavatáson is nagy tömeg vett részt. Bokányi ismét beszélt, de Buchinger Manó tartotta az avató beszédet. Három becsújhelyi kiküldött is jelen volt, és egyikük beszédében kiemelte, hogy a választójog kiharcolásában nagy támogatást nyertek a magyar elvtársaktól. Szavait így fejezte be: „Éljen a harc.” (Ezt ugyan nem szívlelték meg Sopronban, mert az avatást követő napon, március 25-én, a régihelyiségben Dovcsák Antal pesti kiküldött a vasutasok előtt beszélt, s elhatározta, hogy nem sztrájkolnak, csak passzív rezisztenciában maradnak.)⁶⁽¹⁰⁴⁾

A parasztek közötti szervezett agitáció csak 1907-ben indult meg a megyében. Politikai körök alakultak Ágfalván, Sopronkeresztúron, ahol heti két alkalommal rendeztek a munkásokat érdeklő tárgyakról előadást.⁷⁽¹⁰⁵⁾ Kapuváron, Himodon, Hövejen, Lövön földmunkás szövetséget alakítanak és felvilágosító röpcédulákat terjesztenek.⁸⁽¹⁰⁶⁾ 1907 januárjában a süttöri építómunkások helyzetük javítására sztrájkot szerveznek és a munkarend jobb összeállítását érik el.⁹⁽¹⁰⁷⁾ Februárban az ágfalvi párttitkár Brennbergben tevékenykedik egy sztrájk ügyében, „valósággal lázadást idéz elő közöttük tanításainak hatása alatt”, mindezek ellenére a bányai igazgatóság hatásosan tud fellépni a követelésekkel szemben.¹⁰⁽¹⁰⁸⁾ 1906. június 6. és 24. között Keresztúron cselédsztrájk robban ki, aminek ügyében Wajdits Béla is kint jár a béresek közt, de nem ismerve körülményeiket, a parasztek bizalmatlanok vele szemben és agitációja hatástalan marad, a sztrájk nem ér el eredményt.

Egyetlen említésre méltó gyümölcse a munkabeszüntetésnek; a szociáldemokraták a lakompaki és lakfalvi uradalmak ⁵⁷cselédségéből 25–30 főt a sopronkeresztúriak mellé tudtak állítani, viszont ezeknek követelését teljesítette az uradalom. Szeptember 1-én a fodrászsegédek érnek el kisebb javítást bérezésükben a szociáldemokraták segítségével.

1909-ben már Brennbergben, Lajtaújfaluban, Szarvkön, Somfalván és Nemesteleken vannak pártszervezetek. 1908-ban a soproni bizottság jelentése szerint a megyében volt 10 népgyűlés, 22 politikai előadás.¹¹⁽¹⁰⁹⁾ Wajdics Béla tevékenyen igyekezett a munkásosztály érdeklődését helyes irányba terelni a szervező munkát előbbre vinni, a város bonyolult társadalmi szervezetében eligazodni és a lehetőségeket gyümölcsözően kihasználni. Többször meg is büntették, 1909-ben 30 napi börtönre, 200 korona pénzbüntetésre – egyházellenes kijelentései miatt. Ugyanebben az évben politizálásért 100 korona büntetést róttak rá, ezekért a pesti központ mártírindexében is szerepel a neve. Nagyon érdekes a Nemzetőr 1909. május 5-i számában megjelent „A sztrájk” c. kis jelenet, Richly Rezső tollából. Gúnyosan, de elgondolkoztatón találó a korabeli munkásság spontaneitására és széthúzására e rövidke kép: Dégen gyárában fellázadnak a munkások az alacsony bér és különféle büntetések címén levont csökkentések miatt.

A gyár kapujában kifüggesztett tábláról a levonásokat letörlik és sztrájkot kezdenek. A gyárat saját tulajdonuknak jelentik ki, a fiatalok harcra szólítják mindenre elszántan, az öregebbek inkább a tulajdonossal való tárgyalást javasolják. Az öregek ezért elítélik a fiatalokat, ezt azok sértésnek veszik és kést ragadnak. Mire Dégen leér a gyárudvarra, halottak borítják az udvart.

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Boronkai Pál: Sopron csatornázása

Boronkai Pál: Sopron csatornázása

A városok csatornázásának – a vízvezetékekhez hasonlóan – már az ókorban is megtaláljuk nyomait. Az Indiában végzett ásások i. e. 2600-ból származó boltozott téglacsatornákat tártak fel. Az asszírok és a babiloniak is építettek városaikban földalatti csatornákat az eső- és szennyvizek eltávolítására. Rómában i. e. 514-ben épült meg a híres „Cloaca Maxima” nevű csatorna és a kutatások Pompeji romjai alatt összefüggő csatornahálózatot találtak. Aquincumban is megmaradtak a mészhabarcba rakott kövekből falazott csatornák, amelyek ma a szabadtéri múzeum csapadékvizeinek levezetésére szolgálnak. Az ásások Bánfalván is megtalálták Scarbantia vízvezetékeinek nyomait, az Orsolya téri iskola pincéjében pedig a római fürdő padló alatti fűtőberendezése került napfényre. A római birodalom pusztulásával a csatornázás Európa-szerte feledésbe merült.

A középkorban a városokat falak és vizesárkok vették körül. Az utcákat kövezettel burkolták, és az utcák közepén kövezett folyóka szolgált az összegyűlő csapadék- és használati vizek elvezetésére. Ezek a vizek – amint ezt egyes régi német városokban ma is láthatjuk – a városfalakban kialakított nyílásokon át a vizesárkokba folytak.

Michel Zacharias 1700-ból származó madártávlati metszetén látható, hogy a Bánfalvi patak a városon folyt át. A patak a Múzeum utca közepén áttörte a külső városfalat, majd nyílt mederben folytatta útját a mai Ruhagyár udvarán, az Iskola közön, a Petőfi téren, a Széchenyi téren és a Torna utcán át és végül az Ifjúság tér érintésével ömlött az Ikvába. A Petőfi téren a pataknak elágazása volt az Ógabona tér felé és ez az ág a Major köz végén egyesült az Ikvával. A Széchenyi téren a metszet két medencét tüntet fel. Az alsó víztárolónak összeköttetése volt a városfal vizes árkával, amelynek vízzel való megtöltése innen történt. Hasonlóképpen írja le a Sopronon átfolyó patakokat [58](#)1743-ban Decard J. K. (Németh S. SSz. 1943, 143. old.).

A Földmérő és Talajvizsgáló Vállalat részéről 1959-ben végzett talajfúrások azt igazolták, hogy a vizes árkok a Hátsókapu felé lejtettek. A Torna utcai patak volt a befogadójuk. A várost átszelő Bánfalvi patak árapasztóját és anyamedrét a Frankenburg úti és Május 1. téri patakboltozat helyén a külső városfal mentén húzódó, ún. „Langezeiler Graben” képezte.

A 18. század elején a török veszedelem elmúltával a városfalak elvesztették hadászati jelentőségüket. A városi tanács 1740 körül engedélyt adott a vizesárkok külső szélén álló vásáros bódék helyén házak építésére. Dr. Thirring Gusztáv: Sopron házai és háztulajdonosai 1734-től 1939-ig” c. műve szerint 1734-ben a Lenin körút, a Széchenyi tér és a Színház utca belső oldalán még egyetlen ház sem állt, viszont 1776-ban a könyv már 53 épített házat sorol fel. Az építkezések szükségessé tették a vizesárkoknak – nagyrészt még ma is megmaradt – csatornázását. Így keletkeztek a belváros csatornázásának gyűjtői.

Pejacsevics Károly panasza alapján a városi tanács 1789. aug. 6-án helyszíni szemlét tartott (Soproni Állami Levéltár, XI. 1279). A panasz tárgya az volt, hogy az a csatorna, amely a hússzék melletti „Bürckl”-en túl a patak vizét a tóba (Széchenyi tér) vezeti, tisztításra szorul, mert a Hátulsó utcai Jager-féle házról a trágyagödör vizét az utcára vezetik, és ezért a kocsiuton lyuk keletkezett, amely a környéket állandóan bűzzel árasztja el. Pejacsevics Károly kijelentette, hajlandó a csatorna helyett kövezett folyókát építeni és azt állandóan jókarban tartani. Kérte továbbá, hogy a „muskatéros árnyékszék” csatornája tisztíttassék ki.

A városi tanács 1790-ben (SÁL: XI. 1843.) a várárookban levő csatorna tisztítási költségeinek az érdekelt ház- és üzlettulajdonosok terhére való feljegyzése iránt intézkedett. Ugyanebben az évben rendeli el a városi tanács a Pócsi kaputól a Lazaret-ig (régi kórház) vezető csatorna, valamint a Pócsi kapun belüli csatorna tisztítását (SÁL XI. 1692, XI. 1714).

Az Oedenburger Intelligenz- und Anzeige Blatt 1855. évi 27. száma közli, hogy a belvárosból a tűztorony alatt az Ikvahíd felé csatorna épült és féltek, hogy a torony összedül (dr. Csatkai szíves adata).

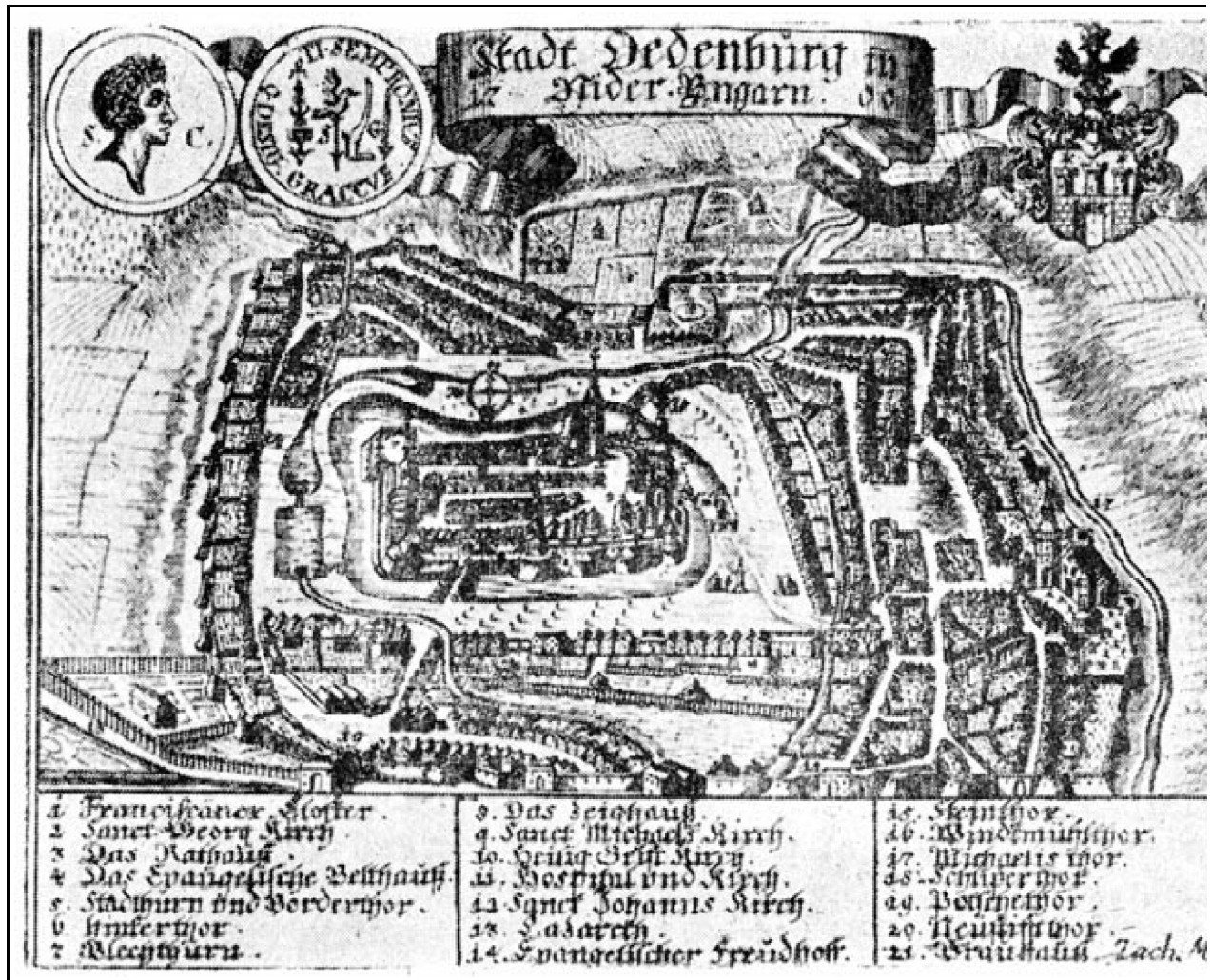
Az 1831. évi kolerajárvány hatására az európai városok közül elsőnek 1835-ben London általános csatornázása valósult meg. Londont követte 1850-ben Párizs és 1878-ban Berlin. A középkori Pestet két árok vette körül. Ezek vezették a csapadék- és a használati vizeket a Dunába. Egyes utcák csatornázása 1800 körül kezdődött meg. Pest általános csatornázási terve 1873-ban készült, de a tényleges munka csak 1891-ben vette kezdetét és 1900-ban fejeződött be.

Sopronban a 19. század derekán a csapadék- és szennyvizet szállító régi vizesárkok egy része még nyitott volt. Különösen sok volt a panasz a mai Torna utcában folyó patak miatt. A patak illata volt az oka, hogy az utca a Rozmarin utca nevet kapta és hogy az elülső részét csatornázták. A városi közgyűlés 1868. július 22-én (SÁL. XI. 4326) elhatározta a Rozmarin utcai patak teljes csatornázását. Hasenauer Ágost városi mérnök 1868-ban készített terve szerint a Bánfalvi patak a Jókai utca végén állt zsiliptől kezdve a Zsilip utca és Jókai utcai közötti kerteken át nyitottan folyt a volt Wrhowsky-féle malomig (Jókai u. 3.), ahonnan kezdve zárt csatorna következett, kivéve egy szakaszt a mai Liszt Ferenc Kultúrház helyén. Itt állt a posztósok „Walkplatz”-ja, ahol a patak vízi ereje a posztósok gépeit hajtotta. Hasenauer rajza szerint a Templom utcai keresztezéstől a Rozmarin utca elejéig zárt szelvényben folyt a patak, majd nyitott malomárok következett az Ifjúság téren át az Ikvába való betorkollás közelében állt Heider-féle malomig. Ezen a nyomvonalon épült meg Hasenauer terve alapján a boltozott téglacsatorna. A kellő esés elérése végett tekintélyes leásást kellett végezni, és ezért a városnak meg kellett vásárolnia a Heider-Berger malom vízvezetési jogát, hogy a malom alvzacsatornájába köthesse be az új csatornát. A munka feltételül Hasenauer kikötötte, hogy az építés tartama alatt a patak vizét a „Langezeilergraben”-be kell vezetni.

A Szt. György utca háztulajdonosai 1871. febr. 26-án kelt bedványukban (SÁL XI. 4314) az utca csatornázását kérték, mert a földszinti helyiségek átáznak, télen a közlekedés a síkosság miatt veszélyes, nyáron pedig a víz a kövezet hézagaiban megáll és poshad. Kérésüket azzal indokolták, hogy a városi tanács a kevésbé forgalmas Papréten (mai Ifjúság tér) a malomárkot beboltoztatta. A tanács a kérésnek eleget tett, és 1871. nyarán a csatornát meg is építtette.

1874-ben az újonnan megnyitott Erzsébet utcában építendő csatorna tervének megváltoztatását kérik (XXV. 18043) mégpedig úgy, hogy a csatorna az akkor már meglévő Széchenyi téri csatornába torkolljon. Ugyanebben az évben épült téglaboltozatos csatorna a Balfi utcában az Ikvahíd és a Szeder utca között (XXIV 6665. a.). 1875-ben a városi törvényhatósági bizottság szabályrendeletet alkot, amely szerint a

csatornaépítési költségekhez a háztulajdonosok részéről történő hozzájárulás arányát a közgyűlés esetről esetre állapítja meg.

Michel Zakariás: Sopron látképe 1700-ból

A Győr–Sopron–Ebenfurti Vasút megépítése új városrész keletkezését indította meg. Emiatt szükségessé vált a Bánfalvi patak fokozatos beboltozása. Az első lépés téglaboltozat építése volt a mai Köztársaság utca szélességében. Ezt követte 1876-ban a Köztársaság utca és a Batsányi utca közötti szakasz beboltozása, majd következtek a Múzeum utcáig, ill. a Mátyás király utcáig terjedő részek. A legelső szakasz 1929-ben, a legfelső Frankenburgi úti rész 1933-ban készült. el.

A lovassági és a 48-as laktanya építése arra készítette a városi tanácsot, hogy lefektesse a csatornát 1889-en a Somfalvi úton, a Táncsics utcában és a Selmeci utcában az Ikváig. Ezt követte 1897-ben a tüzérségi laktanya építése után a Bánfalvi út, Kossuth Lajos út, Wesselényi utca csatornázása.

A vízmű 1892. évben történt üzembe helyezéséig a csatornák mászható szelvényvel készültek, hogy tisztításuk lehetséges legyen, azonban így is nehézségekkel és közegészségügyi szempontból aggályos

módon történt karbantartásuk.

Könnyebb volt a régi csatornahálózat üzemeltetése, amely a Bánfalvi patak vizével a Jókai utcai zsilip segítségével volt öblíthető. Megváltozott a helyzet a városi vízműnek üzembe helyezésével, mert ezzel a csatornáknak a vízvezetéki vízzel való öblítése megoldható lett.

Sopron csatornahálózatának 1899-ből származó 1:2000 méretarány helyszínrajza még mindig a középkori vázat mutatja. A Lenin körút, Széchenyi tér, Petőfi tér és Színház utca csatornái a belvárost körülvevő várárokban feküdtek. Ezeknek a boltozott téglacsatornáknak üzemeltetése részben a Színház utca 1884 évi, részben pedig a Lenin körút 1934. évi **60**csatornázásakor szűnt meg. A hálózat gerince a Jókai utcai patakszilipnél kezdődő öblítő főcsatorna, amely a középkori vizesárok nyomvonalán haladt nyitottan a Jókai utca és a Zsilip utca közötti kerteken át, azután zárt szelvényben keresztezte a Múzeum utcát és a Rákóczi utcát, majd a Ruhagyár udvarán, az Iskola közön, a Petőfi téren át, a Liszt Ferenc Kultúrház alatt és a Széchenyi tér északi oldala épületeinek udvarain folytatta útját, szintén zártan, a régi várárok vonalán a Hátsókapuig. A főcsatorna további folytatása a Lenin körút keresztezésével a Torna utcai és Ifjúság téri, ma is üzemben levő, régi téglacsatorna az Ikvába való betorkollásig. E főcsatornának a Hátulsó utcában két elágazása volt: az egyik ág a Rákóczi utca-, Széchenyi tér-, Móricz Zsigmond utca-, Magyar utca-, Kőfaragó tér, Kőszegi úti csatorna a Bánfalvi patakig, a másik ág a Hátulsó utcát követi és a színház északi oldala előtt elhaladva csatlakozott a Színház utca keleti oldalán álló házak mögötti várárokban létesített főcsatornához, amely az Előkapu épületei alatt torkollt be a Templom utca-, Kolostor utca, Városház tér – Előkapu – Ikvahíd-i csatornába.

Utóbbiban végződnek az Új utca és Szt. György utca falazott csatornái is. A Hátulsó utcai csatornának folytatása is van északi irányban is az Ógabona téren és Major közön át az Ikváig. Ehhez a csatornához csatlakozik a Jókai utcai és az Újteleki utcai csatorna. A Hátsókapu-i csatornába folyt be a Fegyvertár utca, Orsolyatér és a Szt. György utca déli részének csatornája. Csatorna feküdt a Lenin körút belső oldala házai mögötti vizesárok vonalában is. A befogadó az Árpád utca helyén az Ikváig vezető csatorna volt. Ezt az egész csatornahálózatot öblíteni lehetett a Bánfalvi patak vizével. Az ehhez szükséges duzzasztót és vízkivételi művet a Jókai utca végén állt és lebontott zsilip alkotta.

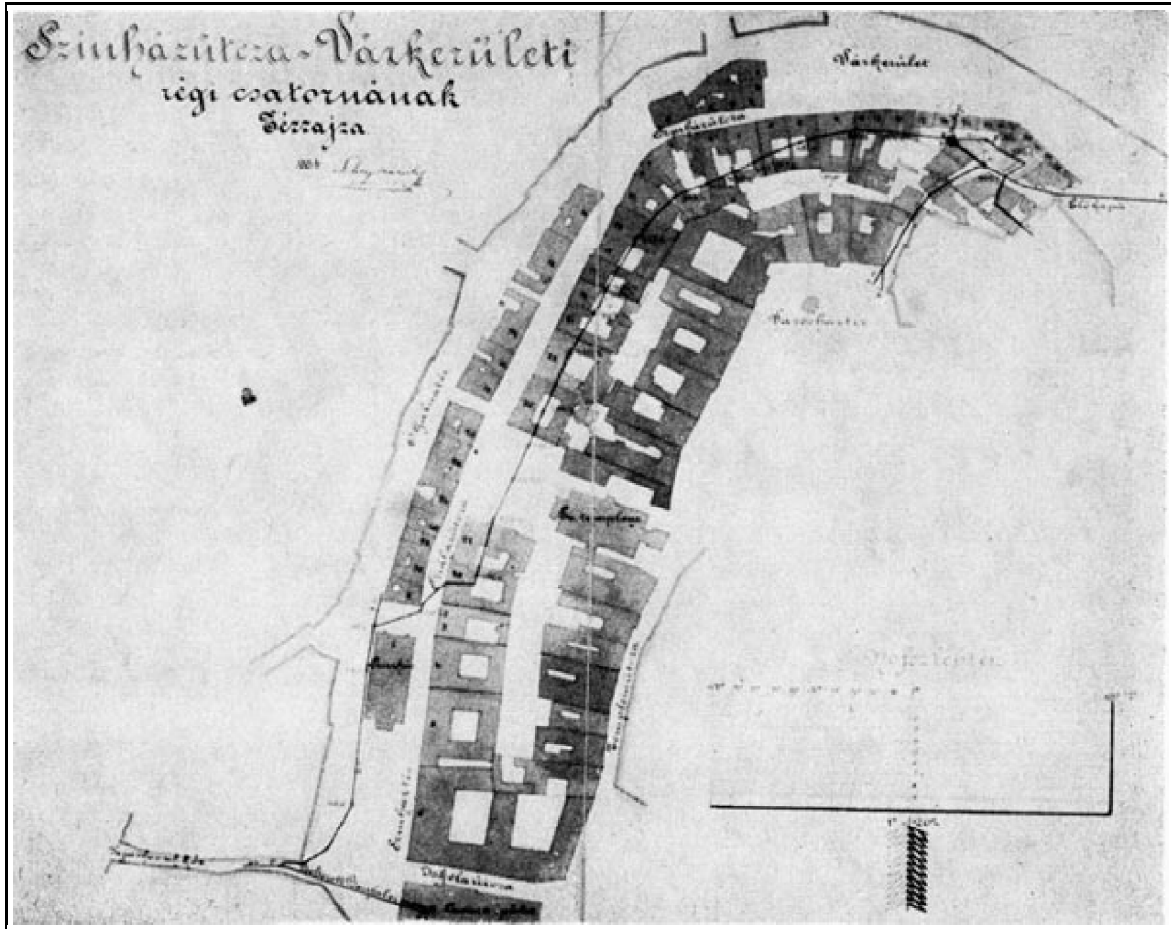
1899-ben a törvényhatósági bizottság új szabályrendeletet léptetett életbe az út-, járda- és csatornaépítési járulékok kivetéséről (1557/5 kgy. 1899.). Ugyanebben az évben hívta fel a kormányhatóság a várost szennyvíztisztítótelep létesítésére.

A városi tanács felkérésére az Országos Vízépítési Igazgatóság 1900-ban elkészítette Sopron általános csatornázási tervét. A terv az úsztató rendszer alapján készült. Főgyűjtőkül az Ikva és Bánfalvi patak szerepeltek és az Ikvát 3900 m hosszúságban beboltozni tervezték. Tekintve az Ikva 75 m³/mp árvízhozamát, a beboltozási szelvénynek háromszor akkorának kellett volna lennie, mint a Bánfalvi patak meglévő szelvényének, amely a jelentkező 25 m³/mp árvízmenyiség levezetésére alkalmas. Az Ikva beboltozásának tetemes költsége már eleve kilátástalanná tette a terv megvalósítását. Hozzájárult a terv elejtéséhez még az a körülmény, hogy Wälder József akkori városi főmérnök 1905-ben elkészítette Sopron szabályozási tervét. Ez a terv Sopron nagyarányú fejlődését irányozta elő. Wälder szeme előtt 8 kerületre oszló, 180 000 főnyi Nagy-Sopron lebegett 1234 hektárnyi beépített területtel. Ez a nagyszabású terv természetesen szükségessé tette az általános csatornázási terv teljes átdolgozását.

Az áttervezésre Stiszkalek Károly városi mérnök kapott megbízást. A tervezés során kitűnt, hogy Sopronban a hidrológiai és domborzati viszonyok miatt nem az úsztató, hanem az elválasztó rendszerű

csatornázás a gazdaságosabb megoldás. Így készült el 1911-ben az új általános csatornázási terv. A csapadékvízcsatornák az ingás rendszer szerint közvetlenül a patakokba torkoltnak, míg a szennyvízcsatornázás részére 5 főgyűjtőcsatornát terveztek, mégpedig 2–3 főgyűjtőt a két patak mindkét oldalán, egyet pedig a Győri úton. A szennyvíztisztító telep helyét a vágóhídtól keletre a Bánfalvi patak mellé jelölték ki és az Ikva-menti főgyűjtőket a Kurucdomb megkerülésével vezették volna ide.

A tervet a városi közgyűlés elfogadta és azt a minisztérium is jóváhagyta. Az általános csatornázás mégsem valósult meg, mert a város csatornaépítési szabályrendelete alapján a csatornaépítés költségeit a telkek homlokzathosszainak arányában az ingatlan tulajdonosokra kellett volna kivetni, és ezért a törvényhatósági bizottságnak háztulajdonosokból álló többsége leszavazta az általános csatornázásra vonatkozó javaslatot. Így azután csak ott épültek meg – a terv keretében – a csatornák, ahol azt a telektulajdonosok többsége kérte, vagy ahol az középület építése miatt vált szükségessé. A város fejlesztésében nagyobb szünet állt be az első világháború kitörésével, és 61 csak a 20-as években indult meg újból az építkezés és vele a csatornázás is. Ekkor épültek meg a csatornák a vasúton és az Ikván túli városrészekben, továbbá a Lővérekben. Az utak építése is szükségessé tette a csatornázást, így a 85. sz. főközlekedési út átépítésekor. Megépültek az Ikva menti főgyűjtők jelentékeny szakaszai is abból a célból, hogy az Ikvának a város belterületén átfolyó szakasza mentesüljön az annyi jogos panaszt kiváltó szennyezéstől. Ezt a célt, sajnos, csak kis részben lehetett elérni, mert a város akkor vezetőségének túlzott takarékoskodása, majd a 2. világháború miatt nem került sor a befejezésre. Így az Ikva szennyezettsége mindmáig megmaradt, mert a legnagyobb gyárak káros és különféle színű szennyvizei minden tisztítás nélkül ömlenek be az Ikva felső szakaszába és folynak a városon át. Nem készült el a Bánfalvi patak menti főgyűjtő és szennyvíztisztítótelep sem.

2. A Színház utca régi csatornájának térrajza

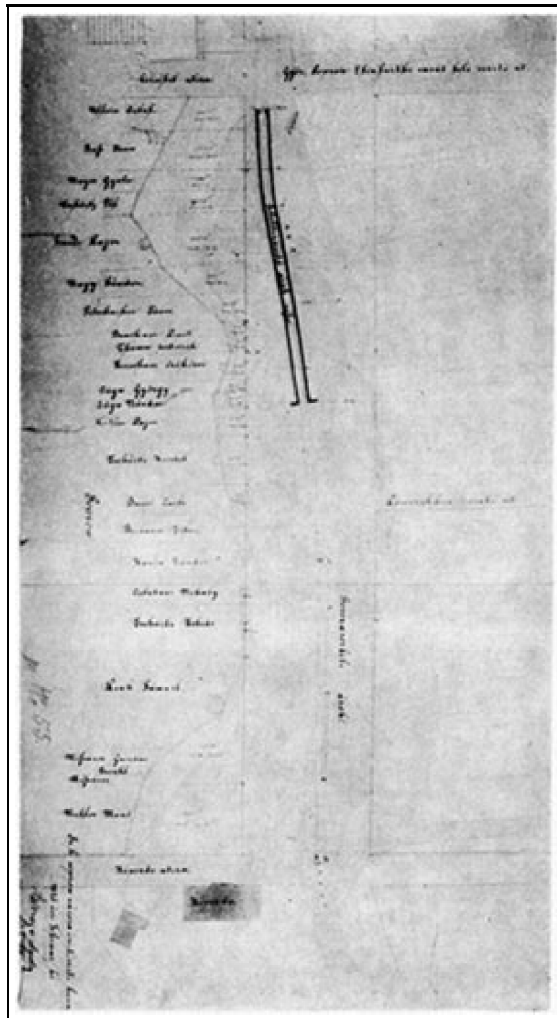
A második világháború során a magyar vidéki városok közül Sopront érte a legsúlyosabb háborús kár, így érthető, hogy a felszabadulás után az első teendő a közművek – köztük a csatornahálózat – bombakárainak helyreállítása volt, és ezért új csatornák építésére nem maradt fedezet. Új csatornák a felszabadulás után csupán később az Asztalosárugyárhoz, valamint a Kisfaludy, Semmelweis, Káposztás, Hőflányi, Alpár Ignác és az Uszoda utcában épültek.

Sopron csatornázásának fejlődéséről az alábbi adatok adnak tájékoztatást:

	1935	1950	1961
A csatornahálózat hossza km-ben	40,3	58,7	60,2
A lakóházak száma	2924	4100	4330
A csatornába bekötött lakóházak száma	1532	1808	2138

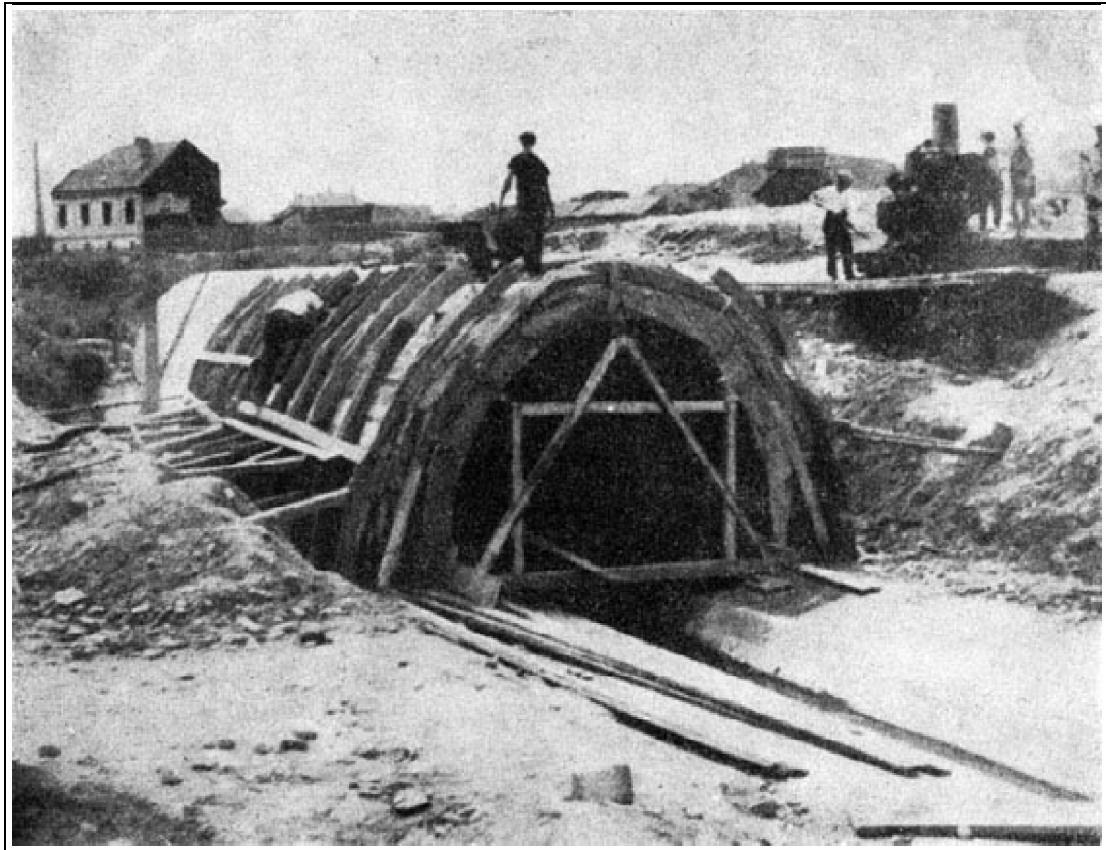
A készülő új városrendezési terv szükségessé tette az 1911. évi és időközben elavult [63](#) általános

csatornázási terv átdolgozását. Ezért 1953-ban a Mélyépítési Tervező Vállalat megbízást kapott Sopron csatornázása általános tervének elkészítésére. A terv a város lakosságát 30 éves távlatban 74 000 főre irányozta elő. A város beépítésre szánt területe 1062 ha, ebből a lakóterület 734 ha.

623. A bánfalvi patak beboltozásának terve 1876-ból

A Mélyépterv tervében az elválasztó rendszerű csatornázást javasolja továbbfejleszteni a következő okokból: 1. a városnak már most is nagy kiterjedésű elválasztó rendszerű csatornázása van, 2. a vízgyűjtőterület nem nagy kiterjedésű, a csapadékvízcsatornák a meredek lejtések folytán kis szelvényrel, rövid úton vezethetők a befogadó Ikvába és Bánfalvi patakba, 3. a befogadó patakok csekély vízhozama miatt a szennyvíz teljes biológiai tisztításra szorul, így az elválasztó csatornázás esetén csak a szennyvizet kell a tisztítótelepre vezetni és a recipiensbe átmenelni. Ezzel szemben az úszató rendszerű csatornázás esetén csak az ötszörösénél nagyobb hígítású szennyvizek vezethetők be tisztítás nélkül a befogadókba, ezért a szennyvíztisztító és átemelő telepet erre a nagyobb vízmennyiségre kellene méretezni, ami lényegesen költségesebb lenne. Mind építési, mind üzemi szempontból tehát az elválasztó rendszerű csatornázás a gazdaságosabb megoldás.

4. A Deák tér beboltozása 1929-ben

A csapadékvízcsatorna vízgyűjtőterülete a két patak egyesülésétől indul ki, határvonala északon és délen a vízváltó vonalon halad, míg nyugaton a beépítésre szánt terület határával záródik. Erről a 2110 ha nagyságú területről a csapadékvíz közvetlenül a város területére jut. A tervező mértékadó csapadékul az egy éves gyakoriságú csapadék intenzitását vette. A mértékadó csapadékintenzitás hektáronként 170 liter másodpercenként, ami a 10 perces max. zápornak felel meg. A külterületek csapadékvízeinek levezetése továbbra is a jelenlegi állapot szerint tartható fenn. A felszíni vizek a terepalakulatnak megfelelően gyűlnek össze és a völgyfenéken kerülnek lefolyásra. [65](#)A régi esővízhálózatból 20,8 km hosszúságú csatorna kerülne átvételre, 5,7 km átépítésre, viszont 49,7 km új csatornát kellene létesíteni.

[645. Sopron csatornahálózata 1899-ben](#)

A szennyvízcsatornahálózat a két patak összefolyásánál a tervezett szennyvíztisztító telepnél végződik. A szennyvízcsatornázásba bevont terület határa – a keleti oldal kivételével – a beépítésre szánt terület határvonalával megegyezik. A lakóterületek közül a tervező vállalat a Lővéreket a csatornázásba nem kívánta bevonni, mert a tervezett laksűrűség a szabványokban megállapított 50 fő/hektár laksűrűségminimumot nem éri el.

6. Sopron csatornahálózata. 1962.

Mivel azonban a város építési és közlekedési osztálya Sopron jövője egyik legfontosabb tényezőjének – az üdülő városrésznek – csatornázásához feltétlenül ragaszkodott, a terv erre is kiterjed. A szennyvízcsatornával ellátandó terület nagysága 972 ha. A hálózatnak két főgyűjtője van, az egyik a Bánfalvi patak, a másik az Ikva mentén halad. A tervezés vezető elve az volt, hogy a meglévő csatornákat lehetőleg be kell illeszteni az új hálózatba. A meglévő csatornák közül az 1911 előtt építettek úsztató rendszerűek. Ezeknek jó részét a szennyvízhálózatba tervezték be, mert a csapadékvíz elvezetésére nem lettek volna elegendők. A tervező vállalat a csatornák méretezésénél alapul személyenként és naponként 150 l vízfogyasztást vett fel, és ennek lefolyási idejét 14 órára számította. Az így kiadódó vízmennyiséget biztonsági okokból még 100%-kal növelte. Így kapott a lakosságra 432 l/mp vízmennyiséget. Az ipartelepekre vonatkozóan az Országos Tervhivatal azt közölte, hogy a meglévő üzemek fejlődésén kívül szennyvíztermelés szempontjából a 74 000 lakosszámon túlmenően figyelembe veendő üzemek létesítése távlatban sem valószínű. A Mélyépterv a meglévő üzemek vízfogyasztásából indult ki és ezt vonatkoztatta területükre. Ezen az alapon számította ki a meglévő és a tervezett ipari terület vízhozamát 74,6 l/mp vízmennyiséggel. Ehhez még hozzávéve a vasúti terület 1,2 l/mp vízhozamát, a szennyvíz összes mennyisége 507,8 l/mp. A főgyűjtők legnagyobb szelvényei 60/90 cm belméretű tojásszelvények, a mellékcsatornák legkisebb belméretei 5‰ lejtés [66](#) alatt 30 cm, 5–10‰ között 25 cm, 10‰-nél nagyobb

lejtés esetén 20 cm. A meglévő szennyvízcsatornahálózatból a tervező vállalat 34,6 km-t kívánt átvenni, míg 4,8 km-t át kell építeni és 92 km új csatornára van szükség.

A szennyvizek teljes biológiai tisztítása elengedhetetlen, mert jelenleg a csatornák minden tisztítás nélkül torkollnak a patakokba, amelyeknek vízhozama pedig igen csekély. A közepes vízhozam 100 l/mp. A biológiai tisztítótelep építési költsége kb. 15 millió Ft-ra tehető. A csapadékvíz csatornázás költségét a Mélyépítési Tervező Vállalat 16 200 000 Ft-ra, a szennyvízcsatornázását pedig 26 300 000 Ft-ra becsülte. Ezek az irányárak a terv készítésekor érvényben volt kivitelezési költségeket jelentik. A kiviteli tervek elkészítésekor azonban figyelembe kell venni egyes üzemek rekonstrukcióját. Így pl. A Sörgyárnál napi 230 m³ helyett 2500 m³-rel kell számolni. Hasonló a helyzet az Erőműnél, a Vasöntődnél és a Richards (volt Fésűsfonal) gyárnál.

Az Országos Vízügyi Főigazgatóság kilátásba helyezte, hogy a város vízellátásának megoldása után – néhány éven belül – megkezdji Sopron általános csatornázását. A legelső teendő a csatornázási tervek keretében az Ikva szennyezettségének kiküszöbölése és ebből a célból az Ikva menti főgyűjtő hiányzó részeinek pótlása, továbbá a legtöbb szennyvizet hozó úszató rendszerű csatornák átépítése, majd a Bánfalvi patak menti szennyvízgyűjtő megépítése és a szennyvíztisztítótelep első szakaszának megvalósítása.

Ezzel megszüntethetők lennének a város dolgozóinak, valamint Kópháza, Nagycenk lakosainak, 3 strandfürdőnek és a Petőházi Cukorgyárnak jogos panaszai. Megszűnnének a súlyos egészségügyi ártalmak, amelyeket a szennyvizeknek tisztítás nélkül a patakokba való vezetése okoz. A munkákat 3–4 év alatt kellene elvégezni, míg az általános csatornázás ezután folyamatosan kerülne megvalósításra.

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Lengyel Pál: Kéziratos pedagógiai jegyzet Pálffy József 1865/66. tanévi előadásairól

Lengyel Pál: Kéziratos pedagógiai jegyzet Pálffy József 1865/66. tanévi előadásairól

A 17×21 méretű 33 lap terjedelmű jegyzetet az 1865/66. iskolai évben *Mestery Lajos* „III. éves képezdei növendék” készítette *Pálffy József óráin a soproni tanítóképzőben*. A kéziratot a Vas megyei *Sitkén* találtam meg. Címe: „Katechetika fő szabályai.”

A „*Bevezetés*” első mondata azt fejtegeti, hogyan, milyen eszközökkel, milyen módon kell nevelni? „A nevelés legszükségesebb eszköze az oktatás, mely beszéd által történik. A beszéd lehet elmondott, vagy írott. Írott beszéd által általában felnőtteket és éltesebbeket lehet oktatni, de gyengébb gyermeknél sokkal célszerűbb a mondott szó.”

Miképpen történjék a magyarázat és az anyag visszakérdezése, milyen legyen a számonkérés? Az anyaggal kapcsolatban tegyen fel kérdéseket a tanító, már magyarázat közben és feleltetés közben is. „Sajátképi katekizációknak csak az mondható, midőn a tanítvány előtt már ismert dolgokról ügyes kérdések által még eddig új és ismeretlen igazságokat fejtünk ki. Ennek célja egyrészt a gyermek eszmélőtehetségét ébreszteni, kifejleszteni, ítélőerejét élesíteni, – másrészt ismereteit bővíteni, szívet nemesíteni s akaratát jóra irányítani.”

Mi Pálffy véleménye az olyan tanítóról, aki csak felmondhatja a könyv anyagát? „Ezen utóbbi mód mint csupa mechanizmus, mely sem a tanító, sem a tanítvány gondolkodó erejét nem tevékenyíti, csak hanyag,

vagy értetlen tanítók által használtatik.”

Milyen legyen a jó tanító, az ügyes katechéta? „Ahhoz, hogy valaki jó katechéta legyen, nemcsak a katechetika szabályainak ismerete, nemcsak sokoldalú tudományosság, hanem kitűnő természeti adományok ⁶⁷is kívántatnak... kellemes hang, a beszédbeni ügyesség, éles ítélőtehetség, éber lélekjelenlét, élénk képzelőerő, mivelt izlés, hű emlékezőtehetség, nagy emberismeret” szükséges. „Ezek mellett kell, hogy a katechéta igaz gyermekbarát és magas hivatásának érzetétől áthatva, lelkesülve legyen.” Jól látja Pálffy, hogy mindezek birtokában is csak akkor végezhet jó munkát a tanító, a pedagógus, az igaz gyermekbarát, ha ismeri tanítványait, – ez pedig csak úgy lehetséges, ha azokat nem elszigetelten, környezetükből kiszakítva vizsgálja. Ezért a jó tanító számára szükséges „a gyermekek mind természeti sajátosságainak, mind tehetségének, mind házikörülményeinek pontos ismerete.”

A katechizációról szól „Általános rész”-ben ezt olvashatjuk: „Katechizálni mindenféle tárgyról lehet, mely által a tanítvány értelme kiképeztetik, ítélőtehetsége élesítetik s ismeretei bővítetnek.” De a „tárgyak megválasztásánál a tanító mindenkor a gyakorlati irányt tartsa szemelőtt... Aminek a gyermek az életben hasznát nem veszi azt hiába tanulta... Tekintettel kell emellett lennie a tanítványok kora, felfogótehetsége, és műveltségi állapotára is... Gyermekek közt a tanítónak is gyermeknek kell lennie... az ő eszmekörükben kell mozognia.”

„A témáról” azt mondja, hogy a katechizációnak egy egészet kell képeznie és a tanítónak nem szabad a tanítás közben a tárgytól eltérnie.

„A felosztásról” pedig ezt mondja: „Arra kell ügyelnünk, hogy a felosztás érzetileg helyes, könnyen felfogható... legyen.” „A kiindulási pontról”: „Midőn valamely gyermek előtt még eddig ismeretlen igazságot akar a tanító kifejtetni, mindenkor olyan eszmékből kell kiindulnia, melyek a gyermek előtt már ismeretesek... Ezen kiindulási pontból haladjon a tanító fokozatosan a könnyebbről a nehezebbre, a közletről a távolra, az egyszerűről az összetettre, az egyesről az egyetemesre, az érzékelhetőről az elvontra.”

„A katechizáció összefüggése.” Az egymásután tartandó katechizációk között összefüggésnek kell lennie. „A katechizáció kezdetén célszerű egy visszapillantást tenni az előbb tartott katechizációra, annak tartalmát a gyermekekkel röviden ismételtetni s összeköttetésbe hozni az újabban tartandókkal.” Az egyes katechizációkban pedig „egyik gondolatnak a másiktól kell mindenkor folyania, ugrásnak nem szabad benne sehol lennie”.

A bevezetés feladata a figyelem felkeltése. A befejezésben „igyekezzék a katechéta tanítványainak szívére hatni, őket a megismert jónak követésére buzdítani”.

„A fejtegetésről.” A fejtegetés vagy analitikai, vagy szintetikus módon történik, – vagy felbontjuk az egészet alkatrészeire, – analitikai – vagy alkatrészeiből összerakjuk azt, szintetikus módszer. A cél a fogalmak tisztázása. „Azért a tanítónak azon kell különösen dolgoznia, hogy tanítványainak fogalmai minél tisztábbak s világosabbak legyenek.”

Már az eddigiekből is kitűnt, hogy Pálffy a közösség, a társadalom érdekeit mindig szem előtt tartotta. Erre igyekezett tanítványait is nevelni még példamondataival is. Ime egyik példamondata: „A tanító mindenkor nagy örömet érez, ha látja, hogy tanítványai szorgalmasan járnak az iskolába és ott figyelnek, hogy valami jót tanulhassanak, hogy egykor hasznos tagjai lehessenek az emberi társaságnak.”

„A szintézis odavezeti a gyermeket, hogy az ismertből saját ereje által ismeretlen fogalmakat fejtsen ki.” Ezt

„rávezetéssel éri el a tanító, aki magyarázat közben is tegyen fel kérdéseket és szoktassa növendékeit úgy, hogy ezek mindenben, ami előttük homályos, felvilágosítást kérjenek tőle. Oly kérdéseket azonban, melyek nem tartoznak a dologhoz, vagy a katekizáció menetét ok nélkül gátolnák, utasítsa vissza.”

„Az előadás értelmessége.” „Gyermekekkel van a tanítónak dolga... itt tehát különösen megkívánjuk, hogy a tanító tiszta, hibátlan nyelven beszéljen, a nyelvtani hibákat szorgalmasan kerülje, úgy szintén a gyermek előtt ismeretlen szavakat és kifejezéseket is; azután hogy gondolatait határozottan fejezze ki, hogy növendékei azonnal értsék, mit akar mondani... Alkalmazza magát a tanító növendékei felfogótehetségéhez... Hogy a gyermekeknél világos fogalmat szerezzünk a tárgy felől, igyekeznünk kell azt nekik lehetőleg megfoghatóvá tenni.” Amit a gyermek saját füleivel hall, saját kezeivel megtapint, azt mindenkor jobban megértheti, mint amit csak egyszerűen pusztán szóval mondunk el neki. Azért tehát mindent lehetőleg érzékelhetővé kell előtte tenni. Ez történhetik: „1. ha a tárgyat természetben, vagy hű képekben szemléltetjük vele, ahol pedig ezt tenni nem lehet, ott: 2. leírás által oly világosan állítjuk elibe, hogy mintegy kézzel foghassa azt; 3. a gyermek fogalmi köréhez tartozó példák és hasonlatok által; 4. elmés elbeszélések és mesék által.”

Milyenek legyenek a kérdések? „Legyenek: 1. rövidek; 2. egyszerűek; 3. határozottak; 4. világosak és értelmesek, a növendékek felfogótehetségéhez alkalmazottak; egymásközt jól elrendezettek, egyik kérdésnek a másikat előkészítenie, előidéznie kell.”

A kérdések fajtái:

„1. Állító és tagadó (affirmatív és negatív) kérdések az oly kérdések, melyekre csak igennel és nemmel lehet felelni. Ezek a növendékek tehetségét kevésbé veszik igénybe, azok beszédbeni ügyességét nem gyarapítják és figyelmüket gyöngítik. Ezért... nem szabad igen gyakran előfordulniok... Ahol nem lehet őket elkerülni, úgy kell a növendékeket szoktatni, hogy az igen, vagy nemhez kapcsolják hozzá a kérdést is, hogy egész mondatban feleljenek.

2. Az elválasztó (desjunctív) kérdések az oly kérdések, melyeknél alkalom nyújtatik a gyermekeknek két vagy több eset közül választani. Ezek inkább igénybeveszik a gyermek ítélőtehetségét, mint az előbbiek, de ezeknél is gyakran csak úgy találja el a gyermek a feleletet, ahelyett, hogy meggondolná, mit is feleljen...

3. Eltávolító (remotív) kérdések, melyek által hibás fogalmakat akarunk eltávolítani, mielőtt az igaz fogalmakat megállapítanánk. Ezek annyiban célszerűek, amennyiben a gondolkodó tehetséget gyakorolják, és gyakran félreértéseket távolítanak el, de nevetségessékké lesznek, ha oly fogalmakat akarunk általuk eltávolítani, melyek egy okos embernek sem jutnak az eszébe.

4. Ellenvetési (objectious) kérdések, melyek által az eddig mondottak ellen látszólagos ellenvetést hozunk fel. Ezek az ítélőtehetséget gyakorolják...

5. Nem sajátképi kérdéseknek olyanokat nevezünk, midőn a tanító a mondatnak kezdetét elmondja, a többit a gyermekekkel egészített ki. Ezek nem helyesíthetők, valamint az sem, ha a tanító a mondat végén alkalmaz „e” kérdőszót s arckifejezése és mozdulatai által igyekszik a gyermekeknek mintegy értésére adni mit feleljenek.”

A következő fejezetekben arról olvashatunk, hogy bár az oktató munkát „a kedély kiképzésétől”, az érzelmi neveléstől nem lehet élesen elválasztani, mégis vannak órák, amelyeknek elsődlegesen az oktatás a célja, és vannak olyan órák, amelyeken a tanító elsősorban a gyermek érzelmi világára akar hatni. Ilyen órákon „az

előadás bensősége is megkivántatik”. „Ami a nyelvet s az előadást illeti ezeknél... erre... sokkal több figyelem fordítandó.”

A könyvek ismertetésére vonatkozóan a következőket olvashatjuk: „Midőn valamely könyvet olvastatni akarunk, szükséges, hogy annak szerzőjéről, tartalmáról, céljáról és becséről a legszükségesebbeket elmondjuk a gyermekek előtt.”

E közel 100 esztendővel ezelőtt elhangzott és lejegyzett mondatok azt bizonyítják, hogy lelkiismeretes és képzett nevelő volt Pálfy. Nagyon sok pedagógiai elgondolását ma is helyesnek tartjuk.

Az első soproni vasút megnyitásáról szóló hirdetmény fejléce. 1847.

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Lovas Gyula: Az első vasúti szerencsétlenség Sopron közelében (1847)

69 Lovas Gyula: Az első vasúti szerencsétlenség Sopron közelében (1847)

1847 augusztus 20-án megnyitották a Sopron–Bécsújhely közötti vasutat.

Valóra vált a soproniak álma és a lassú kényelmetlen postakocsi helyett a gyors és az előbbinél kényelmesebb vasúton utazhatott Bécs felé a soproni polgár. Most közelről kitapasztalhatta azt a vasutat, mit eddig csak hírből, a külföldről hazatért földbirtokosok, kereskedők köreiből származó beszámolókból, újságokból vagy a kalendáriumokból ismert.

A külföldön megfordult megyebeliek közül Esterházy Pál, a Monarchia angliai nagykövete ismerkedett meg 1830-ban a vasúttal elsőnek, maga Széchenyi István csak 1832. évi angliai utazása során.

Esterházy első vasúti utazása számára csaknem tragikusan végződött. 1830. szeptember 15-én nagy ünnepélyességgel megnyitották a Liverpool–Manchester közötti vasútvonalat, melyre őt is meghívták. Ékesen feldíszített „különvonaton” vitték végig az előkelő, meghívott vendégsereget a vonalon. A különvonat az egyik állomáson megállt és a vendégsereg leszállt a kocsikról. Amíg az utasok a szerelvényben gyönyörködtek, nem figyeltek arra, hogy a szomszédos vágányon egy mozdony közeleg és a nézelődők felé rohan. Esterházyt, ki szikár ember volt, felrántották a szerelvényre, neki nem történt baja, de az egyik vendéget halálra gázolta a mozdony.

Ennél a távoli Angliában történt balesetnél nagyobb hatása volt a soproniakra az szerencsétlenség, mely néhány kilométerre a város előtt történt, alig két hónappal a bécsújhelyi vasut megnyitása után, 1847 október 28-án. Ez a vasúti baleset különösképpen érdekes, mert körülötte hírlapi vita is zajlott, melyből a baleset lefolyása, oka is megállapítható. Ezen keresztül pedig bepillantunk az első soproni vasút életébe.

A Győrben kiadott „Hazánk” című hírlap 1847. november 4-én megjelent számában a balesetről így írt:

„A ködös idő nagy szerencsétlenségnek volt okozója. Két gőzmozdony ugyanis több kocsivonattal egymásnak szemközt száguldva oly erővel ütközött össze, hogy egy utas, a gépész és fűtője azonnal helyben halva maradtak, többen pedig kisebb-nagyobb, de nem veszedelmes sérülést szenvedtek.”

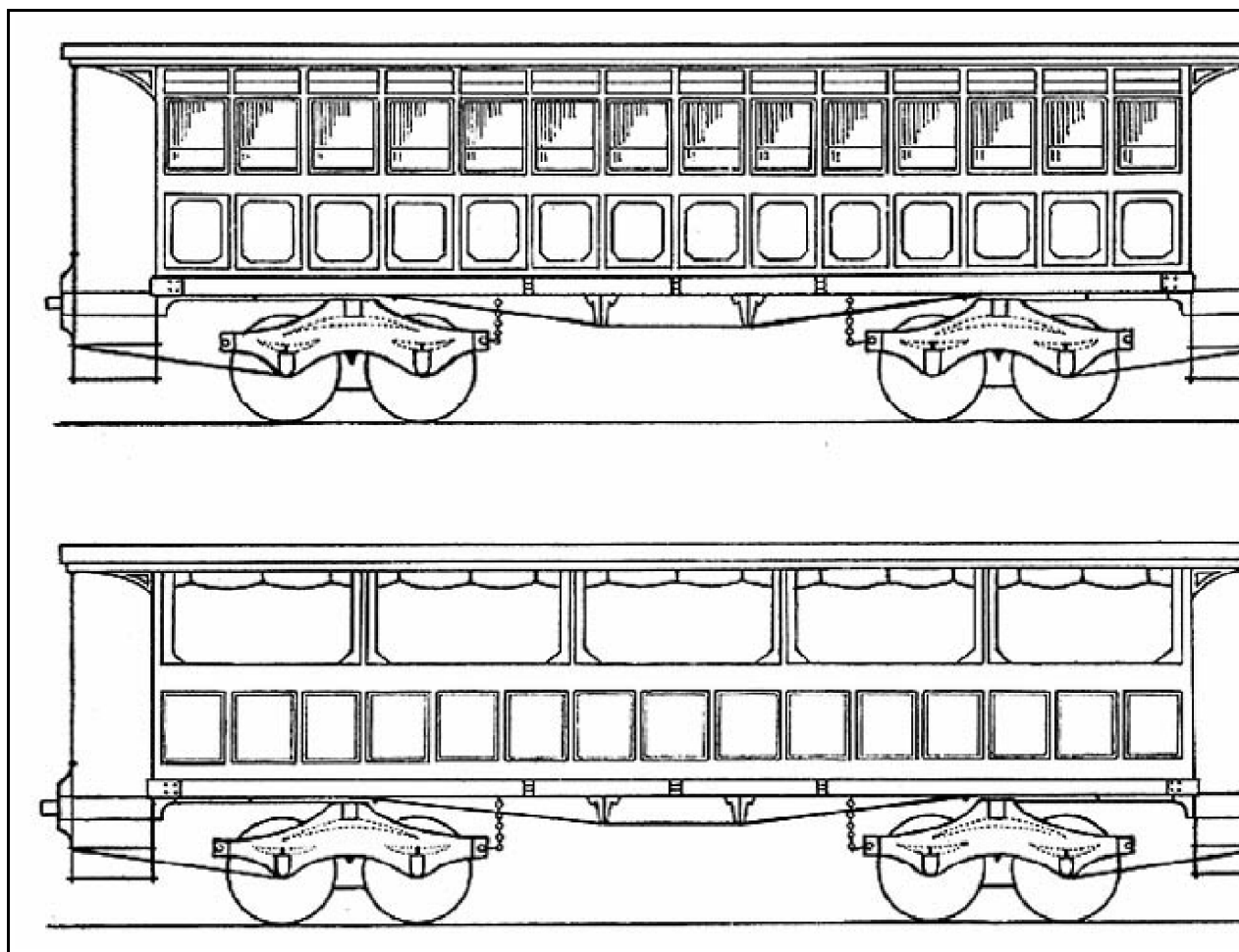
A soproni levéltárban őrzött Geiger krónika pedig 643. oldalán röviden így tájékoztat:

„Október 28-án olyan vihar volt, hogy egész tetőket lesodort és az épületekben is nagy károkat okozott, ezért a vasut igen lassan jött, tehát stafétát küldtek az itteni állomásra, hogy egy mozdony jöjjön eléjük. Ez azonban a megbeszéltd időre nem érkezett oda, így elindultak, lámpáikat a szél eloltotta. Ágfalva és az utolsó őrház között egymásba szaladtak és négy személy, kik az első kocsikban utaztak, súlyosan megsérült.”

A két esemény leírása nagyjából egyezik is. A sérültek mellett Geiger azonban halottakról nem ír. E két szövegen kívül ismert azonban még egy harmadik is, mely erről a balesetről sokkal bőbeszédűbben emlékezik meg és a győri Hazánk 1847. november 20-i számában jelent meg. Ez a levél, melyet a vonat egy utasa küldött be a szerkesztőségnek és „egy a veszélyben voltak közül” aláírással jelent meg. A magát névvel meg nem nevező levélíró még a baleset elmondása előtt a vádak özönét szórja a vasútra, annak műszaki állapotára. Mindjárt azzal kezd: „legjobban rettegtünk azon perc elérézésétől, melyben a nagymártonyi óriás hidon áthaladnunk kelle, s félhettünk is, mert e híd alábbszállása miatt másodsor volt csinálva, s annak meggondolására, hogy a nagyobb esőkor ide tóduló, a hegyekről lefutó víz, mely egyre hordja s mossa hidlábak köveit, borzadály futá végig tagjainkat és siri csend állt be mikor rajta végigmenénk.”

Majd leírja, hogy a mozdony hibája miatt a vonat megállt, majd egy idő múlva újra elindult. Bánfalva magasságában pedig nagy lökés után a vonat ismét megállt. Általános zűrzavar tört ki az utasok között, majd fáklyák világánál látták, hogy az elébük küldött segélyvonattal ütköztek össze. Végül is egy harmadik mozdony jött néhány kocsival az utasokért és vitte be Sopronba őket. Zárósoraiban összegezi véleményét: „én soha estve a sopron-újhelyi vasuton utazni nem fogok.”. Általános a vélemény a soproni vasutról **70**az, hogy fölöttébb veszedelmes, s már eddig is sokat veszített hiteléből, mert megnyitása óta ez a harmadik eset, mely kisebb nagyobb szerencsétlenségek okozója.

A levél bizonyára a baleset okozta ijedtség hatása alatt íródott, mégis meg kell állapítani, hogy némi túlzással ír a nagymartonviaduktról, mely a mai napig is szinte javítás nélkül áll, nem mosta el a hidlábakat a víz.*[\(110\)](#)

A Sopron–Bécsújhely-i vasút forgalmát lebonyolító gloggnitzi társaság négytengelyes személykocsijának jellegrajza

Az, hogy a soproni állomásról két segélyvonatot is tudtak indítani a vonat elé, a vonal jelentős forgalmáról tanúskodik, hiszen a tulajdonképpen csak a Bécs–Gloggnitzi vonal mellékvonalaként élő soproni vasút soproni állomásán egyébként nem tartottak volna gőzben két mozdonyt.

A Hazánk december 2-i száma ismét a balesettel foglalkozó levelet közöl. A levélíró mindenekelőtt a vasút jól megépítettségét bizonyítja: „a N. mártonyi híd-ívezet ugyanis remeke az építészetek... hogy a nagymártonyi hidivek sülyednek, – ez agyém és ábránd a közlő fejében, a soproni pálya minden részletében szilárdan s úgy van megépítve, hogy semmiféle szerencsétlenségtől melynek az építés lehet az oka, tartani nem lehet.”

Cáfolja, hogy a balesetnél bárki is meghalt volna. Hangsúlyozza, hogy eddig csupán egyetlen baleset történt a vasúton, mikor a soproni állomásról kiindult vonat az egyik helytelenül álló „fordulaton” (váltó, vagy fordító korong) kisiklott. Ez a baleset pedig emberi mulasztásból, a vasuti személyzet gondatlanságából eredt.

A levél utolsó sora: „a vaspálya ne gyanusittassék: és ne gyanusítsa azt magyar – magyar lapokban, mert

ez hálátlan kakukk modor.”

A levél írója igyekszik névtelen maradni. Levelét S-r L. betűkkel jelöli. Így valószínűleg Stattner Lajos a cikk írója, ki később nevét Zádorra változtatta. Rávall a cikk hangja is. Személyével SSZ. már foglalkozott.¹⁽¹¹¹⁾

71 Kíséreljük meg most e három leírás után megvizsgálni, mi is történt ezen az októberi estén:

A viharos, esős estén menetrend szerint elindult Bécsújhelyből a soproni személyvonat. Amerikai mintára megépített, négytengelyes személykocsijaiban nem volt sok utas, az egész szerelvény négy-öt kocsiból állt. Egy mozdony vontatta a vonatot. Valahol Nagymarton után a mozdony hibája miatt a vonat megállt. Látva, hogy a hiba miatt a vonatot a mozdony továbbvinni nem tudja, gyalogküldöncöt indítottak. Sopronba segélygéperért. A mozdonyvezető azonban megjavította gépét és még a segélyvonat megérkezése előtt elindult. Végis sípjelzéseket adott, hogy az esetleg szembe elindított segélygépen észrevegyék, hogy elindult. E kor mozdonyain még nem volt vezető állás, honnan a tető alól jól áttekinthették a pályát. A mozdonyvezető arcába verte a szél az esőt, a lecsapódó mozdonyfüstöt, tehát látási körülményei rosszak voltak. Ráadásul most lámpáikat kioltotta a szél, így sötétben futottak. Valahol Sopron előtt a vonat összeütközött az elébe küldött segélygéppel.

A mozdony és a vonat vezetője utasításainak felelőtlen megszegésével, gondatlanságukkal súlyos balesetet okoztak. Mulasztásukat menteni nem lehet. Mégis érdekes megemlíteni, hogy mennyi baleset történt más vonalakon is az üzem kezdeti szakaszában, mikor a személyzet még alig gyakorolta be magát a komoly és felelősségteljes munkába. Az első belga vasút egy mozdonya már a megnyitás napján, 1835. május 5-én Mechelnbe érkezéskor egy csatornába zuhant. Gyakorlatlan gépésze ugyanis az állomáshoz közeledéskor fékezés helyett a mozdony szabályozóját helytelen irányba állítva átrobogott az állomáson és útját az állomás végén levő csatorna vizében fejezte be.

Az 1839. július 7-én megnyílt Wien–Brünn vonalon ugyancsak a megnyitás napján az egyik meghívott vendégekkel teli vonat egy másik személyvonattal elfoglalt vágányra szaladt és annak utolsó kocsiját összetörte.²⁽¹¹²⁾

1850-ben a nikolajevszki vasútvonal megnyitásakor pedig a cári család különvonatát egy fával rakott szerelvényt elfoglalt vágányra bocsátották, s csak kis híján kerültek el a balesetet.³⁽¹¹³⁾

A mi vasútunk is a későbbiekben sikerrel váltotta be a hozzáfűzött reményeket és szolgálta a város és környék érdekeit.

A baleset körül kavargó vitát pedig, mely talán tengeri kígyóvá nőtt volna, befejezte a Hazánk szerkesztője azzal, hogy a december 13-án megjelent számában közölte: a válasza adott újabb választ nem közli, mert nem kívánná szóvita teréül átengedni lapját.

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Horváth Zoltán: Követválasztási gúnyvers 1843-ból

Horváth Zoltán: Követválasztási gúnyvers 1843-ból

A hajdani választásokon, legyen országgyűlési követről szó vagy megyei tisztújításról, bőven folyt a bor,

sőt igen gyakran a vér is. De olcsó volt a becsület is. Nagyobb lelkifurdalás nélkül belegázoltak egymás múltjába, jelenébe a jelöltek és párthíveik. Nem egyszer nyomtatásban is terjesztették az ilyen pasquillusokat, gyakran csak kézírásban. Számos efféle kézirat maradt fenn levéltárakban, könyvtárakban. Ezek száma gyarapodott nemrégiben a Soproni Állami Levéltárban (SÁL) talált írásművel.

A vers címe: „Alkalmi versek a Soproni Követválasztás előtt.”

*„Követ választás lesz, itt van a Diaeta.
Nemes gyomornak is kellene diaeta,
Itlan fővel hogy ész t érdemet tekéncsen
S derék férfiakat követnek küldhessen*

*72 Sopron vármegyének elsőbb statusában
Szellem, elv birálat van még a polyában
Sem Jus publicumot, sem Diplomaticát
Nem tekéntik ők, csak ujj bort, és
[pálinkát,*

*A Völtsei tseszkó, s Dőry Gatyás legény,
Két szájába rágnak azt választja szegény,
Aki itat az lesz a Sopronyi követ,
Meg választanák ők magát a borkövet*

*Nagy Pál első Követ volt magyar
[Országban,
Lelkes szónok, s híres volt Európában,
Korszellem elhagyta, magát már tul élte
Fénytelen pályáról kedves lesz lelépte*

*Rohonczy – Rohontzon lakozik sok Zsidó,
Portékát haszonért, csalással eladó,
De ő nem lesz ilyen – tanultság betsület
Miveltség billegzik, azért legyen Követ*

*Igaz hogy Rohonczy nem philotropicus
Miolta Pinnyey Terrestris Dominus
Hajdan liberalis, mostan nem Royalis
Sem Aristocrata, hanem ez is, az is.*

*Sopron őt, idegent fiának bevette
Ápolta emelte, allispánnak tette
S követknek választja, hálátlanság nyomná
Ha ő mint rossz fiu annyát elárulná.*

*Nitzky Nemes szívü, mivel lelkü férfi
Rendéthetetlen jellem, jó polgár s hazafi
Hiv barát – jó elvek, s haladás barátja
Minden nagynak szépnek lelkes pártolója.*

*Ha Sopron Megyének lelkesebb fiai
Határoznak, nem a Sötétség tagjai
Te lész másik követ, de elcsábéttatik
Sok köz nemes, s lelke borral vásároltatik.*

*Oltott füzfát termő, Rábaköz tájában,
Tóth Pálok, és Bollák lelkes hazájában,
Jobbaház helységben tamodt egy tökfilkó,
Követ választásnak irányt adó fitzkó*

*Hetedfél iskolát cum tertio tanult,
Debreczenben bolond Istókként
[megfordult,
Sálonja Istáló a társolgási Kör
Hová illik birka ló bival és ökör.*

*Ő vezér lessz mivel nemes holdja ezer
Nélküle nem lenne Zsebeházi Bacter,
Tiszt újétáskor mert Nitzky meg sértette
Sár epe haragját a kór jó érezze.*

*Megunta már a sok szoba lányt és Dajkát
Hozzá viszik már az agg legény czéhládát
Pénn vagyon, és szépség ketsegteti vágyát
Szeretné elvenni Muray leányát*

*Hogy hát magát Nitzkyn durván
[boszulhassa
S szép Fáni Kiss asszonyt, nőül
[fogadhassa
Ipának sógorát követnek kiáltja
Dőry nemességét részére tsinálja.*

*Felséges terv, de ebadta teremtette,
Módi mivel lány szívét soha be nem
[vette.
Bukjék Nitzky bár – még nem lesz*

*[lakodalma
Nem illik egymáshoz Ananász s fog-
[hagyma.*

*Simon derék ember, s jó fő Notarius,
Odővel bellőle válhat Ablegatus
Mert már a Sopronyi Lese verein tagja.
Aprilistől eszét itt gazdagéthatja*

*Uj alispányunk, s aljegyzőnk –; itthon
[vagy szükséges
Az Ország Gyűlésén pedig felesleges
Mert hol Deák s Kláuzal lelke szava
[indétt
+Kérem alázatosan, ott szó virág nem
[mozdétt.*

*Azért azt tanácslom ne menj Diaetára.
Nem fogsz ott fényleni, rándulj inkább
[Jákra++
Ne légy gát Nitzkynek, s minden kebel
[hódal (!)
Erényednek, másképp sok barát meg
[fordul*

*Sopron Nemessége tekénts a Köz jóra,
Érdemre, ne pedig a Boroshordóra
Rohontzyt és Nitzkyt követednek váloszd
S Jeles fiaidat e képpen jutalmazd.*

*Boszuvágy, butaság, – Herr Vetter
[rokonyság
Meg buktathat Nitzky, de nemes barátság
Tisztelet, vonzalom, él sok hiv kebelben
S győzend még a jó Ügy Soprony
[Vármegyében*

*Ne csüggedj maradj a halladás vezére,
Fel tüenend csillagod Soprony fényegére,
Fogadd el barátod hiv magasztalását
S parasztos versekbe öntött hodolását.*

73Az ismeretlen verselő elvbarátainak, a reformellenzéki követjelölteknek megválasztása mellett korteskedett. Többek közt magasztalva szól Niczkyról, mint a haladás barátjáról és becsmérli a szemben

álló tábor képviselőit. Az ellenzékiek tábora különösen az 1843. évi országgyűlést megelőző években nagy jelentőséget tulajdonított annak, hogy minél szélesebb körben ismerjék meg eszméit és híveket toborozzon.¹⁽¹¹⁴⁾ Ezért terjesztett alkalmi verseket, különféle rölapokat és kalendáriumokat, az utóbbi kettőt elsősorban a parasztság és a városi plebejus réteg körében.

Néhány szót arról, hogy mit tudunk a versben szereplő közéleti személyekről, akik többségükben az egykori Sopron megye előkelőségeihez, vezető rétegéhez tartoztak.

Nem kétséges, hogy a verselő nagyon jól ismerte szereplőit, esetenként nemcsak politikai állásfoglalásukat, hanem magánéletüket is. A politikai és személyi ellentéteken túl észrevette a családi érdekeknek a közéletre gyakorolt hatását is. Ezt példázza Niczky és a jobbaházi nemes ellentéte is. Niczky János alispánról csak annyit mondhatunk, hogy kisebb jelentőségű személy volt. Az „uj alispán s aljegyző”, Káldy János személyéről sem írhatunk többet, Jákon volt kisebb birtokos. A „Jobbaház helységben támadt... tökfilkó” nem más, mint Döry Elek, ahogy azt az 1840 táján Sopronban élő nemeslelkű, ifjú leánya, Slachta Etelka naplója segítségével sikerült megfejtenünk.²⁽¹¹⁵⁾ Döry Elek a korabeli léha nemesifjakhoz volt hasonló; elegendő vagyonnal bírt, viszont önművelésével egyáltalán nem törődött. Amolyan szépfíú lehetett. Slachta Etelka naplójában így jellemezte: „Döry Elek a még vacant (üres, hivatali tisztség nélküli vagy nőtlen) négy lovas nemes, igen igen sokat felcoquettirozott, de jobban is tetszik nekem Ádinál (Elek testvére) ő nagy és sudár, szép kifejezésű arc, csak olyan betyárféle ne vólna.” Döry Elek az 1843. évi országgyűlést megelőző időben Muray Fannynak tette a szépet, akit később feleségül is vett. Fanny, Muray Józsefnek, a Széchenyi birtok jószágkormányzójának volt a leánya. A másik rejtélyt, hogy ki volt Muray sógora, ill. Döry Elek jelöltje, sajnos, megfejteni nem tudtuk. (Esetleg Tibolth Károly, később országgyűlési képviselő? Muray Józsefnek felesége Tibolth Konstantin volt, ebből következethetünk rá.) Ez a kérdés azonban nem alapvető, hiszen az 1843. évi követválasztói megyegyűlés a vártnál is simábban folyt le. A követválasztás 1843. április 24-én volt. Esterházy Pál, a megye örökös és valóságos főispánjának elnöksége alatt – s ahogy a jegyzőkönyvben olvashatjuk – „igen nagy számu Nemességnek jelenlétükben.”³⁽¹¹⁶⁾ A többség nagy lelkesedéssel országgyűlési követnek „a hazafiui érdemekkel dus Nagy Pál Tábla Biró, ugy szinte Rohonczy Ignátz Első Alispán Urakat” választotta meg. Nagy Pál azonban nem vállalta az „általa már öt izben viselt követségi hivatalt”, arról „több fontos oknál fogva” lemondott. Sopron megyét Felsőbüki Nagy Pál első ízben 1807-ben képviselte a pozsonyi országgyűlésen. Ott ő hirdette meg elsőnek a jobbágykérdés megoldását, és bátran kiállt a magyar nyelv ügyében is.⁴⁽¹¹⁷⁾

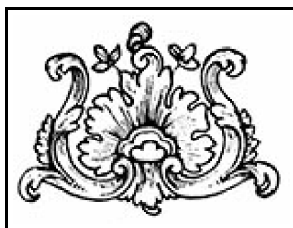
Vajon miért nem vállalta Nagy Pál a követi tisztséget? A „több fontos” ok közt talán helyt adott Pálffy követelésének is, hogy zárgondnoki állása időtartamára ne vállaljon követséget. Vagy talán megértette, hogy konzervatív nézeteivel, esetenként a kormány törekvéseit támogató érveléseivel csak ellenségeket szerezhetne magának, s jó hírnevét csak tovább csorbítaná. A visszavonult Nagy Pál helyett Sopron megye Simon Nep. Jánost küldte követnek Pozsonyba, Rohonczy Ignác követtel együtt.

Noha a versíró Rohonczy politikai állásfoglalásának megítélésében ingadozó, bizonytalan, mégis bízik abban, hogy nem lesz áruló. Megállapította, hogy mióta Rohonczy Pinnyén birtokot szerzett, azóta már nem liberális, viszont „Royalis” sem. „Ez is, az is” – írja. A birtokszerzés valóban vagy királyi adományból vagy legalábbis jóváhagyással történt. Ez pedig lekötelezettséggel járt. Az udvar egyik módszere volt, hogy birtokadománnyal ⁷⁴vagy „zsíros” állással az ellenzékiek közül többeket a maga oldalára csábított vagy legalábbis semlegesített. Hogy Rohonczy politikai jobbrtolódását milyen mértékben határozta meg a pinnyei birtok megszerzése, azt eddigi kutatásaink alapján nem tudjuk. Az 1843. évi országgyűlésen mindkét követ, Rohonczy és Simon szigorúan a megyei utasításokhoz tartotta magát, egyéni véleményükkel alig találkozunk, felszólalásaikra jellemző, hogy csaknem minden esetben

„küldőim akarata” szavakkal kezdték beszédüket. Egyébként Sopron megye utasításai ekkor nem a polgári fejlődés irányában mutattak. Így pl. Sopron megye nemessége a közteherviselés⁵⁽¹¹⁸⁾ ellen foglalt állást, a büntetőtörvénykönyv reformjáról szóló vitában elleneztek a bíraskodási hatalom gyakorlásának a nem nemesekre való kiterjesztését stb. A közgyűlési jegyzőkönyvek is hallgatnak arról, hogy a megyei közvélemény kialakításában Rohoncznak és társainak milyen szerepe volt. Rohonczy leplezetlenül áll előttiünk 1848 végén, amikor Windischgrätz Sopron és Vas megye királyi biztosául nevezte ki,⁶⁽¹¹⁹⁾ majd Haynau a soproni kerület főbiztosává tette.⁷⁽¹²⁰⁾ Az idegen, elnyomó hatalmat maradéktalanul kiszolgálta. Túlbugzóságára jellemző, hogy amikor Bécs elkobzásra ítélte azoknak a követeknek a vagyonát, akik a magyar kormány mellett Debrecenben is kitarottak, Rohonczy azonnal intézkedett; Tar János és Lukinich Mihály vagyonának zár alá vételéről és rendeletének végrehajtásáról nyolc napon belül jelentést kért az alispántól. Továbbá szigorú megtorlással fenyegette meg azokat a községi elöljárókat, akik – parancsa ellenére – a templomok tornyára nem tűzték ki a fekete-sárga osztrák lobogót, a zsarnokság jelképét.

Simon Nep. János hasonló politikai pályát futott be. Még 1847-ben és a szabadságharc idején is alispán. Csakhamar azonban az udvar szolgálatába lépett, 1852-től a megyei főnök szerepkörét töltötte be. „Hűségéért” 1856-ban a Sopronba látogató császár „Ferenc József renddel” jutalmazta.⁸⁽¹²¹⁾ Schmerling provizóriumára idején ismét a megye legfőbb ura; főispáni helytartó. Az alkotmányos korszakban, 1861. és 1867-ben a Sopron megyei nép megvetésében részesült, a megye életébe, annak irányításába nem szólhatott bele. Végül is az alkotmányos mozgalmak, ill. a 48-as forradalmi átalakulás a magyar uralkodó osztály és a bécsi udvar kompromisszumával záródott, a magyar nagybirtokos osztály uralma megszilárdult. Az országgyűlési tagok többségét kitevő nagybirtokosok azután a „vagyonnak” biztosították a hatalmat az állami élet egész területén. Vagyis az 1870. évi 42. tc. a törvényhatóságokon (megyék) belül is a legtöbb adót fizetőknek (virilisták) juttatta felerészben a hatalmat, csak a törvényhatósági képviselőtagok másik felét lehetett *választani*, szűkkörű korlátozás és korrupció mellett. Így nem csodálkozhatunk azon, hogy Simon Nep. János 1872-től ismét részt vett a megye életében. Különféle megyei bizottságokban tevékenykedett.

Sopron megye mindkét 1843. évi követe, Rohonczy és Simon tipikus képviselője volt az idegen, gyarmatosító hatalom és a hazai földesúri érdekek kiszolgálóinak, a hazaárulóknak.

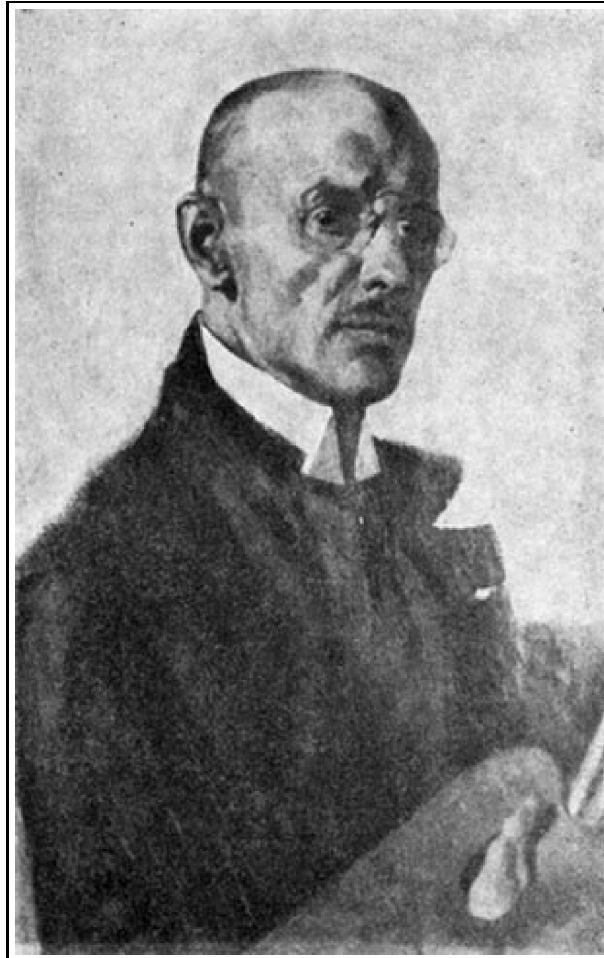

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Füredi Oszkár: Szent-Istvány Gyula, a bányászélet festője

75 Füredi Oszkár: Szent-Istvány Gyula, a bányászélet festője

Idősebb Szent-Istvány Gyula, az ősi selmezbányai bányamérnöki főiskola neves tanára festegetni is szeretett, sok jó tájképe maradt meg. Tőle örökölte fia, ifj. Szent-Istvány Gyula – aki 1881. november 6-án Vihnyén született – festői készségét és azt a bányászélet iránti szeretetet, a nehéz sorban élő

bányásznéppel való meleg együttérzést, amely minden alkotásában újra és újra megnyilatkozik. Későbbi nagy kompozícióinak tárgya csaknem kivétel nélkül a bányamunkások küzdelmes élete.

Szent-István Gyula : Önarckép. Füredi O. tulajdona

Már kora gyermekéveiben jelentkezett nagy tehetsége. Édesapja taníttatta a ceruzával való rajzolásra. 12–14 éves korában már akvarellal kezdett festeni. Vázlatkönyvébe állatokat, lovat, tehenet mindig természet után festett, rajzolt. Rajztudására hatással voltak édesapja sógorának, Bonyhády-Kliegl Róbertnek, a bécsi Akadémiát végzett festőművésznek rajzai, tanulmányai. Szülei kívánságára a selmeci Erdészeti Akadémiára iratkozott be erdőmérnökhallgatónak, de 1901 április havi budapesti útja, a múzeumok és képzőművészeti kiállítások szorgos látogatása felébresztették lelkében igazi hivatástudatát a festészet iránt, amelyre ez időtől fogva kizárólag érzett tehetséget és páratlan munkakedvet. 1901 szeptemberében a mintarajziskolába és rajztanár-képzőbe iratkozott, majd a Képzőművészeti Főiskola 4 évét is elvégezte, Hegedüs László és Zemplényi Tivadar tanárok vezetése alatt. Székely Bertalan volt mester-iskolájának vezetője. 1909-ben Münchenbe megy, ahol előbb a Képzőművészeti Akadémián Angelo Jank tanítványa (Kompositions-Schüler), később külön műtermet kap a bajor államtól. Ekkor már nagy sikerrel vesz részt a „Glaspalast” és a „Secessio” tárlatain. Bronz, kisézüst állami díjakat nyer, a „Kunst für Alle” az „Illustration Artistique” és más művészeti folyóiratok kitüntető bírálatokkal kísérik műveinek

illusztrációit.

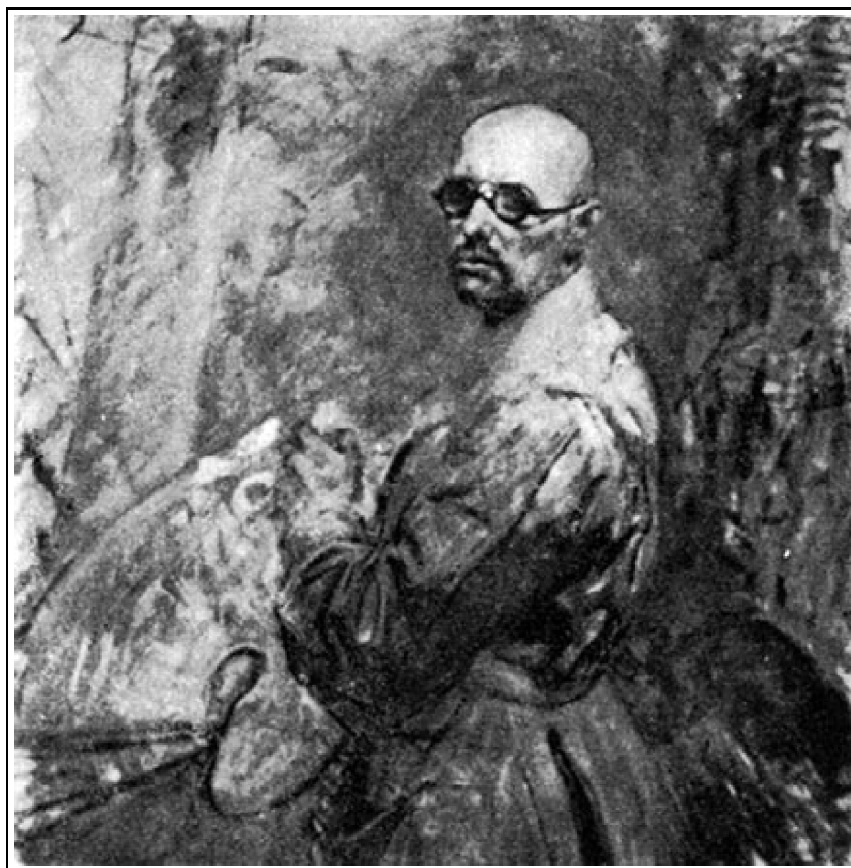
Szent-Istvány Gyula : A művész apja

Egy „Glaspalast”-beli kiállításon 1912 végén, egy angol reprezentatív bemutatón Herkomer Hubert „Streik” című festményével találkozik. A képen egy angol bányaváros szegényes munkásházainak ajtajában dacos, elkeseredett, mindenre elszánt sztrájkoló munkás áll, a háttér félhomályában az anya kisdédével és kis leányával egy jobb jövő reményében kitartásra buzdítja a férfit. Ez a realizmussal, tompa ködös színekkel festett megrázó kép nagy és maradandó hatással volt Szent-Istványira. Újra és újra megbámulta, heteken keresztül arról beszélt, hogy mennyire felkavarta benne a hazai bányászsorsra való keserű emlékeztést. Ezen élmény hatása alatt festette meg ez év végére, a később a bajor király által nagy ezüst éremmel kitüntetett mesteri kompozícióját a „Bányász-temetés”-t.

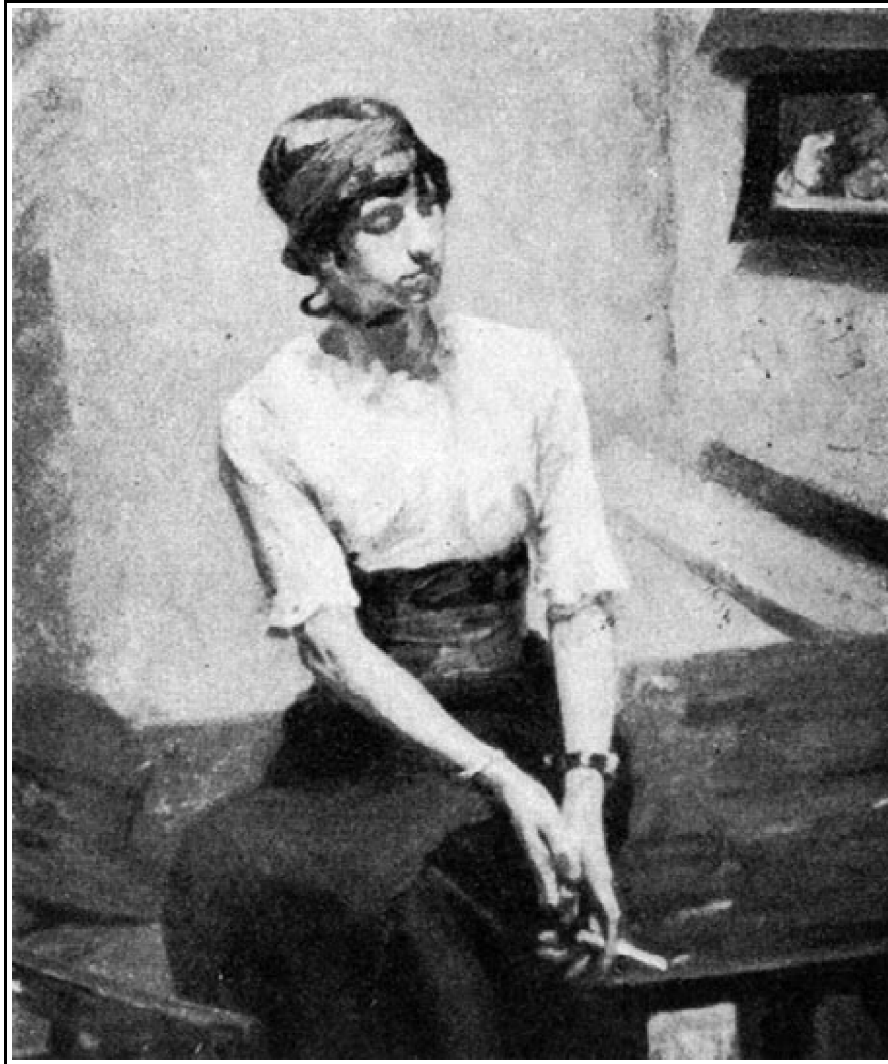

Szent-István Gyula : Partizánok

Erről a tárlatokkal és képzőművészeti élményekkel teli müncheni, első világháború előtti rövid időszokról mondja Hans Thoma: „A művészi szabadság és függetlenség érzése e városban jobban kidomborodik a mindennapi életben, mint bármely más német városban.” Európa közel 40 évig háborúmentes, békében él, csak Németország felől cikázik át egy-egy félelmetesen dörgő villám, de a zivatar elmúlik, újra kék az ég, és Európa vakon járja tovább gyanútlanul haláltáncát.

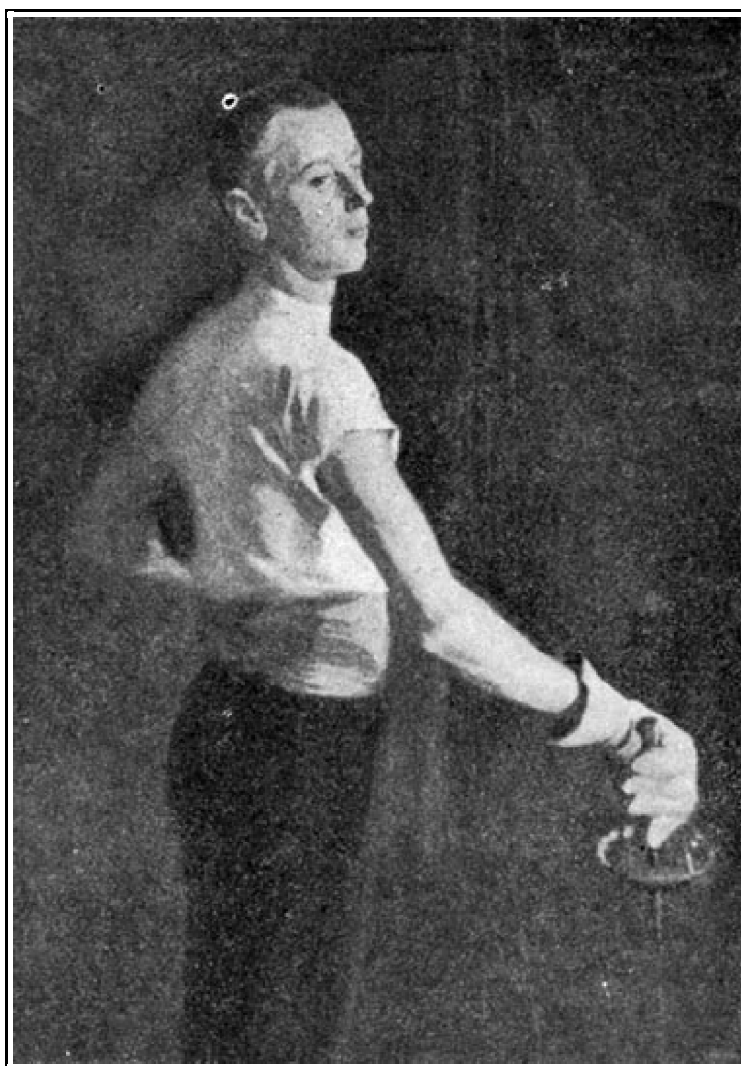

77 Szent-István Gyula : A művész befejezetlen önarcképe

Szent-Istvány Gyula : Didi

1912 végére a müncheni újságírók egyesülete meghirdette az évente megismétlődő sajtóünnepség (Pressefest) megrendezését célzó pályázatot, melyen csak fiatal művészek vehettek részt. Erich Mendelsohn építész lett a pályázat nyertese. ⁷⁸„Tánc az aranyborjú körül” cím alatt Strauss Richárd „Salome”, „Rózsalovag” és „Elektra” c. operái figuráinak karikatúrái vonultak fel és lejtették álom-táncaikat az aranyborjú körül. – Pilarc szobrász volt az aranyborjú alkotója. Szent-Istvány Gyula festette a fantasztikus színekben ragyogó színpadi díszletek nagy részét, két fiatal építész segédletével.

Szent-Istvány Gyula : A művész öccse

Az ünnepségnek nagy sikere volt mind a sajtóban mind az értékes színpadi látványosságokkal elkényeztetett müncheni közönség körében. A sajtó az ünnepség újszerűségét és azt a tényt emelte ki, hogy a Strauss-operák dallamai most már nemcsak a kiváltságosok, hanem a tömegek számára is ismertekké váltak. Schwabingban (München művésznegyede) Szent-Istványt már csak új becéző nevén, „Der Bühnen-Klexer”-ként ismerték. Gyula barátunk élvezte népszerűségét, jól esett a siker tudata, ez a rövid időszak volt életének legszebb emléke.

1914. június 28-át írtuk; Szent-Istvány Gyulával és Mendelsohnnal, Reinhardt rendezésében a müncheni „Künstler Theater”-ben élvezzük Offenbach „Szép Helena”-ja második felvonásának legszebb szerelmi jelenetét, amikor váratlanul összefut a függöny, előtte maga Reinhardt jelenik meg, halálos csendben jelenti be, hogy a Sarajevóban történetekre való tekintettel az előadás abbamarad. A nagyrészt idegen közönség döbbenetes csendben hallgatja Reinhardt szavait, feláll, lehajtott fővel hagyja el egy összeomlott múlt csalékony világát. – Kábult döbbenetünkből először Mendelsohn tér magához és halkán, szinte saját

szavától félve mondja: „Das ist ja Krieg”. – Ijedten vág vissza Szent-Istvány: „Hát Te hiszed, hogy van olyan örült, aki a törétekért háborúba keverné Európát?” – Sajnos, akadt ilyen örült, és nem is egy.

Amikor a közönség a színházból az utcára tódul, ott már színes sapkás német diákok tömege vonul katonás menetoszlopban 79a belváros felé, a „Deutschland” harci dalát ordítva.

Gyula barátunkat utána nem láttuk, csak utólag értesültünk, hogy szeptemberben behívták és még 1914 végén orosz fogságba került. Hat évet töltött Szibériában. 1920-ban került haza, nagyon megtörve, nagyon szegényen és kezdődő szívbajjal terhelten.

A selmeci bányász-főiskolával Gyula édesapja is Sopronba jött, és az akkori 48-as laktanya egyik hodályában kaptak ideiglenes lakást. Itt rendezkedett be egyelőre Gyula is, festegetni kezdett. Nővére és saját portréját itt festette. Az önarcképet egy kis kerek kézi tükörrel festette, melyet Szibériából hozott, s csak a befejezéskor vette észre, hogy a képen balkezes lett.

Szent-Istvány Gyula : Bányászlovak

1921 elején visszamegy Münchenbe. A visszatérés nagy csalódást hozott számára. A régi München, az Isar-menti Athén szabad művészi és eszmei életének helyét mindjobban egy zabolátlan ultranacionalizmus vak féktelensége váltotta fel. A sörmámoros „Löwenbräu”-i gyűlöletet és halált ordító gyülekezés tömeg vészes hangja elfojt mindent, ami ott emberi, európai és művészi volt. Kigyullad a „Glaspalast”, a nemzetközi nagy tárlatok otthona, Th. Th. Heine, Angelo Jank, Herzing, a művész-világ sok más vezérlő alakja külföldre vagy önkéntes belső emigrációba megy. Ez már nem Szent-Istvány világa, nem az Isar-menti Athén. Otthagya Münchent, hazajön Sopronba.

1922-ben az Iparművészeti Főiskola meghívására Budapestre megy, ahol az alakrajz tanára lesz. Páratlan munkakedvvel, fáradhatatlan ambícióval dolgozik, most érik ki teljesen egyéni művészete. Művei gyorsan egymás után jelennek meg a különböző hazai tárlatokon. 1922-ben a Kohner-díjjal tüntetik ki. 1923-ban a székesfőváros nagydíját kapja kiállított portréiért és bányász-képeiért. Az 1926. év a Pállik-díjat hozza meg, „Bányász, lovakkal” című képéért, a „Bányász-halál” (1928), a „Bányászok imája” külön-külön a Képzőművészeti Társulat nagydíjával nyernek legmagasabb hazai elismerést. Utolsó műve egy Önarcképe (1930) amelyen először jelenik meg a közeli vég szomorú látomása.

Nagy alkotó művész, aki drámai erejű kompozícióival lenyűgöző hatást ért el. A bányászélet, a bányászsors legkiválóbb tolmácsa, háború, elsőrendű állatfestő, kedvenc tanulmánya a ló. Arcképei jellemeket tükröznek, élettől, elevenségtől duzzadnak. Valamennyi műve alapos természeti megfigyelés és reális előadás eredménye. A tökéletes rajzos kompozíció képezi műveinek alaphangját, a határozott, szinte szobrász-kézre valló modellálás a téma, a szín, a festés az egész műnek kísérő zenéje.

1930. október 15-én, 49 éves korában, a 80 fogságban szerzett súlyos szívbajban, élete és alkotó ereje teljében hunyt el.

A faszálódó ország természetesen mind kevesebbet vett róla tudomást, az állami múzeumok raktárba dugták el megvásárolt képeit; tárgyak, a bányászélet szomorú epizódjai, vagy pláne az orosz partizánokról készült kép, kellemetlen mementók lettek volna. Így történt, hogy korszakunknak ez a jelentős festőművésze még ma is eléggé homályban van.

Soproni kapcsolatai elsősorban rokoni természetűek voltak; idetér vissza városunkba, ha megtört vagy csalódás érte. Tagja volt a Soproni Képzőművészeti Körnek, nemegyszer aratott képe itt került először a világ elé. A soproni Liszt Ferenc Múzeum nagy és érdemes munkát végzett, amikor 1961-ben a rokonság segítségével java alkotásait összegyűjtötte és az ünnepi hetek alkalmával kiállította. Ilyenkor számos műbarát is eljut hozzánk és mindannyian nagy élményképpen emlegették a nagy művész feltámadását. Sopronban Fekete Zoltán professzor családjának birtokában vannak festményei, tulajdonomban van említett Önarcképe; Janeschitz Henriknének egy csendélete van tőle, legszebb alkotásai ifjabb Fekete Zoltánnál vannak a fővárosban.

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Fried István: Gamauf Teofil soproni történetíró arcképehez

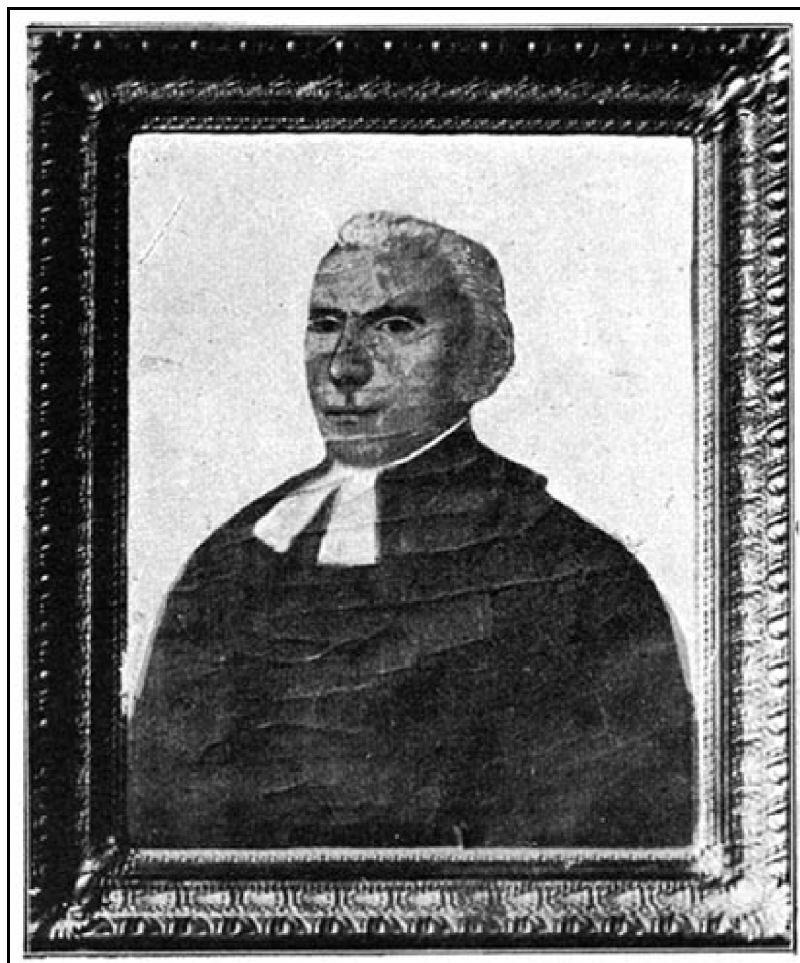
Fried István: Gamauf Teofil soproni történetíró arcképehez

Egész életében dolgozott: írt és adatokat gyűjtött. Foglalkozott egyháztörténettel, statisztikával, könyvbírálattal, földrajzzal, halotti beszédek készítésével, de érdekelték a Sopronban megforduló színészek, a színház is. Az egyetem elvégzése után volt lelkes és iskolai rektor, majd a Sopron megyei felső kerület szeniora. Azok közé tartozik, akik a XIX. század első évtizedeiben nagy reményekkel s nagy tudással érkeztek meg a német egyetemekről, tervekben gazdagon, ám a napóleoni háborúk zűrzavara, majd a ferenci abszolutizmus fojtó légköre beléjük fojtotta a mondanivalót; nagyobb mű, korszakot jelentő alkotás nem maradt utánuk. Inkább életükkel hatottak, azzal, hogy keserves körülmények között sem tértek le a művelődés útjáról. Az egykori soproni diákról (Rumy Károly György kedves tanítványáról) írta Haberern Jonathán, de áll ez Gamaufra, Rumyra s másokra is: *A külföldi egyetemről „hazatérteknek nagy része... a gyakorlati élet sokféle teendői által vétetett igénybe... más része... örült, hogy a gyűjtött szellemi*

kincsekből bátorságot, kitartást, apaszthatatlan buzgóságot meríthetett.”¹⁽¹²²⁾

Gamauf a XIX. század első évtizede Sopronának érdekes alakja. Korszakot alkotó művet nem hagyott hátra, de a kutatás még ma sem nélkülözheti adatait összegyűjtött, forrásértékű jegyzeteit.^{1a(123)} Tudták ezt saját korában is, később is. *Jankovich Miklós*nak, a kitűnő történetbúvárnak 1834-ben küld el egy levelet, melyben a soproni Dobner-nyomdáról tudósítja levelezőtársát.²⁽¹²⁴⁾ Lackner Kristóf soproni tudós társaságára vonatkozó adatait teszi közzé „*Garády*” néven Fabó András, evangélikus lelkész.³⁽¹²⁵⁾ A soproni evangélikus egyházközség történetírója, Payr Sándor is Gamauf adatait hasznosítja műve ⁸¹készítésekor, mint ezt könyve bevezetésében részletesen elmondja.⁴⁽¹²⁶⁾ Sopron történetének mai kutatói is forgatják a Magyar Tudományos Akadémián s a Széchényi Könyvtárban található mintegy 35 kötetnyi kéziratot.

Híre-neve hogyan jutott volna el Tóth Ferencig, korának kiemelkedő jelentőségű református lelkészéig, a református egyháztörténet ma is alig túlszárnyalt írójáig. Gamauffal való levelezésének egy darabját találtuk meg, egy 1816-ban írott Gamauf-levelet.⁵⁽¹²⁷⁾

Mi teszi a levelet ma is érdekessé?

Irodalomtörténeti érdekessége az, hogy a XVI. század nagy hitvitázó-drámaírójának, *Sztárai Mihálynak* egy kisebb életrajza derül újabb fényre. A kutatás már sok mindent tisztázott azóta, Sztárai életének sok eladdig homályos pontját látjuk tisztábban, ez az adalék inkább a kutatás története szempontjából fontos.

Történeti érdekessége az, hogy a Habsburg-birodalom protestánsainak sérelmeiről is szó esik. Ismerjük ugyan a protestánsok küzdelmes sorsát, de most – ha óvatosan, ha pedzve is – egy magánlevélből bukkan ki a XIX. század elejének megoldásra váró nagy kérdése.

Végül tanulságosnak tartjuk, mert alapos, mindenre kiterjedő, lelkiismeretes kutató szenvedélyt fedeztünk föl Gamaufban, aki az egyháztörténeti búvárkodáson keresztül máig érvényes leckét ad a kutatás szeretetéből, alaposágából.

Gamauf latin nyelven írta a levelet, melyet most *Hackel Anna*, tudományos kutató magyar fordításában közlünk:

„A nevezetes és tudós férfinak, Tóth Ferencnek Gamauf Theophil üdvözetét küldi.

Kedves leveled olyan élevezettel olvastam, hogy nehezemre esne, ha erről közvetlen olvasása után nem értesíthetnék. Ugyanis szerfölött érdekel minden dolog, mely hazánk egyháztörténetét, elsősorban a dunántúlit érinti, s az, ki ezt valamelyest kielégíti, igen lekötelez. Minthogy nemcsak bőségesen kielégítetted ezt az érdeklődést, hanem hozzáértésről is tettél [82](#)tanúságot, örömmel vallom be, köszönöm magamnak, hogy barátaid közé akarsz fogadni. Rajta, kiváló férfiú, folytassuk e megkezdett levélváltást! Részesíts a jövőben is gazdag, széleskörű tudásodban. Ha ezt képes vagyok viszonzni, szívesen teszem, ha nem: szánd szegénységem.

Mellékelem a megboldogult Starinusnak [6\(128\)](#) Szenátusunkhoz írt, 1570-ben kelt, saját kéziratából kiemelt levelének pontos másolatát. Könnyen megláthatod, nem lehet abban kételkedni, hogy ő valóban pápai hitszónok volt. Talán azt is kikutatod, hogy azonos azzal a Starinusszal, aki Baranyának volt a szuperintendense. Mert mikor Pápát a szerencsétlen ország határára helyezi, mi akadály lehet a feltételezésnek, a baranyai egyházközségeket elhagyta vagy el kellett hagynia, s a pápaiakkal cserélte föl.

Bármint lenne, méltó arra, hogy elmélyültebben kutasd, nagyon kérlek, tedd is meg, s munkád eredményét ismertesd meg velem.

A pápai egyház történetét tartalmazó könyvecskéd, melyet ezideáig nem ismertem, köszönöm. Elolvasom, mihelyt kikerül a könyvkötő kezéből, ahol most van. [7\(129\)](#)

Bár elküldhetnéd az általad szerkesztett Dunántúli szuperintendensek történetét [8\(130\)](#) – természetesen pénzért, amennyibe ez kerül.

Már évek óta szeretnék egy példányt, de hiába. Ezt várom épp most Pestről – Isten segítségével – tisztántúli társával együtt. [9\(131\)](#) E közben nem kaphatnék tőled egy példányt két hétre? Bocsáss meg, ha oly színben tűnök fel, mint ki visszaél barátságoddal.

Azoknak a dunántúli lelkészeknek névsorával, kik a Csepregi Colloquium idejétől számítva, [10\(132\)](#) melyet egyháztörténetedben helytelenül 1590-re teszel, hogy futólag erre is figyelmeztesselek, aláírták a Formula Concordiae-t, annál nagyobb szívességet tettél nekem, amilyen mértékben érdeklődött iránta s amilyen mértékben nem értek el eredményt soraim, hogy a pesti kéziratból írják le számomra e neveket. Mihely

leírom, kedvező alkalommal elküldöm neked.

Nagyon kérek, emlékezz ígéretedre (s tartsd is meg!) arra a napra vonatkozóan, melyen a törökök elfoglalták Pápát,¹¹⁽¹³³⁾ s Kemény bárónó házasságot kötött.

Arra is kérek, magyarázd el nekem, mi a helyzet ún. helvét hitvallásokkal s szentesített törvényeitekkel. Mindezekben a cikkelyekben, címekben s szakaszokon keresztül abban a folyamodványban vannak idézve, melyet a legutóbb Pesten tartott Egyetemes Gyűlés alkalmából¹²⁽¹³⁴⁾ szerkesztettek arra a királyi rendeletre vonatkozólag, mely megtiltja nekünk a püspöki cím használatát. De csaknem szégyellem bevallani az igazat, ezekről semmit nem tudok. Értesíts arról, mit értenek ezeken! Amiket egyháztörténeted második részéről írsz, szomorú dolgok, jóllehet igazak. Igaz szívvel kívánok kedvezőbb körülményeket: hogy köztudomású legyen, ezt az oly kiváló munkát nemcsak a magad számára írtad.

Isten áldjon, kiváló férfi, az évet, melybe beléptünk, szerencsésen fejezd be, s tarts meg engem barátságodban s jóindulatodban.

Irtam Sopronban 1816. január 11-én.”

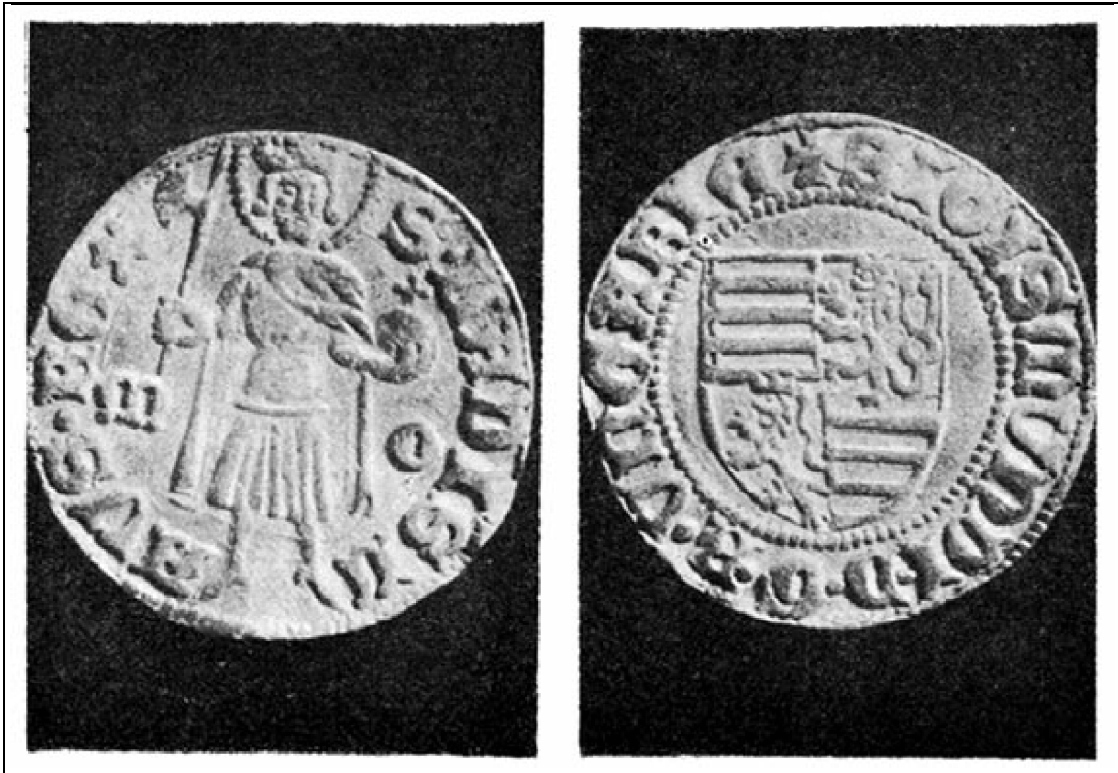
⁸³Soproni szempontból az író, Gamauf személyén kívül e levél Sztárai (Starinus!) említése miatt is érdekes. Sztárai Mihály irodalmunknak érdekes alakja a 16. század derekáról. „Az igaz papságnak tiköre” című drámája 1559-ből a magyar színműirodalom egyik úttörője, a korabeli vallási villongásokat mutatja be szatirikus módon. Elevenségét bizonyítja, hogy az 1911–12-es évadban sikerrel állta meg a helyét a kolozsvári Nemzeti Színházban és a budapesti Magyar Színházban.¹³⁽¹³⁵⁾ Sokat jelenthetett volna Sopronnak, ha Sztárai idekerül.¹⁴⁽¹³⁶⁾ 1570-ben ajánlkozott, mégsem tett eleget a meghívásnak. Levelében írja, örömet menne, de lovai oly rossz állapotban vannak, hogy nem vállalkozhat hosszabb útra. Elismeréssel szól a soproniakról, akik nemcsak a német, hanem a magyar nemzetiségét is ápolják.

Másodszor 1574-ben szeretett volna idejutni papnak, de akkor őt nem választották meg. Viszont tudunk arról, hogy – s ezt Sopron város azévi számadó könyve árulja el – április 15-én már a városban volt, s egy rövid ideig ott tartózkodott.¹⁵⁽¹³⁷⁾ Nyilván megválasztása érdekében kereste föl a soproniakat. Miért nem választották meg? Nem tudjuk: lehet, hogy Sztárai idős kora riasztotta vissza a soproniakat, lehet, hogy más.

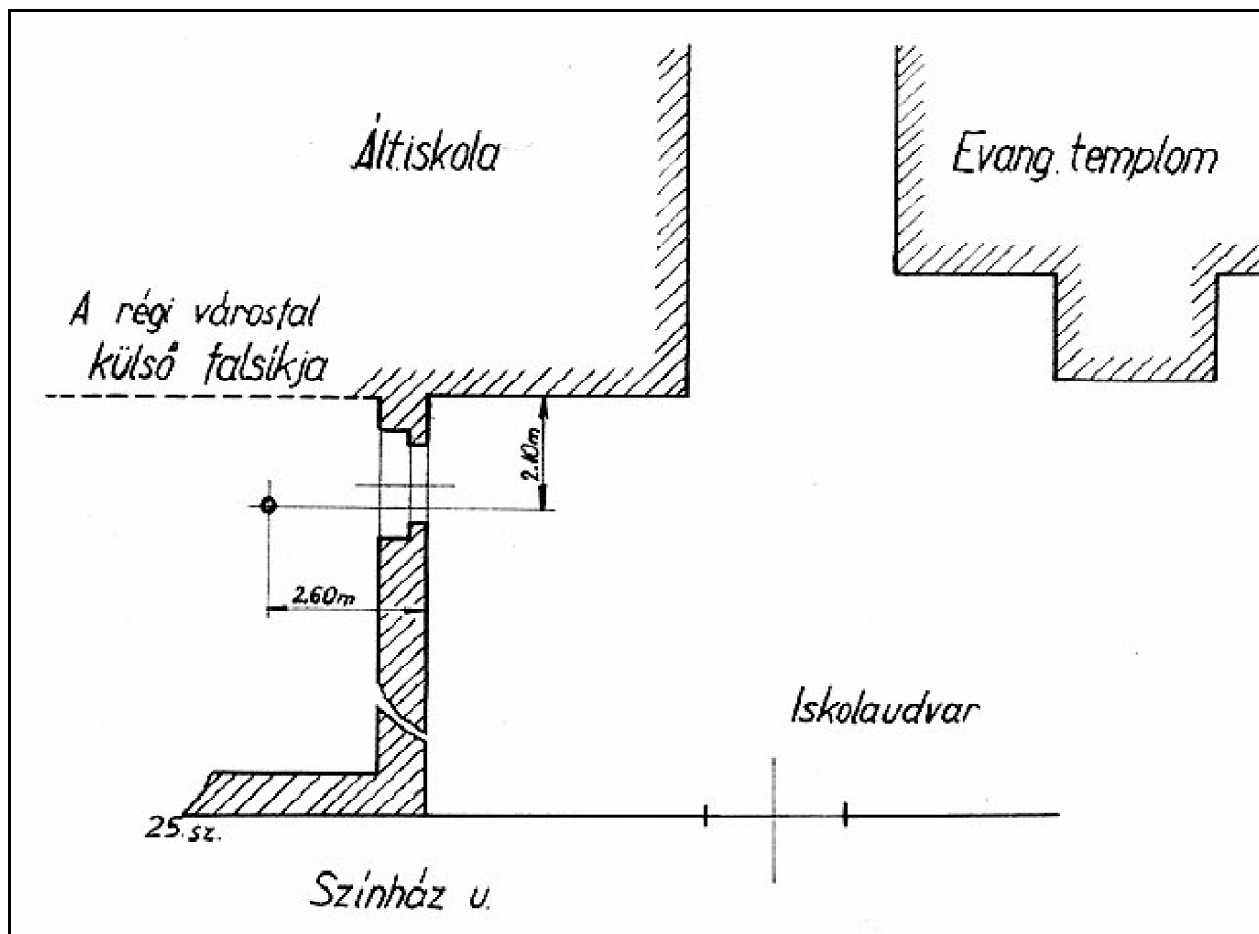
Sztárai Mihály soproni kapcsolatainak így is szép irodalma van, evvel az adalékkal, amely Gamauf arcképét is segítette kikerekíteni, mi is hozzájárultunk a kutatáshoz.

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Tompos Ernő: Aranyérem-lelet Sopronban

Tompos Ernő: Aranyérem-lelet Sopronban

84A Színház utca 25. sz. épület egyik hátsó alagsori helyiségének helyreállításánál szükségessé vált a régi várak iszapjának eltávolítása a helyiség padlója alól. Amikor az 1. ábrán megjelölt helyhez értek, a padló szintjétől számított 2,50 m mélységből kidobott iszapban B. Kovács László ipari tanuló egy aranyérmét vett észre és azt közvetítéssel eljuttatta a soproni Liszt Ferenc Múzeumhoz.

Az érem Zsigmond magyar és cseh király 1402 és 1437 között kiadott aranyforintja (Magyar Éremhatározó II. 456. sz. C. N. H. II. 119. A. sz.), előlapján (2. ábra) Szent László koronás alakjával. Fejét dicsfény övezi, jobbában csatabárd, baljában országalma. A körirat: S LADISLAUS REX. Az alak mellett: M és O betűk, nyilván a pénzverde jegye, melyet azonban még nem sikerült megfejteni.

A hátoldalon (3. ábra) kerek gyöngysorba foglalt négyelt pajzs. Az első és negyedik mezéjében a régi Magyarország hétszer vágott címere. A második mezőben: Csehország kétfarkú oroszlánja. Tehát az érem valószínűleg 1410 után készült, amikor Zsigmond már cseh király is volt. A harmadik mezőben: egyfarkú koronás oroszlán, a Luxemburg család címere. Zsigmond ui. ebből a családból származott. Az érmen nem volt lehetőség a családi címer pontos ábrázolására: ezüsttel és kézzel kilencszer vágott pajzsban ágaskodó piros oroszlán, melynek koronája, nyelve és karmai aranyszínűek. A hátlap körirata: SIGISMUNDI. D. G. R. UNGARIE. A feliratot egy – a máltai kereszthez hasonló – kereszt zárja le.

Az érem nagyobbik átmérője: 20,4 mm, kisebbik átmérője: 19,8 mm, vastagsága 0,8 mm és a súlya: 3,49 gr.

A lelet jelentőségét emeli, hogy eddig ez az egyetlen olyan középkori aranypénz Sopronban, melynek lelőhelyéről pontos és hiteles értesülésünk van.

85 Hettyésy István: Rátky Kata hagyománya a soproniaknak

Rátky Kata (Hosszutothy Györgynek neje) 1646. dec. 16-án végrendekezett Sopronban, mely végrendeletében tekintélyes összeget hagyományozott a soproniaknak, mégpedig: „Soproni Páter jezsuitáknak 1000 Ft-ot. Az itt való Franciskánus patereknek 1000 Ft-ot. Ugyanazon soproni Páter Franciskánusok templomában levő Boldogh Asszony oltárának megcsináltatására hagyott 300. Ft.-ot. Az pozsonyi apácáknak 400. Ft.-ot és egy kisedet kerek mosdót medencéstül.

Az nagyszombati apácáknak 300. Ft.-ot.

Az itt való Soproni Plébánosnak Kéri István uramnak egy kin iaró Ezüst Palackot és egy Aranyas paplant.

Az Francikánus Páterek Szentegyházára egy meggy színű Atlacz szokniat és egy fekete Jankert, hogy misemondó ruhákat csináltassanak belőlek.”

Két palástja közül az egyiket öccsének: „Darabos Orsiknak, a másikat néjének, „Darabos Orsiknak”, a másikat néjének „Darabos Gergelné asszonyomnak” hagyta. Többi ingatlanát „4 atyafiainak” testálta, 7000 Ft készpénzét pedig „bátyja urának: Rátky Györgynek (későbbi kuruc daliának) és a kis Rátky Gyuricának” (Miklós nevű testvére fiának), de nem feledkezett meg öccséről: Réchey Györgyről sem (Bakocslia ivadék).

Ezek után így intézkedett: „Az én romlandó testemet ajánlom a földnek az boldog feltámadás napjáig, hogy az soproni Pater Franciskánusok templomában takaríttassék, mellire bizonyos helyt mutattak ki az Páterek két ember temetésére valót, kit az én atyám fiai boltra csináltassanak. Temetésemre pedig az én atyámfiak abbul a pénzbül, kit nekik hagyok, osszanak a szegényeknek 100. Ft.-ot és Tizenkettőt feketébe öltöztessenek.

Végrendeletem végrehajtójául kérem az én kegyelmes uramat ugymint igaz feő Birót Magyarországi Palatinus uramat Draskovitt János uramat, gróf Nádasdy Ferenc uramat, hogy eő naghok legyenek ebben feő testamentáriusok és igaz Executorok. Ezen kívül kérem az itt való Polgármester uramat az nemes tanácsbeli urakkal együtt legyenek ezen dispositiom és legátumomban testamentáriusok, ezen utolsó akaratomnak bizonsági.”

Coram mc: Kéry István parochus

Inclytæ Urbis Sopronien.

Melchior de Zuana

Jacobus Stainer

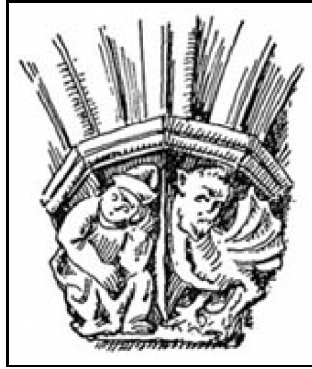
Nagy László

Tolnay János

Felsőszelestei

Szelestey György

Forrás: Salamon cs. lvtr. (Orsz. lvt.)

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE 1962

86 SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE
1962

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE 1962 / Friedrich Károly:
Művelődési események Sopronban (1962)

**Friedrich Károly: Művelődési események Sopronban
(1962)**

Az 1962. évi kulturális és szórakoztató rendezvények mérlegéből érezhető a műsorok és előadások színvonalának javulása, különösen az ismeretterjesztés vonalán.

A TIT-előadások gazdag változatosságú tematikája és a legjobb előadók mozgosítása ebben az esztendőben is fokozta az érdeklődést. Neves fővárosi és jó helyi előadók 13 706 látogatót vonzottak; az előadások átlagos látogatottsága ismét 100 főn felüli volt. Különösen az egészségügyi előadások voltak látogatottak, miután mindenkor közérdekű problémákkal foglalkoztak közismert, jónevű előadók.

A kiállítások látogatottsága kielégítő volt. A kultúrélet centruma, a Liszt Ferenc Művelődési Ház év közben kénytelen volt rendezvényeit csökkenteni az épület állagának veszélyeztetettsége miatt. Rendezvényein azonban így is összesen 75 052 fő vett részt.

A színházi élet képe változatlanul lehangoló. A Kisfaludy Színház összesen 6 előadást nyújtott, ezekből 4 operett, ill. zenés vígjáték volt.

Értékes munkát fejtett ki a Műszaki és Tudományos Egyesületek Soproni Intézőbizottsága. Szakmai, technikai problémáik mellett sokat foglalkoztak Sopron városfejlesztési kérdéseivel, számos értékes és jól felhasználható javaslat indult el tőlük.

A filmszínházak ügyes műsorpolitikával sikeresen küzdöttek a televízió erősödő konkurrenciája ellen, és így a látogatottság sem csökkent.

Figyelemre méltó rendezvények voltak a Liszt Ferenc Művelődési Házban: a népi táncosok kiképző tanfolyama, a nők akadémiaja, a bábjátékosok tanfolyama, fásítási ankét, a képzőművészetet kedvelő gyermekek klubja stb.

A városban a következő ismeretterjesztő előadások kerültek megrendezésre:

Filozófiai	24
Irodalmi-nyelvi	10
Jogi	6
Közgazdasági	16
Művészeti	54
Nemzetközi	18
Pedagógiai	22
Történelmi	30
<hr/>	
Társadalomtudományi összesen: 13 049 hallgatóval	180
Biológiai	16
Csillagászati	4
Egészségügyi	16

Fizikai	2
Kémiai	2
Matematikai	2
Műszaki	34
<hr/>	
Természettudományi összesen: 3100 hallgatóval	76
<hr/>	
Az összes előadások száma: 16 149 hallgatóval	256

Az ismeretterjesztő rendezvények főleg a város üzemeiben, üzemi klubjaiban és a kultúrházakban kerültek lebonyolításra. ⁸⁷Az Orsz. Rendező Iroda több könnyűzenés műsorú estet nyújtott.

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE 1962 / Friedrich Károly: Művelődési események Sopronban (1962) / Színelőadások

Színelőadások

A győri társulat a következő darabokkal szerepelt a Petőfi Színházban:

IV. 19. VII. 11. Cirkuszhercegnő (Kálmán Imre).

V. 12. Tavasz kerítő, zenés vígjáték (Horváth Jenő).

IX. 29. Hamletnek nincs igaza (Gáspár Margit).

X. 27. és XI. 3. Dubarry (Milöcker).

XII. 8. és 9. Királyasszony lovagja (Hugo).

XII. 22. Denevér (Strauss).

A Madách Színház vendégjátéka:

IX. 8. Nem vagyunk angyalok (Fehér Klára).

IX. 9. Elveszett paradicsom (Sarkadi Imre).

A Soproni Vasas Művészegyüttes előadásai a Petőfi Színházban:

IV. 13., 14., 15. Bécsi kávéház (Zinner H. színműve, Játsszották: Locsmándi Erzsébet, Mészáros Tibor, Roób Vilmosné, Kovács Rózsi, Nagy Imre, Schulek Gyula).

VII. 19., 20., 21., 22. Veszélyes forduló (Pristley) (Korán Jenő, Nagy Irén, Mészáros Tibor, Nagy Anna, Matykó Csöpi, Schulek Gyula, Liton Stefi.)

XI. 30., XII. 1., 2., 3. Két úr szolgája. (Goldoni) Schulek Gyula, Kovács Rózsi, Mészáros Tibor, Turcsi Imre, Matykó Csöpi, Szabó István, Hoffmann Ödön, Korán Jenő.

Az Állami Bábszínház vendézsereplései:

III. 30. János vitéz.

IX. 21. Fajankó kalandjai.

Ifjúsági irodalmi színpad volt III. 24-én az Ady Endre Kultúrházban.

**1964. XVIII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE 1962 / Friedrich Károly:
Művelődési események Sopronban (1962) / Soproni írók estje**

Soproni írók estje

VII. 16. a KIOSZ kultúrházban. Farkas Imre, Molnár József, Rozsondai Károly, Szabó Jenő és Szabó Lajos szerepeltek műveikkel.

**1964. XVIII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE 1962 / Friedrich Károly:
Művelődési események Sopronban (1962) / Különböző rendezvények**

Különböző rendezvények

Városismertetés: 114 séta, 14 470 részvevővel, 35 vetítettképes előadás üdülőkben és szanatóriumban, 30 műtermi látogatás.

**1964. XVIII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE 1962 / Friedrich Károly:
Művelődési események Sopronban (1962) / Kulturális versenyek és hasonlóak**

Kulturális versenyek és hasonlóak

IV. 5., 6., 7., 8. Egyetemi területi bemutatók. IV. 13. Járási kultúrverseny. IV. 14. KISZ szavalóverseny. IV. 28. KISZ seregszemle. VI. 16. A KIOSZ kultúrestje.

**1964. XVIII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE 1962 / Friedrich Károly:
Művelődési események Sopronban (1962) / Kiállítások**

Kiállítások

Nem számítva a helyi képzőművészek, a Műcsarnok és a múzeumok különkiállításait, említésre méltóak az Ady Endre Kultúrházban a Magyar munkásmozgalom története IV. 14–21., a Liszt Ferenc Múzeumban és egyebütt a kézimunkakiállítás (IV. 1.), továbbá Gépipar, Hírlap, Bélyeg, Békeharc, Geodézia, Kartográfia, Faipar, Textilipar, Közlekedés, Politechnika, Mezőgazdaság, Méhészet.

**1964. XVIII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE 1962 / Friedrich Károly:
Művelődési események Sopronban (1962) / Zenei élet**

Zenei élet

A Városi Tanács „Liszt Ferenc” Szimfonikus zenekarának hangversenyeit november 10-ig a Liszt Ferenc Művelődési Házban, attól fogva az Ady Endre Kultúrházban tartották, mindenkor Horváth József vezényelt. A műsorok ezek voltak:

III. 17. Bach, Joh. Christian: D-dúr szimfónia. Op. 18. No. 4. Mozart: A-dúr hegedűverseny (Metzker Károly). Beethoven: VII. szimfónia.

V. 5. Weiner: Divertimento. I. Op. 20. Dávid: Brácsaverseny (Lukács Pál). Mendelssohn: Olasz szimfónia.

VI. 30. Haydn: Bruckhental szimfónia. G-dúr. Mozart: G-dúr hegedűverseny. Köchel: 216 (Kovács Dénes). Haydn: Oxford szimfónia.

VII. 7. Mozart: Nyitány a Figaró lakodalma c. operához. Haydn: D-dúr gordonkaverseny (Dénes Vera). Beethoven: V. szimfónia.

X. 7. Weiner: Divertimento. Op. 20. Liszt: A-dúr zongoraverseny (Antal Imre). Kodály: Galántai táncok.

XI. 10. Wagner: Tannhaeuser nyitány. Lalo: Gordonkaverseny (Perényi Miklós). Dvorzsák: Új világ szimfónia.

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE 1962 / Friedrich Károly: Művelődési események Sopronban (1962) / Egyéb rendezvények

Egyéb rendezvények

II. 24. Lukács Pál (brácsa) és Németh Éva (zongora) hangversenye a Petőfi Kultúrházban.

III. 24. Ungár Imre zongoraestje ugyanott.

V. 14. A Tátrai vonósnégyes hangversenye Radhuber G. közreműködésével a Bors László Kultúrházban.

VII. 1. A béke és barátság dalai. Kórustest a Lenin körúti szabadtéri színpadon. **88**Közreműködtek: A Ganz Mávag Acélhang férfikara, a Győr-Sopron megyei Tanács énekkara, a helybeli Kisipari Szövetkezetek kórusa és az Ijfúsági Énekkar.

VII. 3. A Gavrilov együttes (A Szovjet Hadsereg ének-, zene- és táncegyüttese) a színházban.

VII. 5., 12., 19. Barokk muzsika. A helybeli zeneiskola növendékeinek hangversenye a Központi Bányászati Múzeum kertjében.

VII. 14. Strauss-est a színházban. Közreműködtek Gyurkovics Mária, a győri Filharmónikus zenekar (vez. Fejér György) és a helybeli Szövetkezeti Kórus (vez. Radó Ferenc).

VII. 29. A Moniuszko lengyel szövetkezeti kórus hangversenye a színházban.

XII. 15. Hernádi Lajos zongoraestje az Ady Endre Kultúrházban.

36 zenei rendezvényt hozott az Idegenforgalmi Hivatal az üdülők és az állami szanatórium betegek számára is, a műsorokon a zeneiskola növendékei, a Városi Tanács Központi Fúvószenekara és Szentgyörgyi

Kálmán orgonaelőadásai szervepeltek.

**1964. XVIII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE 1962 / Friedrich Károly:
Művelődési események Sopronban (1962) / A soproni filmszínházak műsorai**

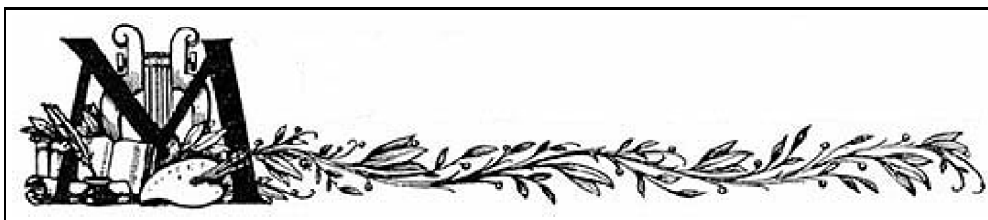
A soproni filmszínházak műsorai

A soproni Petőfi, Ady, Szabadság és Vörös Csillag filmszínházakban az év folyamán bemutatásra került összesen 458 műsorral 2320 előadás.

A műsorok összetétele a következő volt: 202 fekete-fehér, normál méretű, 203 színes, 53 szélesvásznú előadás.

A műsorok származási helye: 337 népi demokratikus, 121 nyugati ország filmgyára.

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / MEGEMLÉKEZÉSEK

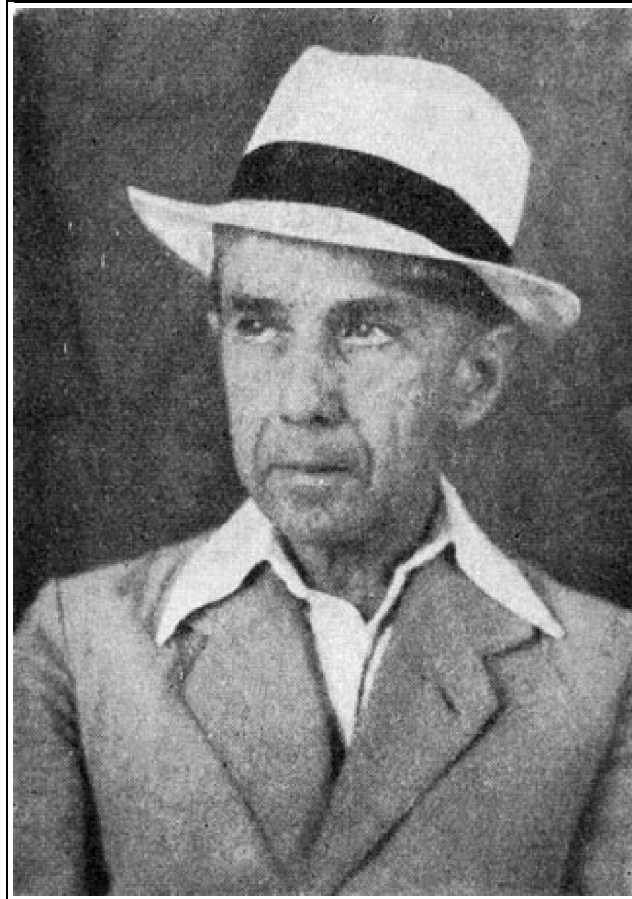
89 MEGEMLÉKEZÉSEK

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / MEGEMLÉKEZÉSEK / Csatkai Endre: Csipkés Kálmán
1891–1963

Csatkai Endre: Csipkés Kálmán
1891–1963

Csipkés Kálmán bizonyára az volt, akit mindenkor és mindenben tiszta szándék vezetett: mindig azon volt, hogy gyenge testi ereje ellenére Sopronban a közízlést előbbre vigye és a művészet szeretetét terjessze.

Kistisztviselői családból származott, atyja Tscheik Kálmán Kapuvárott volt hivatalnok a telekkönyvnél, Csipkés is ott született, de később Sopronba költöztek. A bencés gimnázium elvégzése után Csipkés a Képzőművészeti Főiskolára járt és rajztanári oklevéllel először Mórton működött, majd visszakerült Sopronba, ahol a bencések alkalmazták. De nemcsak rajzot tanított, hanem számтан és más tárgyak oktatására is fogták, azonkívül Sopronhorpácsra is ki kellett hetente utaznia a Széchenyi gróffiak rajzoktatása céljából. Születésétől fogva gyenge idegzetét mindez úgy megviselte, hogy 1924-ben éveken át tartó súlyos betegségbe esett. Mikor hazatért, némi idegesség még mindig maradt benne, ami mégis állandó tevékenységre sarkallta.

Sokáig nem kapott állást, mégis az 1930-as évek legelején a belvárosi elemi iskola dísztermében egyházművészeti kiállítást rendezett: a plébániákról és magánosoktól 90szépszámú festményt és más műtárgyat hozott össze. Végre megszánta a városi vezetőség és inségmunkásképpen alkalmazta a múzeumban, később ott napidíjas, majd tisztviselő lett. Leltározási és adminisztrációs munkák mellett az 1930-as években három külön kiállítást rendezett: paraszthímezésekből, régi órákból és végül egyet kerámiából és régi üvegből. Míg betegsége előtt meg-megjelent a Képzőművészeti Kör kiállításain sötét tónusú olajfestményekkel is, azonkívül rajzolt exlibriszeket, címlapokat, múzeumi tevékenysége alatt már csak inkább képes feliratos táblákat szerkesztett. Folyóiratunknak megindulásától fogva lelkes munkatársa lett. Szorgalmasan jelentett meg a múzeum életéről szóló beszámolókat, ismertetett régi és újkeletű műtárgyakat, legértékesebbek azonban a múzeum egyes tárgycsoportjairól szóló leírásai, amivel módot adott a kutatóknak azok megismerésére.

Az 1944–45-ös események nagyon megviselték egészségét. 1951-ben elérve a korhatárt, nyugalomba vonult. A magánosság mind jobban ránehezedett kedélyére. Sopronban nem élt hozzátartozója, az utolsó kemény tél erősen megtörte, nem remélt békés öregséget, így egy elkeseredett pillanatában öngyilkos lett. Kapuvárott temették el, szülővárosában, ennek fejledező múzeumára hagyta gondosan őrzött műtárgyait, amelyektől legnagyobb nyomora idejében sem vált meg.

**Csatkai Endre: Mende Gusztáv
1899–1963**

Erdőségben járva gyakran találkozunk az őserő pusztításával. A vihar elzúg a hajlékony fácskák mellett és ledönt óriásokat, amelyek még telve vannak lombbal. Megdöbbenve állunk meg egy-egy ilyen életét vesztett hatalmas fa előtt, és megrendülésünkben nem is próbáljuk találgatni, villám sújtotta-e halálra, vagy belső férges pusztították el.

Ilyen megdöbbenés fogta el a múlt év utolsó heteiben Sopront *Mende Gusztáv* jónevű festőművész és pedagógus halálhírére.

Mende Gusztáv a régi törzsökös soproni *Mühl család* sarjadéka volt. Apja, id. Mühl Nándor már nem az ősi foglalkozást, a molnárságot üzte, pék volt a Bécsi utca 18. számú házában, amelynek udvarán galambdúc emlékeztetett az elődök foglalkozására. Az öreg Mühl nagy barátja volt e szelíd madaraknak, rokonlélek, csupa szív és jóság, ugyanúgy felesége, Zethner Zsuzsánna, szintén régi soproni család leszármazottja. Itt nevelkedett a hat csemete, maguk is közismerten kedves gyermekek, akik ügyesen és szorgalmasan segítkeztek apjuknak a napi munkában, fűtötték a kemencét, fát vágtak és kihordták a kész péksüteményt. Az öreg Mühlék mindemellett buzgalommal gondoskodtak róla, hogy a gyermekek ne csak a munka szeretetét tegyék magukévá, hanem mindazt, ami az életet széppé teheti. A Mühl házban otthont nyert a klasszikus zene is; volt családtag, aki több hangszeren is játszott művészien, és amikor a második fiú, Gusztáv, a tanítóképző elvégzése után nagy hajlamot mutatott a festészetre, nagy anyagi áldozattal ugyan, de Pestre kerülhetett és beiratkozhatott az Iparművészeti-, majd Képzőművészeti Főiskolára. Udvardy Géza, Szent-Istvány Gyula, Ujváry Ignác és Simai Imre voltak a tanárai, az utóbbi szobrászatra képezte ki. Soproni bemutatkozása a Képzőművészeti Kör tárlatán 1926-ban történt meg szép sikerrel, hamarosan ismert lett a neve és korán megmutatkozó szervező képességének tere nyílt a kör titkári állásában, amely tisztelet 1930-ig viselte. Később alelnök, még később, a felszabadulás után elnök volt. Mint pedagógus az iparitanuló-iskolában lett rajztanár, a felszabadulás után érdemekben gazdag igazgató. Nagy elfoglaltsága mellett is talált azonban időt a festésre; a szobrászaton hamarosan abbahagyta. Saját erejéből az apai ház kertjében emeletes műtermet építtetett [91](#)magának, gyönyörű, igazán festőnek megfelelő kilátással a városra. 1934-ben megnősült. Lándori Angyal, a felesége szobrász leánya volt, maga is festőművész, rajztanár. A házaspár közszeretben élt.

Mende szorgalmas kiállítója volt a Soproni Képzőművészeti Körnek, de hírneve nem állt meg a város falainál. 1928-ban Szombathelyen elnyerte a Dunántúli Tárlat ezüst érmét, 1929-ben ugyanott két elismerő oklevelet, 1930-ban és 1933-ban Kaposvárott ugyancsak ennek a Dunántúli Tárlatnak ezüst érmeit, 1934-ben Dombóvárott kitüntető oklevelet szerzett. Ugyanebben az évben Kismarton művészeti köre szerény első díját, a selyemszalagos babérkoszorút ítélte oda neki. Már a felszabadulás előtt szerepelt a Nemzeti Szalonban, 1959-ben az a kitüntetés érte, hogy néhányadmagával önálló kiállításban mutatkozhatott be a főváros közönségének. Sopronban 1949-ben a múzeum rendezett külön-kiállítást műveiből. 1958-ban a Festőteremben vonultatta fel újabb művei mellett legjellegzetesebb alkotásait a soproni TIT Képzőművészeti Mozg. rendezésében. Ez volt az az alkalom, amikor teljességével számot vehetett szülővárosa előtt majdnem négy évtizedes működéséről. Világosan kitetszett, hogy Mende a legtöbb festészeti technikában otthon van, a temperát ő kedveltette meg kortársaival. A grafikában főleg a

linómetszettel foglalkozott, szintén úttörőképpen Sopronban. Nagy általánosságban Mendét a megelőző nemzedék követőjének lehet nevezni annyiból, hogy őt is a természet érdekli és nem azt adja, ahogy ő akarja látni a maga megnyilvánulásaiban, hanem ahogyan az tényleg megnyilatkozik. De itt az új elem: a korábbi nemzedékkel szemben Mendét nem érdekli minden egyes fűszál, minden falevél, minden pórus, hiszen az aprólékosságba belevész a mondanivaló, de érdekli a kiválasztott rész egész hangulata, annak ábrázolásában nem keresi a részletek tökéletes visszaadását, hanem csak a hangulati elemeket. Így alakult ki benne az őt annyira jellemző hangulatos ábrázolás, legyen bár szó tájról vagy emberi alakról. A korszellem diktálta a nagyobbvonalúságot, a sokat mondó szűkszavúságot és ezzel tört utat Mende a soproni festészetben az új felfogásnak.

Hatottak rá más festők is. Gondolkodó művész volt, állandóan keresett és kutatott új utakat. Valóban néha egyazon tárlaton mintha többféle arcot mutatott volna. Legmaradandóbb hatással volt Mendére Aba-Novák művészete. Megállította az a csodálatos készség, amellyel a vidám forgatagokat egyszerre tudta álló képpé és mégis zuhatagos színcsatákká változtatni. Később már nem követte ezt a példát. Emlékeztetett arra a jelenségre, ahogy a nagy Duna is rövid ideig örvénylik, ha valamely más [92](#)folyó szakad belé és Kék Duna marad akkor is, ha a szőke Tisza árja éri. Mendét érdekelte azoknak a festőknek kísérlete is, akik a képek belső szellemének stilizálásával próbálkoztak, de nem követte őket az úttalan utakon.

A soproni festők hagyományát ő is magáévá tette. A várost minden részletében festette, ezek a képek nagy számmal vannak magánosok birtokában, a tárlatokon keresettek voltak. Főleg azért, mert alkotójuk nem kereste a képeslap-sablont. Nem a pompázatos részletek érdekelték, már a szerényebbekben nevelte látásra a szemét. Korán kialakult szociális érzése arra vitte, hogy aláhúzza a szegény negyedek festői volta mellett

azok elhanyagoltságát is. Utolsó éveiben mélyebbre kívánt ásni: a soproni lelket akarta ábrázolni, amilyen nagy képén volt a friss bor áhitatos vizsgálása az arcokon.

Bizonytal megállta volna a helyét a fővárosban is, bár ott leköti erejét a klikkekkel való harc és az örök torzszalkodás. Sajnos ez utolsó éveiben itt is meghonosodott ez. 1947-ben megszűnt a kerekén 50 esztendő Soprovi Képzőművészeti Kör, attól fogva nyugtalan a város művészi élete, még Mende Gusztáv nyugtató keze sem tudta megakadályozni az állandó hullámzást, amely hol ide, hol amoda verte a soproni művészet csónakját. Mende törhetetlenül dolgozott a viharban is. Vezette a művészeti szabad iskolát, számos tehetséget karolt fel, pár évvel ezelőtt létesítette a nyári művésztelepet. A művészeti élet új vajúdása is nyilván hozzájárult gyors, betegség meg nem előzte elmúlásához.

Utolsó éveiben sokat foglalkozott művészetelmélettel, több előadása is volt. A zenét nagyon szerette; régebben, távoli lakása ellenére, minden hangversenyen látni lehetett. Igen szerette az irodalmat. Legény korában a műteremben gyülekezett a vele egykorú fiatalság; egyaránt megvitatta a képzőművészet és irodalom kérdéseit. Rendkívül tisztelte a régi mestereket; maga is kicsi, de igen becses képgyűjteménnyel dicsekedhetett. Az volt a terve, hogy ismét egy nagy retrospektív gyűjteménnyel áll ki és megmutatkozik mint műgyűjtő is. A Liszt Ferenc Múzeum 1963-as 82. külön-kiállításának igen értékes darabjai voltak a tulajdonából származó régi és modern képek (Aba-Novák, Szőnyi, Márfy, Koszta).

Igazi népművelő volt. Ahogy restaurálás közben el tudott bíbelődni régi mesterek festési fortélyain, el-eltűnődött tanítványainak megnyilatkozó vagy rejtett készségén és keltegette az egyszerű ipari tanulóknban is a szunnyadó tehetséget.

1963. december 14-én temették el. Óriási tömeg kísérté utolsó útján: ritkán lehetett temetésen annyi könnyet látni, mint az övében...

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / MEGEMLÉKEZÉSEK / Kóczán Péter: Bolla Géza 1897–1963

Kóczán Péter: Bolla Géza 1897–1963

1897. július 7-én született Csapod községben. Atyja vagyontalan falusi tanító volt, 1905-ben Vitnyédre került, s nehéz anyagi körülmények között taníttatta négy gyermekét. Géza fia itt végezte a népiskola osztályait, majd Kapuvárott és Győrben folytatta középiskolai tanulmányait. Ezután a pápai Áll. Tanítóképzőbe iratkozott, ahol 1916-ban szerezte meg a tanítói oklevelet. Azonnal munkát vállalt, segédtanítóként működött Vitnyéden, majd Mosonszentmiklóson. 1920-ban a hegykői népiskolához került, s ugyanez évben elnyeri az igazgató-tanítói kinevezést is. Nem temetkezik el a falu zsongító csendjébe! Tanítói, nevelői és népművelési tevékenysége mellett szorgalmasan folytatja zenei tanulmányait; 1927-ben a budapesti Zeneművészeti Főiskolán középiskolai énektanári oklevelet szerez. De ezután is itt marad, a kis Sopron megyei községben. Folytatja munkáját az 1925-ben megalakított Hegykői Vegyeskarral, s ezzel pár év alatt falujának nevet, még később hírt szerez. Rajongása az énekszó iránt sugárzó erejű, átadta énekeseinek, az egyszerű földműves legényeknek, leányoknak. ⁹³Zenei talentuma kiváló pedagógiai érzékkel párosult. Meg tudta szeretetni az egyszerű parasztemberekkel a klasszikus kórusmuzsikát, majd bevonta őket ennek szolgálatába, a Magyarországon akkor kibontakozó kórusmozgalomba.

Első szereplésük 1928-ban, Kapuvárott volt, a kerületi dalosversenyen; a bemutatkozás sikerrel járt, első

díjat nyert az énekkar, két soproni vegyeskarral szemben. Ettől kezdődően az előrejutás egy paraszténekkar számára nehéz ugyan, de a komoly munka, sok fáradtság és hozzáértő, erőt, energiát nem kímélő irányítás mindig meghozza a kórus számára a közönségsikert, vezetője, Bolla Géza részére pedig a szakemberek egyhangú elismerését. 1930-ban az Országos Magyar Dalszövetség (OMDSZ) a Hegykői Vegyeskart felveszi tagjai sorába. Sok kitüntetést hoz a XIII. Soproni Daloskerületnek, részt vesz annak csaknem minden rendezvényén, s országos találkozókön is képviseli a kerületet; minden alkalommal helyezést ér el.

1940-ben Győrött volt Országos Dalosverseny. Az aranyérmes csoportban első díjat kap a hegykői énekkar. (Ezután csak a királydíjas csoportban szerepelhetnek – az országban mindössze 5 ilyen énekkar van!) Ugyanez évben az OMDSZ díszhangversenyt rendez a Zeneművészeti Főiskola nagytermében. Ezen a hangversenyen három fővárosi énekkar mellett a Hegykői Vegyeskar nagy sikerrel szerepel. Az OMDSZ művészeti bizottságának állandó tagjává hívják meg Bolla Gézát, ahol együtt dolgozik az ország legkiválóbb zenepedagógusaival.

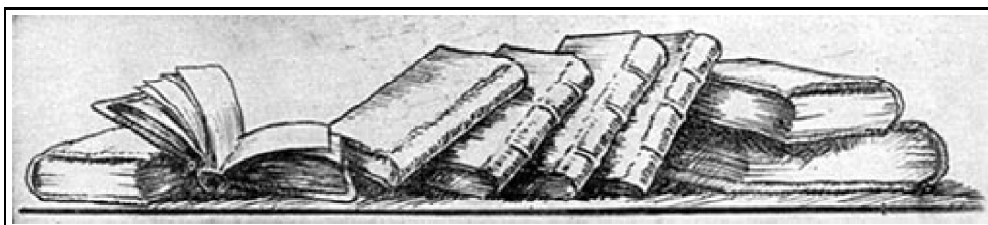
A század 20-as–30-as éveinek kórusműsorain legtöbbször magyaroskodó, „édeskés” műdalok szerepeltek. Szerzőik neve ma már alig ismert. Ezzel szemben Bolla Géza énekkarának műsorán a kórusirodalom „klasszikusainak” (Bach, Viadana, Friderici továbbá Haydn, Mozart, Liszt) művei és Vásárhelyi, Kárpáti Sándor, Bárdos, Kodály kórusai és népdalfeldolgozásai szerepelnek. Ilyen műsorral járja sorra a környékbeli falvakat (Fertőszéplak, Eszterháza, Süttör, Nagycenk, Beled, Csepreg stb.), s az ezeken a helyeken működő dalárdák útbaindításához, és működésük folytatásához [94](#)a lehető legjobb példát mutatja.

Mint járási karnagy részt vesz daloskerületében az új énekkarok szervezésében, a működő kórusokat pedig gyakran meglátogatja, meghallgatja és hasznos útmutatásaival látja el.

A háború után alig telik el 1–2 év, mire a kórus ismét eléri a régi színvonalat. Első alkalommal 1947 októberében mutatkozik be ismét az ország közönsége előtt – a rádión keresztül: „...Új idők ragyogása ébreszt! Dalra magyar nép!” – Egy hónap múlva pedig már személyesen jelentkezik a főváros közönsége előtt: a Zeneakadémián. „A szinte művészi előadásmód, nagyszerű intonálás, szövegmondás és hangkezelés – írják a zenei lapok – ma is az ország legelsői közé emeli ezt a kórust!” – S mindez Bolla Géza roppant munkájának eredménye.

Ezután még egy évtizedig folyik a szép munka, a megyei és országos dalostalálkozókon mindig szép sikerrel szerepel az énekkar. Emlékezetes marad a hallgatóság előtt valamennyi előadásuk.

Bolla Géza 1954-ben súlyosan megbetegszik, nem is szerepelhetett többé énekkarával. 1963. január 11-én hunyt el, emléke azonban tovább él dalosainak s mindazoknak szívében, akik valaha gyönyörködtek kórusának felejthetetlen szerepléseiben.

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC

SOPRONI KÖNYVESPOLC

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Réthly Antal: Időjárás események és elemi csapások Magyarországon 1700-ig

Réthly Antal: Időjárás események és elemi csapások Magyarországon 1700-ig
Bp. 1962. Akadémiai kiadó. 450 lap.

Számos olyan tudós ismeretes, aki egy szűkebb körből egész életén át nem kíván kimozdulni, annak mintegy örök szakértője marad; de ha nem sikerül neki ezt az életművet valaha is nyilvánosságra hozni, élete mégis elvetéltnek nevezhető. Ritka eset azonban az, ami a most ismertető nagy mű szerzőjénél mutatkozik, hogy számos európai szintű és ismert nagy munka után túl nyolcvanadik életévén szinte évről évre újabb hatalmas és szintén életműként mutató könyvekkel jelentkezik. Nemrégiben a rossz emlékezetű móri földrengésről írt munkáját adta ki az Akadémia, most pedig ismét egy „életmű” került sorra: Időjárás és elemi csapások Magyarországon 1700-ig. Egy osztrák tudományos lap kérdésére Réthly

professzor elmondta, hogy mikor 1900-ban, azaz 63 évvel ezelőtt a meteorológiai tudomány szolgálatába lépett, elkezdte gyűjteni a régi korok időjárási megfigyeléseit. 1948-ig, amikor hivatalosan nyugalomba vonult, nem kevesebb mint 30 tömött doboza volt e körből, valamint 10 doboz földrengésekről és északi fényről, mintegy 22 000 cédula. A nyugalom évei alatt a tudós hozzálátott ennek az anyagnak kiegészítéséhez. Az óriási adathalmazhoz pedig régi újságok, cikkek, könyvek, naplók átböngészésével jutott, mintegy 10 kéziratos naplót is átolvasott, krónikákat; ezek közül *főleg a soproniakból meríthetett sok és korai adatot*. Egyelőre csak az 1700-ig terjedő rész [95](#)jelenhetett meg, a további időkre vonatkozó adatok kétszeresen is felülmúlják az első kötetet. De hamarosan az is megjelenik.

A közlés az időszámítás utáni első századdal kezdődik, a XIII. századig persze gyérek az adatok, attól fogva egyre jobban bővülnek. A források nemegyszer csak odavetve említenek valamit az időjárásról, Réthly dr. hihetetlen szorgalommal böngészte át a Történelmi Tár majdnem száz kötetét, hogy régi levelezésekből kiszedje a számára fontos megjegyzéseket. Ha po. nagy sárról panaszkodnak a levélírók, tartós és kiadós esőkre következtet stb.

Azonban nemcsak az időjárás érdekelte, hanem egyéb elemi csapások is, amelyek közt po. egerek, csigák, sáskák szerepelnek; tovább érdeklí a szerzőt minden égi tünemény, sőt még nagy tüzeket sem hagy említetlenül.

Az időjárással kapcsolatosan megemlékezik a gabona-, széna, szőlő- és gyümölcsstermésről.

Sopron kiváló helyet kap krónikásai révén a műben. Négy krónikát dolgozott fel a tudós. Ezek közül korabeli eseményeket jegyez fel Fauth Márk 1579-től, Payr és fia 1586-tól és Csányi János 1671-től fogva; mindhármuk hitelességéhez semmi kétség nem fér. Problematikusabb azonban a Bruckner-krónika, pedig az szerepel legtöbbször. Szerzője a múlt században élt gazdapolgár: a maga korának feljegyzéseiben nincs is hiba, de ő biz Szent Istvánnal kezdi már a történelmet, hivatkozik négy ismeretlen krónikára és olyan állításai vannak, amelyek nem állnak helyt, po. hogy I. István Sopronban a bencéseknel szállt meg, jölehet a bencések 1802-ben telepedtek ide, hasonló vendégségben részesült I. László királyunk. Így az időjárásnak 1410-zel kezdődő felsorolása némi kételkedést ébreszt bennünk. Amikor már a történelem sodrába a másik három említett krónikás is belép, vannak párhuzamos adatok, de vannak ellentételek is, ilyenkor a szerző helyesen a kortársnak ad hitelt.

Ilyen hatalmas műnél persze szinte okvetlenkedésnek tűnik fel, ha a bíráló egy-két egészen apró elírásra figyelmeztet, így a 206. és 239. lapon Schlesingerek-et és Schlesinger-féle szekeret említ: az első helyen sajtóhibával Schlesingerék-et, ezek sziléziak, a magyarban inkább használatos szó. A 234. lapon Csányi szavait fordítva újvárosról ír, az az Újtelki (Neustift) negyed, ott sem nyaraló égett le, hanem kerti házikó (Lusthaus). Ugyanazon a lapon sáskajárást említ Csányi után és hogy négy bányász is szerepelt: Bergleuth; hanem a soproni nyelvben ezek szőlőpásztorok, még a Stark virginálkönyvben is szerepel Bergmann Tanz, ami szintén nem bányásztánc. Hol volt még 1687 körül Brennerbánya! A 235. lapon a sáskákat sikerült riasztani, Csányi említi, hogy a Váris felé repültek. Mi soproniak persze tudjuk, hogy az a mai Városliget, de Sopronon kívül már nem oly könnyű megfejteni ilyen helynevet, és így esett az elírás, hogy a sáskák Barom, azaz Nagybarom = Waraschdorf felé repültek volna, ami éppen egy postaállomás távolságot jelentett. A 246. lapon a Ferber-féle ház az 1904-ben lerombolt Festőházzal azonos a Szélmalom utca elején. A soproni szeme ilyesmin megakad, mert az ilyenfajta könyvet nagy figyelemmel olvassa, a hibákon persze rövidesen ő is átsiklik és megállapítja, hogy – mint maga a szerző is többször kiemeli – Sopronból és a soproniaktól sok adatot és tanulságot nyert, és így a könyv egy kissé soproninak számít. De jut szó Kapuvárnak, Nagycenknek, Csornának, Balfnak, Ágfalvának és számos burgerlandi helységnek is a

könyvben. Mind Sopron, mind a többi helységnek helytörténete a könyvvel nagyban gazdagodott.

Csatkai Endre

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Az áru fuvarozás szervezése.

Az áru fuvarozás szervezése.

Közlekedési Dokumentációs Vállalat, 1963. 500 old. Szerkesztette: Dr. Perkovácz Bódog.

A Közlekedés és Postaügyi Minisztérium Központi Szállítási Tanács Titkárságának kiadásában megjelent munka *soproni* szerkesztő és egyben szerző tevékenységét dicséri.

Az általános közlekedési ismeretek összefoglalása után bő fejezet foglalkozik Magyarország közlekedési földrajzával. A GYSEV, a Győr–Sopron–Ebenfurti Vasút jogállása, vasúti vonalai is bemutatásra kerülnek.

A „Közlekedésgazdasági és koordinációs ismeretek” c. rész hasznos segítséget nyújt a szakemberek munkájához. A „Belföldi áru fuvarozási jog” című 100 oldalas fejezet Dr. Papp Endre és Dr. Perkovácz Bódog írása.

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Réthly, A. und Berkes, Z.: Nordlichtbeobachtungen in Ungarn 1523–1960

96 Réthly, A. und Berkes, Z.: Nordlichtbeobachtungen in Ungarn 1523–1960

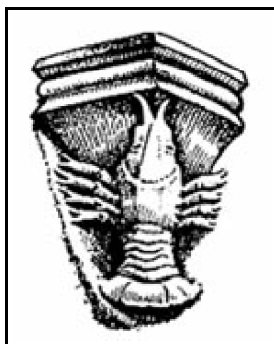
Bp. 1963. Akadémiai kiadó. Oktáv, 189 lap

Ismét büszkélkedhetünk kedves munkatársunkkal, Réthly Antallal, aki idős korát meghazudtolva Berkes Zoltán társaságában újból hatalmas munkát jelentetett meg. A testes és szerzőjéhez méltó köntösben kiadott könyv német nyelven a Magyarországon észlelt északi fényekről szól, felsorolva 1523-tól 1960-ig, tehát szinte napjainkig 242 napot, amelyeken ez az égi tünemény látható volt országunkban. Kezdetben természetesen az emberek a legkülönbözőbb csodákkal kapcsolták össze, a leírások, sőt a képzelet festette képek nyomán nem könnyű kialakítani a valóságot, de a rémhírektől mégis eljutottunk az obszervatóriumok megfigyeléséig. A könyv nagy részét az adatok lexikonális felsorolása tölti ki, megjegyzendő, hogy egy-egy naphoz számos adat került, tehát ismét megcsodálható Réthly professzor hangyaszorgalma. A könyv négy soproni égi tüneményt említ fel. 1648-ban január 11-én az égen magyar és török csapatok harcát vélték látni. 1720. január 3-án az égen kastély képe jelent meg, felette kereszt, körülötte sok vörös lovas; sok ezer ember megbámulta és Isten végtelen hatalmának jelét látta benne. Ezt egy korabeli tudós már úgy kommentálja, hogy ez a jelenés inkább képzelődés, mint valami természeti erő megnyilatkozása volt, és ártatlan felhők különleges megvilágításban keltették a szemlélőkben a leírt csoda képzetét. 1779. február 10-, 11- és 13-án a pozsonyi német újság már tárgyilagosan és röviden jelenti a soproni északi fényt, míg 1780. február 29-ről a pozsonyi újság hoz hasonló rövid hírt. Könyvünk szerint az 1938. január 25-i északi fény Sopronban nagy izgalmat keltett.

1836. október 18–19-éről a könyv pesti, kolozsvári, pozsonyi és veszprémi jelentéseket hoz, de

megemlékezik róla Geiger Márton soproni kosárfonó krónikája is: este feltíz tájban északkeleti irányban vörös fény sáv mutatkozott az égboltozaton. Eleinte tűzre gondoltak, de csak, miután meggyőződtek róla, hogy égi tűneményről van szó, kezdtek a ritka látványban gyönyörködni. 15 perc után elhalványult az északi fény.

A könyv további részeiben a jelenségek tudományos magyarázatáról van szó és a tűneményeket rendszerezik a tudós szerzők. Számos kép, köztük több jól sikerült színes reprodukció is emeli a könyv érdekességét. Az, hogy teljességében német a szövege, megnyitja előtte az utat az egész külföldi tudományos világ előtt, egyaránt öregbítve a szerzők és a magyar tudomány jó hírét.

E. F.

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / HIRDETÉS

HIRDETÉS

Sopron népművelését szolgálják a
**Soproni
Hazafias Népfront**
rendezvényei:
Kultúrelőadások – Hangversenyek – Kiállítások
Látogassa ezeket és segítse ezzel is a szocialista kultúrprogramot!

Az üdülőnegyed bejáratánál várja az
Ady Endre Kultúrház
SOPRON, ADY U. 10. – Telefon: 17-34
Filmbarátok köre
Tanfolyamok: szabás-varrás, nyelvoktatás
Tudományos ismeretterjesztő előadások
Minden vasárnap táncest

Büfé és eszpresszó a Soproni Vendéglátóipari Vállalat kezelésében

Magyar Selyemipari Vállalat
SOPRONI SELYEMSZÖVŐGYÁRA

Sopron, Kőszegi út

IGÉNYES

BEL- ÉS KÜLFÖLDI

VÁSÁRLÓK

SZÁLLÍTÓJA

A soproni húsüzem dolgozói

bő választékú

és hagyományosan jó minőségű

termékek előállításával kívánják

a lakosság igényeit kielégíteni

Fogyassza

a soproni húsüzem készítményeit!

Városunk lakosságának ruházati igényeit kielégítik

a Győr-Sopron megyei

Ruházati

Kiskereskedelmi Vállalat

soproni szakboltjai

Közkedvelt a

Soproni Sörgyár

készítménye

A kiváló

Világos sör

Barna sör

Kinizsi sör

A soproni

Élelmiszerkiskereskedelmi

Vállalat

fűszer, csemege, édesség, dohány, tej

és hús boltjai

a város minden pontján egész nap a vásárlóközönség szolgálatára állnak

**Sopron és vidéke
Körzeti Földművelésszövetkezet
Mezőgazdasági
szakboltja**

Ötvös utca 3.

A korszerű mezőgazdasági termeléssel kapcsolatos
szerárak, kisgépek, védőszerk, műtrágya stb
A szőlősgazdaság kellékei, hordók, prések, szőlőzúzók, permetezőgépek,
burgonyazúzók stb.

**Soproni Építőipari
és Épületkarbantartó KTSZ**

Központi telep és iroda:

Kossuth Lajos utca 5 – Telefon: 10–58 és 10–59

Üveges részleg:

Lenin körút 22 – Telefon: 17-29

Vállal:

kőműves, ács, tetőfedő, épületasztalos,
szobafestő, mázoló, címfestő, dukkozó, üvegező,
üvegcsiszoló, kályhás, parkettás munkákat

Soproni Asztalos és Faipari KSZ

Sopron, Vitnyédi út 21–23 – Telefon: 11–24, 12–73

asztalos részleg

faszobrász részleg

iparművész részleg

kárpitos részleg

festő részleg

javító részleg

**Soproni
Gépipari és Finommechanikai
Vállalat**

Sopron, Mátyás király utca 5 – Telefon: 10–37

Mindennemű lakatosmunka vállalása

Faipari és egyéb megmunkáló gépek gyártása

Autó-, motor-, mérleg- és irodagép javítása

Hűtőgépek garanciális javítása

Ollók, kések köszörülése

Órák javítása jótállással

Vállalja villamosági cikkek:
mosógépek, porszívók, padlókefézők,
elektromos főzőlapok, tűzhelyek, centrifugák
és egyéb javítását
Munkaátvétel: Széchenyi tér 12
Javítás esetén szakszerű felvilágosítás
**Mindennemű háztartási, elektromos kisgép
szakszerű javítása**
**A soproni Gépipari és Finommechanikai
Vállalat a lakosság szolgálatában**

Soproni kisiparosok 1964-ben a lakosság szolgálatában

Gecseg Jenő

kelmefestő és vegytisztító
Lenin krt 21 – Telefon: 18–80

Hirschler Rezső

üveges, tükörkészítés, üvegcsiszolás, homályosítás
Lenin krt 39 (Ikvahíd)

Hoffmann Ödön

cukrász
Lenin krt 4 – Telefon: 24–81

Horváth-Schwerák

órás vésnök
Lenin krt 25 (alapítva 1888)

Kercsmár Jenő

rádió- és televízió-szerelő
Újteleki u. 6. – Telefon: 17–16

Mozsolits Jenőné

női fodrász
Templom u. 5. – Telefon: 10–32

Purzinszky Vilmos

szobafestő- és mázoló-mester
Templom u. 13. – Telefon: 22–71

Rajkai Ferenc

kárpitos
Lenin krt 40 – Telefon: 14–89

Sterbenz Ferenc

szobafestő, címfestő, mázoló-mester
Épületfestést, mázolást, templomfestést vállal
Ferenczi u. 50

Weidinger Ernő

épület- és bútorasztalos mester
Móricz Zsigmond u. 6 – Telefon: 27–06

Segítsd
Sopron város képének külső szépségét, az utcák tisztaságát!
Támogasd
a Köztisztasági Vállalat fontos munkáját
Ne szemetelj az utcán!

Pamutnyomóipari Vállalat
Soproni
Pamutipar

Sopron,
Selmeci utca 15–17
szám
Telefonszám:
20–90
Pamutszövőgyár

ELZETT
Vasárugyár
Zárgyár
SOPRON,
Csengeri utca 30–32
GYÁRTMÁNYAI:
zárak, ajtó- és
ablakpántok,
épületvasalások

Autóalkatrészgyár V.
"RÁBA" Gyáregysége, Sopron, Batsányi u. 15
Gyártmányai:
Személy- és tehergépkocsi alkatrészek
"Rába" motor, futómű
kapcsolóművek
Csepel 130–300 futómű és csörlőművek

Soproni Ásvány- és Szikvízüzem
Sopron, Május 1 tér 54
Készít:
Szikvizet
115

Üdítőitalokat: BAMBI – CITROM – MEGGY
és a keresletnek megfelelően bármely gyümölcszörpéből
előállított üdítőitalt
Forgalomba hozza:
a szénsavval telített balfi lithiumos ásványvizet (gyógyvíz)
KAPHATÓK: a Soproni Szálloda – és Vendéglátó Vállalat, valamint
a Soproni Élelmiszer Kiskereskedelmi Vállalat összes üzemegységeiben

Fémlemezipari Művek
SOPRON TŰ- ÉS KÉSÁRU GYÁREGYSÉGE

Sopron, Csepel utca 3
Soproni Tűgyár
Termékei:
Különféle tűárúk – Kárpitos díszszegek
Cipőkarikák – Fűzőszemek
Bőrszegecsek
Lövéi Késgyár
Termékei:
Háztartási kések – Zsebkések
Ipari kések – Mezőgazdasági gépkések
Különféle kéziszerszámok

Soproni
RUHAGYÁR

Sopron, Rákóczi u. 6
14 éves működése alatt gyártmányaival:
női-, leányka- és baby-ruháival a bel- és külföldi igényeket
egyaránt kielégíti
Saját laboratórium
Saját tervezés

Tempó
Gyorsszolgálat

Sopron, Lenin krt 30 – Telefon: 17–12
Vállalja az időt, fáradságot igénylő munkákat:
csomagszállítás, expressz küldemények feladása, beszerzési
megbízások, virágok, ill. koszorúk beszerzése és szállítása,
tüzelő behordása, fafűrészelés, szénrostálás, földmunkák elvégzése.
Padlás, pince lomtalanítása, takarítás, ablaktisztítás, mosás,
vasalás és egyéb háztartási munkák.
Begyűjti a javítandó tárgyakat és a Soproni Kisipari

Szövetkezettel kijavíttatva rövid időn belül visszazállítja.
A CSALÁDSEGÍTŐ SZOLGÁLAT keretében megbízható,
hozzáértő nevelőket biztosít gyermekek felügyeletére, amíg a
szülők lakásuktól távol vannak.

Beteg családtagok ápolására megbízható, szakképzett
betegápolókat biztosít.

Beadványainak elkészítésére, hivatalok sürgős munkáinak
elvégzésére taxi gépiró szolgálat.

TEMPÓ GYORSSZOLGÁLAT

MINDENFÉLE

lakatos, bádogos munkát, javítást és szolgáltatást
a lakosság felé, valamint galvanizálási munkát vállal

a

Soproni Fémtömegcikk

KTSZ

Sopron, Rákóczi u. 37 – Telefonszám: 23–39

Soproni

Járműgyártó

Szövetkezet

Központi iroda: Rákóczi u. 27 – Telefon: 17–26

Szíjgyártó üzem

Lenin krt 90 – Telefon: 21–18

Lószerszámok, kézitáskák, bőröndök, bőrárúk
készítése, javítása

Motorjavító üzem

Botond u. 10 – Telefon: 23–25

Megbízható, gyors, biztos szerviz

Bognár-, kovácsüzem

Rákóczi u. 27

Kézikocsi, szekér, fejsze ekekészítés, javítás,
lópatkolás, karosszéria készítés

Tisztaság: fél egészség!

Saját érdekében látogassa a több káddal bővített,

hőlégfürdővel, központi fűtéssel

korszerűsített

városi fürdőt

Fürdővállalat

Soproni
Fodrász Szövetkezet
korszerűsített, higiénikus
termeiben gondos és figyelmes
kiszolgálás

A
Soproni Állami Gazdaság
Kékfrankos, Leányka,
Muskotály
Palackozott, márkás borai
A korszerű soproni szőlőtermelés eredményei

Soproni
Háziipari Szövetkezet
Mértékutáni kötöttáru üzlete
Torna utca 1 – Telefon: 14–53
Női- és férfi pulóverek – Kuligánok kötése
gyapjú és pamut fonalakkból
Szolgáltató részlege
Lenin körút 94 – Telefon: 21–79
Szemfelszedés – Hímzés – Előnyomás – Nylonharisnya átkötés
Minőségi munkával!

Takarékoskodjunk
a gázzal
akkor kisebb lesz a gázszámla és jobb lesz a gáznyomás
Felvilágosításért és panasszal forduljunk
a GÁZMŰHŐZ
Táncsics Mihály utca 12 – Telefon: 25–10

Soproni Szálloda és Vendéglátó Vállalat
hagyományos vendégszeretettel,
jó ellátással várja kedves vendégeit!
A Pannónia
újjáépített szállodája és étterme minden igényt
kielégít.
A Bisztróban

reggelizni lehet, egész napon át hideg – meleg étel kapható.

A Deák Étterem

kitűnő konyhával, nyáron árnyas kerthelyiség, hangulatos szórakozóhely.

A Gambrinus Étterem

a patinás belvárosban elsőrendű konyhával áll a vendégek rendelkezésére.

A Várkapu Eszpresszó

elsőosztályú zenés-táncos szórakozóhely a város központjában.

A Gyöngyvirág – Ciklámen – Forum

cukrászdák a dolgozók kedvenc találkozóhelyei a város különböző pontjain.

A Borostyán Cukrászda

Híres cukrászati különlegességeiről, fagyaltjáról, parféról és kitűnő presszókávéjáról.

Étkezzen, szórakozzon olcsón, jól a Vendéglátónál!

Győr-Sopron megye

Idegenforgalmi Hivatala

Sopron, Ógabona tér 8 – Telefon: 20–40, 20–41

Kirendeltségek:

Győr, Aradi vértanúk útja 22 – Telefon: 11–48

Mosonmagyaróvár, Lenin út 60 – Telefon: 66–30

Pannonhalma Monostor

Fertőd Kastély – Telefon: 10

Kirándulások

előkészítése, program összeállítása, szervezése

Szállás biztosítás:

turistaszálláson – fizetővendéglátó helyeken

Különvonatok és autóbusz különjáratok indítása

Városismertetési séták rendezése, szakképzett vezetőkkel

Városkörnyéki és megyei autóbuszkirándulások szervezése

Utazási- és menetjegyirodák (IBUSZ)

Győri turistaszállás, Szeszgyári út 8

Soproni turistaszállás, Ferenczi utca 4

Soproni belvárosi turistaszállás, Új utca 8

Soproni turistatábor és camping sáttortáborral, Váris

Szállásigények idejében bejelentendők az

IDEGENFORGALMI HIVATALHOZ

LATEX

Soproni Telepe

Sopron, Baross út 24. szám
Gyapjúsövetek
Takaró
Műszaki szövetek
Bútorszövetek
Szőnyegek

**É. M.
Soproni
Épületasztalosipari
Vállalat**

Hazánk legkorszerűbb épületanyagipari nagyüzeme
Gyárt:
Mindenfajta ajtót, ablakot és egyéb felszereléseket
Gyártelep:
Sopron, Terv u. 2.
Telefon: 17-55, 10-70

Soproni Vas- és Szerelő Kisipari Szövetkezet

vállal:
Rádió javítást
Gyermekkocsi javítást
Bádogos, vízszereleési
Lakatos, esztergályos, géplakatos
Villanyszerelő, motortekercselő
munkákat
Sopron, Ógabona tér 16

**Vásárolja
finomárú készítményeinket!**
fonott kalács, briós, sajtrúd,
túróstáska, diós- és mákoskifli, stb.
Soproni Sütőipari Vállalat

Végjegyzet

1 (Megjegyzés - Popup)

A keltezésre vö. Mollay: SSz. XVI, 91 (4. jegyzet).

2 (Megjegyzés - Popup)

Sopron vármegye vázlatos története. Vö. Csatkai–Dercsényi: Sopron és környéke műemlékei. Bp., 1956², 109 (49. jegyzet).

3 (Megjegyzés - Popup)

Házi Jenő a töredékes bordézsmajegyzék 1428. évi keltezését arra alapítja, hogy a 4. fertályban szerinte Miklós városplébános (1428–1438.) szerepel, a belvárosban pedig Piberauer János, aki 1428. február 28-án már nem él (SoprOkl. II/1, 39). A 4. fertályban azonban nem a városplébános, hanem Miklós, a várárokmenti Boldogasszony-templom „plébánosa” szerepel, akit 1413-tól kezdve ismerünk (I. h. 16.). A bordézsmajegyzéket tehát akár 1413–1428 között is írhatták. A forrás beható vizsgálata alapján ez az időhatár nemcsak szűkíthető, hanem a forrás keletkezése is megállapítható. A bordézsma általánosan Márton napja (nov. 11.) körül vetették ki, 1438-ban például november 15-én (II/3, 92). A belvárosban szereplő Gábor szabó 1426. nov. 9-én már nem él (II/1, 35); a bordézsmajegyzék szerint még Leistel Gáspáré az a Fő téri ház, amely az 1426. évi bordézsmajegyzék szerint már a Körmendről betelepült, s először 1425 februárjában szereplő Zenkel Istváné (II/2, 338, 356 stb.), viszont Leistel Gáspár már 1426-ban a töredékes bordézsmajegyzékben még szereplő Prüschink Henrik házának a tulajdonosa (I. h. 357 stb.); Luck Jakab Fő téri házat utoljára 1423. aug. 9-én említik egy végrendeletben (II/1, 28), kimutathatóan 1426-tól kezdve viszont már Móric kalaposé (II/2, 356, 366; II/6 140, II/2 409, 412); Henrik kalmár 1426. jún. 19-én nem él, ezért az azévi bordézsmajegyzékben már özvegye szerepel (II/1, 33; II/2, 357). A keltezetlen bordézsmajegyzéket tehát feltétlenül 1426 előtt írták. Nem származhat azonban 1425-ből, mert Trechtel György 1424. dec. 18-i végrendeletét 1425. jún. 18-a előtt írják be a városi könyvbe (II/1, 31), ekkor tehát már nem él; sem 1424-ből, mert az azévi adójegyzék 4. fertályában az öreg Hackerné helyén már fia, Mihály szerepel (II/2, 333); sem 1421-ből, mert Schmuckenpfennig János özvegye már június 25-én Greiner Márton felesége (I/2, 203, 262). A keltezés szempontjából az 1413. év sem jöhet számításba, mert ekkor Brenner János a város jegyzője (II/1, 18); a töredékes bordézsmajegyzék pedig Ernst Konrád városi jegyzőt említi, akiről első adatunk eddig 1419. február 2-ről volt (II/1, 20), elődjéről, Hamersbach jegyzőről pedig 1416-ból van adatunk (II/1, 157). Maradnak tehát az 1416–1420. évek. Ez évek polgármesterei és városbírái közül csak az 1417. évi, ti. Székeles Péter polgármester és Csekán (Magyar) Pál városbíró *nem* szerepelnek a töredékes bordézsmajegyzékben: a polgármesterre és a városbíróra ugyanis is nem róttak ki dézsmát. A töredékes bordézsmajegyzéket tehát 1417. november 11-e körül írták. Ez a bordézsmajegyzék 10 évvel régebbi Abaúj vármegye 1427. évi adójegyzékénél, amelyet a „Magyar Művelődéstörténet” (Bp., é. n. II. 29) a legrégebb hazai adórajstromnak minősített.

4 (Megjegyzés - Popup)

A mai Városház utcának a tanácsház és a Szt. György utca 1. számú háza közti része tehát három oldalról lezárt tér volt, amely az eredetileg lezárt oldal megnyitása után is, a legújabb időkig a „Háromhártér” (*Dreihäuserplatz*) nevet viselte (vö. Heimler Károly: Sopron topográfiaja. Sopron, 1936). Ez a példa is mutatja, milyen várostörténeti értékkel bírnak korábbi, népi eredetű helyrajzi megjelölések, mennyire

helytelen ezeket „hivatalos” és színtelen, újabb elnevezésekkel felcserélni.

5 (Megjegyzés - Popup)

Erre már 1956-ban és 1959-ben utaltam (SSz. XIII, 122).

6 (Megjegyzés - Popup)

Például 1438-ban a gazdasági év végén, azaz Szent Mihály napján (szept. 29.) István mészáros a ház után 2 dénárfont bért fizet a városnak: „Item ingenommen vom Stephel fleischacker von ains haus wegen *bey dem Hinderntor, der öden padstuben* II. tal. den.” (II/3, 84).

7 (Megjegyzés - Popup)

Képüket l. SSz. XI, 105.

8 (Megjegyzés - Popup)

Most a Fabricius-ház pincéjében elhelyezett kőtárban látható.

9 (Megjegyzés - Popup)

A mondát a domonkos kolostor könyvtárában őrzött krónikából közöltem. Vö. Scarbantia, Ödenburg, Sopron. Bp., 1944, 71–72.

10 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Mollay Károly: Névtudomány és várostörténet. Dágtól Ágfalváig (1195–1416.) SSz. XV, 114–130, 193–200.

11 (Megjegyzés - Popup)

Vö. 1440: „Cristan fleischacke *im Winkel*”; 1499: „haws in der stat *am fragenmarkh* vor dem alten tor vnczt an die statmawr geraint” (II/3, 250; Grundbuch 57).

12 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Mollay Károly: Sopron várostörténeti kutatása. SSz. XIV, 331–336.

13 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Mollay Károly: Háztörténet és várostörténet. A Szent György utca 3. számú ház (1379–1550.). SSz. XIII, 121–136, 193–203.

14 (Megjegyzés - Popup)

Az összeírás a Szt. György utca, a Sópiac belső házsorával, a Zsidók utcájával, majd a Mészárosok utcájának belső házsorával folytatódik, tehát a mai Kolostor utcával ér véget. Ennyiben valamelyest eltér a későbbi sorrendtől. – Az összeírás sorrendjét másképpen, véleményem szerint nem helyesen értelmezi Házi Jenő (SSz. XVIII, 261). Turnhofer Tamás háza nem a várostorony mellett, hanem a Szt. György u. 3. sz. ház volt (II/6, 84).

15 (Megjegyzés - Popup)

Vö. 1403: „Item das mein heren, der rat mitsampt den *vyrvndczwainczigen* vnd mit der gmayn derfunden haben...” (II/1, 12).

16 (Megjegyzés - Popup)

A szántóföldeket is „kötél”-lel mérték, a méréshez kötelet használtak. Innen a mértékegység neve. Vö. Mollay Károly: A középkori mértékekről. SSz. XXV, 379–380.

17 (Megjegyzés - Popup)

A ház ezt megelőzően Klarnauer Jakab kocsmáros, ill. Plattner Péter kalmár és özvegye, előttük Móric Pál kalaposé (vö. a 3. jegyzetet) volt.

18 (Megjegyzés - Popup)

Vö. II/3, 47, 54, 79, 216, 341, 357, 383; II/4, 17, 51, 56, 74, 126, 147, 162, 193, 207, 230, 282, 298, 310; II/6, 219, 253. A II/3, 341 idetartozó adata a Soproni Okl.-ban tévesen a külváros második fertályánál szerepel: az 1441. évi bordézsma alapján 1442-ben kivetett kölcsön jegyzékének a levéltári rendezéskor tévesen 5–6. lapnak számozott része ugyanis nem a 4. lapon megkezdett második fertálynak, hanem a 14. lapon félbeszakadt belvárosi jegyzéknek a folytatása. A második fertály a 7. lapon folytatódik. Az átszámozással teljes kölcsönjegyzéket nyerünk. Az 1440. évi és az 1442. évi adójegyzékekkel való összevetés ezt igazolja. – „Középkori soproni családnevek” (Bp., 1938) című munkámban az 1379. évi összeírás fent tárgyalt részének téves értelmezése miatt e Traismaurer-házat én is a Kolostor utcába tettem, összetévesztve Traismaurer Péternek valóban Kolostor utcai, munkámban tévesen a Templom utcába helyezett házával.

19 (Megjegyzés - Popup)

Vö. I/7, 85–7; II/4, 394, 396; Grundbuch 25–6, 187; II/1, 234.

20 (Megjegyzés - Popup)

A Türritzer-házat ugyanis már a Fő térhez számították. Luck Jakab fent (4.) tárgyalt Fő téri házáat (ma: Beloiannisz tér 7.) 1496-ban a városi feljegyzési könyv így határozza meg: „das haws am Platzs *gegen dem kloster vber*, zunegst nebenn des Mägäsch Emrich an ainer vnd des Haberlewttter haws an der anderen seiten gelegen” (GedB. 38). Hasonlóan határozza meg Zsigmond király 1422. évi oklevele azt a Kolostor utcai házat, amelyet a király városház céljára a soproni polgároknak adományoz: „domum... *ex opposito claustrum fratrum minorum iuxta domum Johannis carnificis*” (I/2, 233). A Kolostor utcában „zwischen Kayntz vischer vnd Perrenhart schneyder, *gegenn dem kloster vber* gelegenn” volt Keresztély mészáros háza is, amelyet 1519-ben cserélt el (GedB. 177; II/5, 358 stb.). Mindebből következik, hogy a középkori Sopronban a helyrajzi tájékozódásnak az Előkapu (ma: várostorony) a szilárd pontja, bázisa: mintegy innen nézve határozzák meg a házak, utcák fekvését. Az Előkapuból nézve a Türritzer-ház, a Luck-ház (Fő tér) és a mai Kolostor utca valóban a ferences kolostorral *szemben* feküdt. Vö. még a 23. jegyzetet.

21 (Megjegyzés - Popup)

Nevét a Fabricius-családról kapta, amely 1806–1902-ig bírta. Vö. Fabricius Endre: Adalék a soproni

Fabricius-ház történetéhez. SSz. XVI, 47–52.

22 (Megjegyzés - Popup)

Vö. II/4, 56, 74, 126, 147, 162, 193, 207, 230, 282, 298, 310, 394, 396, 408; II/5, 22, 24, 45, 74; GerB. 169; Grundbuch 60; GedB. 95; II/5, 173.

23 (Megjegyzés - Popup)

Még néhány adat kívánczik ide. Az egyik szerint Vince kőművesmester 1503-ban eladja házát „bey der mörin *hinder dem closter* zwischen Fridrich von Weyssing vnd Wolfgang Henngst hewseren gelegen” (Grundbuch 72) Preininger Lőrincznek. A másik szerint ugyanebben az évben Neunhauser János kalmár és felesége is elad egy házat, „sein hawss... *hinder dem closter gelegen*”, Balthasar Grünauer kirshschlagi (Alsó-Ausztria) tisztartónak; az eladók 1507-ben nyugtát állítanak ki a városi tanácsnak „vmb vnnser haws... *hinder dem closter*, an der oberen seiden stossend an Peter vleischhagker vnd der anndern seiden an Wolfgang Henngst des wagners hewser” (GebB. 89, 109). A városi tanács ugyanis megváltotta a házat és még 1505-ben Sieghart Márton patrícusnak adta el: „haws... *in der Fleischhagkergassen* zwischen her Felischagker Peteren vnd Wolfgang Henngst hewseren gelegen” (Grundbuch 78). A fenti adatok szerint itt 4 ház van egymás mellett, amit az 1505. évi és a későbbi adójegyzékek (II/5, 174) is igazolnak. E házak a Mészárosok utcájának belső házsorában állottak. Az Előkapu felől nézve (vö. a 21. jegyzetet) ezek, akárcsak a külső házsorba tartozó és fent (5.) tárgyalt három ház, valóban a ferences kolostor *mögött* voltak. Még nem tudunk megnyugtatóan válaszolni arra, milyen fal (*mörin*) szerepel az első 1503. évi adatban. Az 1507. évi adatban figyelemre méltó, hogy az Előkapuhoz közelebb eső szomszéd „an der *oberen seiden*”, a távolabb eső „an der *anderen* (értsd: nideren) seiden” van. Ez eszünkbe juttatja a Szent György utca XIV–XV. századi *in der Obern gassen* nevét. Ennek párja nyilván az *in der Nidern gassen* volt, bár ezt adatokkal igazolni nem tudjuk. Utóbbival kapcsolatban Surányi Bálint (Tört. Szle 1961, 223) a Várkerület külső házsorára gondolt, mivel ez „alacsonyabb térszínt” fekszik. Amint láttuk, a középkori tájékozódásnál a *gegenüber-hinter* és az *obere-niedere* (*Seite*) helyrajzi pároknál nem a térszint magassága, hanem az Előkapuhoz viszonyított helyzet, ill. távolság a döntő. A Szent György utca nyilván csak a várofal kiépülése idején kaphatta első, *in der Obern gassen* nevét. Ennek párja, az adatszerűen nem igazolható *in der Nidern gassen* tehát csak belvárosi utca, mégpedig a Sópiac felől kiépülő Mészárosok utcája lehet. Az *in der Fleyschakergassen* utcanévre első adatunk 1456-ból való (II/1, 82), az utcanév tehát már legalább 1400 táján alakult (vö. SSz. XIV, 332). Valószínűnek tartom, hogy a Mészárosok utcájának külső házsora később épült ki, mint a belső, hogy az „in der Nideren Gassen” elnevezés – amennyiben létezett – a Mészárosok utcájának csak a Sópiac felől kiinduló, a XIII. század óta kiépülő első szakaszára vonatkozott. Ezt az utcanévet a fejlődés hamar kiszorította, túl korán ahhoz, hogy feljegyezhessek. Soproni utcanévek legrégebb feljegyzése 1379-ből való, még pedig a Zsidók utcájáé (*in der Judengazzen*) és a Surányi említette várkerületi külső házsoré (*an dem Markcht* I/1, 180; 1389: *an dem viechmarkt* I/1, 226). Ezek az utcanévek tehát legalább 1320 táján már alakultak.

24 (Megjegyzés - Popup)

Hasonlóan a szomszédos Lackner-háznál: mai területe 210 négyszögöl, 1379-ben két 1/2–1/2 telkes ház áll a helyén.

25 (Megjegyzés - Popup)

Értsd: mai belváros.

26 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Sedlmayr János: A soproni Fabricius-ház helyreállítása. Műemlékvédelem VII, 1–8.

27 (Megjegyzés - Popup)

A középkori Széplaki utca a mai Balfi utcának (németül még mindig *Schlippergasse*) a Híd utcáig terjedő része. – A SoprOkl. II/6, 133–144. lapján kiadott forrás keltezésére nézve vö. Mollay: SSz. XVI, 91.

28 (Megjegyzés - Popup)

A soproni akóra vö. Mollay: SSz. XVII, 126–7.

29 (Megjegyzés - Popup)

„A harmadik középkori periódusból származó összes lényeges maradvány a II. emeleten található, miután a két felső szintet a XV. század elején építették” (Sedlmayr i. h.).

30 (Megjegyzés - Popup)

Kár, hogy a Fabricius-ház homlokzati falába illesztett „műemléki tábla” most kőbe vésvé is hirdeti ezt az elhamarkodott megállapítást.

31 (Megjegyzés - Popup)

Niederhasuer Emil: Jobbágyfelszabadítás Kelet-Európában 1962. Bp. 145–150. Parasztságunk a Habsburg-önkényuralom korszakában, 1849–1867. Szerkesztette: Sándor Pál, Bp. 1951. 70–130. Soós Imre: Úrbéri birtokrendezések eredményei Sopron megyében. Sopron, 1941. Sándor Pál: A XIX. század végi agrárválság Magyarországon. Bp. 1958, 27–30. Révai: Marxizmus, népiesség, magyarság. Bp. 1948. 315. A kapitalizálódó nagybirtok elterjedésére lásd: Mérei Gyula: Mezőgazdaság és agrártársadalom Magyarországon 1790–1848. Bp. 1948. 20–30. Tilkovszky: A nagycenti uradalom gazdálkodása. Agrártörténeti Szemle, 1962. 2.

32 (Megjegyzés - Popup)

Simkovics: Adalékok a soproni munkásmozgalom gazdasági hátteréhez. SSz. 1962. 3. 207.

33 (Megjegyzés - Popup)

Lenin művei IV. kötet. (Bp.) 1953. 437. Révai: i. m. 240.

34 (Megjegyzés - Popup)

Sopron megye 1870. évi népszámlálásának eredményei. Sopron, 1871. Magyar Statisztikai Közlemények. Új évfolyam. II. kötet 1904, XII. 1905, XV. 1906. (A továbbiakban MSK.) Sajnos a statisztikák nem következetesek és nem megbízhatók, különösen az 1870-es igen pontatlan, körültekintő gondosság csak az 1900-as évi adatokat jellemzi, így a kimutatás inkább tájékoztató jellegű.

35 (Megjegyzés - Popup)

Szemere Vera: Agrárkérdés 1918–1919-ben, Bp., 1963. 5.

36 (Megjegyzés - Popup)

Kiss József: A tőkés agrárfejlődés foka és néhány vonása Szolnok megyében. Századok. 1961. 585. (Ebben az eltartottak is benne vannak.) Az országban összesen 1870-ben 2213 gyár van. Magyar Statisztikai Évkönyv. II. kötet 1873. 254.

37 (Megjegyzés - Popup)

Berényi Pál: Sopron megye 1895. Bp., 105. (Megyei monográfiák II.)

38 (Megjegyzés - Popup)

Alispáni jelentések 1884–1892 között. (Soproni Állami Levéltár.) 1887-ben 310, 1888-ban 331, 1889-ben 288 házalási engedélyt adtak ki a megyében. 1884-ben 1280, 1890-ben 1450 a nyilvántartott koldusok száma. Ezek heti három napon kéregethetnek. Ugyanakkor a csavargásért előállítottak: 1886-ban 440, 1890-ben 421, 1893-ban 173 egyént.

39 (Megjegyzés - Popup)

1870-ben 20.915 éves szolga, 30.929 napszámos, 1890-ben 29.626 éves szolga, 28.686 napszámos, 1900-ban 21.335 napszámos dolgozik a mezőgazdaságban. (Parasztágunk... im. 274. berényi im. Mezőgazdaság c. fejezet, MSK. XV. 1900. évi népszámlálás 154.)

40 (Megjegyzés - Popup)

MS Évkönyv II. évfolyam, Bp., 1873. 58.

41 (Megjegyzés - Popup)

Berényi im. 15. M. Stat. K. Új évfolyam 1904. 11.

42 (Megjegyzés - Popup)

Alispáni jelentés 1889. 50.

43 (Megjegyzés - Popup)

Thierring: A magyarországi kivándorlás és a külföldi magyarság. Bp., 1904. 120.

44 (Megjegyzés - Popup)

U. ott.

45 (Megjegyzés - Popup)

U. ott.

46 (Megjegyzés - Popup)

U. ott.

47 (Megjegyzés - Popup)

Nemzetgazdasági Stat. Évkönyv. 1883. II. 14. Lenin, 4. 145. Thierring im. 161.

48 (Megjegyzés - Popup)

Lenin 4. 439.

49 (Megjegyzés - Popup)

** ez az összeg az előző két kategóriát is magába foglalja.

50 (Megjegyzés - Popup)

Pach Zs. Pál: A magyarországi és az oroszországi porosz-utas agrárfejlődés vonásai. Közgazd. Szemle V, 1. 65. Lenin szerint a porosz út a következőket jelenti: „a földesúri nagy gazdaságok állnak a fejlődés élén, amelyek egyre inkább elpolgáriasodnak, egyre inkább a kizsákmányolás burzsoá módszereivel cserélik fel annak hűbéri módszereit... a feudális földesúri gazdaság lassan nő át polgári gazdaságba... a fejlődés tartalma alapjába véve a jobbágyság átnövése szolgaságba és tőkés kizsákmányolásba. (Lenin az agrárkérdésről, Bp., 1950. 459.) Ezzel szemben az amerikai út: „...a feudális nagybirtokrendszer szétzúzása, a kisparaszt átvedlése burzsoá farmerré...” (U. ott.)

51 (Megjegyzés - Popup)

1895 – Üzemstatisztika és Gazdacímtár alapján. A 10–20 kh-ig terjedő gazdaságok száma magasabb az országos átlagnál. 17,80% (14,64%), 100–200 kh-ig 1,28% (3,81%), 200–500 kh-ig 2,78% (5,48%), 500–1000 kh-ig 3,81% (6,8%).

52 (Megjegyzés - Popup)

Kiss József im. 604.

53 (Megjegyzés - Popup)

Lenin 3. 61.

54 (Megjegyzés - Popup)

M. K. O. Mezőgazd. Statisztika. II. 1895. 10.

55 (Megjegyzés - Popup)

1890-ben a két család hitbizománya így alakul: a Széchenyieké: 13 falu 31.640 kh, az Esterházyaké: 21 falu 74.282 kh; hitbizománya van még Zichy Henriknek, Cziráky Béla grófnak, a Niczkyeknek, a győri püspökségnek, a pápóci prépostságnak Páliban, a ciszterciáknak Liqvándon. (Berényi im. 26.)

56 (Megjegyzés - Popup)

Soós Imre: im. 15.

57 (Megjegyzés - Popup)

Tanácsi jkv-k. 1863/2258 SÁL.

58 (Megjegyzés - Popup)

Parasztságunk... im. 241.

59 (Megjegyzés - Popup)

Sopron, 1878. szeptember 30.

60 (Megjegyzés - Popup)

Soós Imre: im. 62. Mérei: im. 17. Sopron úrbéres falvainak helyzetére Jenny Ilona: Sopron úrbéri falvainak viszonya a városhoz. Sopron, 1930. 12. Ez a kimutatás az Esterházy és a Széchenyi birtokok falukénti átlagának összesítése alapján készült, így a birtokmegoszlás arányai csak hozzávetőlegesek.

61 (Megjegyzés - Popup)

Lenin: A kapitalizmus fejlődése Oroszországban. Bp., 1949. 183.

62 (Megjegyzés - Popup)

Polgármesteri jelentések. 1880. (Soproni Állami Levéltár.)

63 (Megjegyzés - Popup)

Berényi im. 82.

64 (Megjegyzés - Popup)

a A kisparcellák létrejötte a tömegek osztályharcának az ellensúlyozását is szolgálja. Ugyanakkor a meglévő tőke kisebb földterületre való összpontosítását is megkönnyíti, ami az 1880-as évek válságából engedi kilábalni a termelést. Az „elparasztalanodás” üteme azonban gyorsabb, mint az agrárproletár törpebirtokossá válásának folyamata.

65 (Megjegyzés - Popup)

Berényi im. 27. M. K. O. M. statisztikája IV. Bp., 1900. 39.

66 (Megjegyzés - Popup)

Berényi 22.

67 (Megjegyzés - Popup)

Berényi 22.

68 (Megjegyzés - Popup)

Alispáni jelentések 1877–1898. A megye hatáskörében is kivetett adót: a közmunkát, ennek mértéke így alakul: 1880-ban 61 606 igás, 95 343 kézi napszám a lakosság kötelezettsége, ebből pénzben meg lehet váltani az igás napszám egynegyedét, a kézi napszám felét, összesen: 29 868 Ft értékben. 1890-ben 59 112 igás, 86 070 kézi, a megváltható mennyiség 62 262 Ft.

69 (Megjegyzés - Popup)

1869-től 1890-ig (itt és valamennyi további táblán) polgári, 1900-tól összes népesség; a népszámlálások eszmei időpontja 1869-től 1930-ig december 31., 1941-ben január 31., 1949-ben és 1960-ban január 1.

70 (Megjegyzés - Popup)

A polgári népesség száma 32 849, az előző népszámláláshoz viszonyított népességnövekedési indexé 113,7%.

71 (Megjegyzés - Popup)

1920–1941: a 6 éves és idősebb népesség száma alapján számítva.

72 (Megjegyzés - Popup)

Az iskolai végzettség nélkül írni–olvasni tudókkal együtt.

73 (Megjegyzés - Popup)

1910–1930: középiskolát végzett, 1941–1960: érettségit szerzett.

74 (Megjegyzés - Popup)

SSz. 1958, 3. sz. A cikk különlenyomatként is megjelent.

75 (Megjegyzés - Popup)

„*A soproni evang. tanítóképző intézet története 1858–1908*, 1–25. l.

76 (Megjegyzés - Popup)

Lásd a dunántúli egyházkerület gyülekezeteihez intézett, 1857. január 25-én kelt „*Felhívás*”-t – *Pálfy József, Király József Pál és Kolbenheyer Mór* aláírásával.

77 (Megjegyzés - Popup)

Egy 1839-ben kelt, s a Kancelláriához felterjesztett jelentés alapján (Soproni Állami Levéltár: Fasc. VIII. 1150/I. sz.) ismertettem őket a SSz. 1962. évi 2. számában (147. lap).

78 (Megjegyzés - Popup)

Korának jeles műfordítója volt. Czuczor, Vörösmarty, Petőfi legszebb versei mellett Arany

Toldi-triológiáját is lefordította német nyelvre.

79 (Megjegyzés - Popup)

Levelezésükből művelődéstörténeti szempontból is igen érdekes részleteket idéz *Rozsondai Károly* i. m. 5–6. lapján és „*Lelki építőkövek új épületünkhöz*” című cikkében. (Megjelent az iskola értesítőjében és különnyomatként is. Győr, 1940.)

80 (Megjegyzés - Popup)

Lásd *Papp József* i. m. 12–13. lap.

81 (Megjegyzés - Popup)

„A dunántúli ág. hitv. evang. egyházkerületi soproni tanítóképzőintézet 50-ik értesítője az 1907/8 iskolai évről” (21. lap).

82 (Megjegyzés - Popup)

A könyv *Hamar Gyula* ny. tanítóképző intézeti igazgató ajándékképpen került tulajdonomba, amiért ezuton is hálás köszönetemet fejezem ki.

83 (Megjegyzés - Popup)

Bormann nézeteivel németországi tanulmányútján ismerkedett meg; pedagógiai tanításainak *pietista szemlélete* hatott elsősorban Pálfyra.

84 (Megjegyzés - Popup)

A szerző kiemelése.

85 (Megjegyzés - Popup)

Lásd *Szigethy Lajos* „Luther lelke” című életrajz-gyűjteményében (202–206. lap).

86 (Megjegyzés - Popup)

Lásd „*Fertőszéplaki iskolaiügy*” (SSz. 1963, 2. sz.), „*Emlékezés Péterfy Sándorra*” (Magyarországi Óvónőképző Intézetek Tudományos Közleményei, I. (1963. évf.), „*Péterfy Sándor*” (SSz. 1963, 3. sz.)

87 (Megjegyzés - Popup)

A *Népnevelők Lapja* 1872. december 14-i számában (607–609. lap) *Péterfy Sándor* is döbbenetes adatokat tár fel az ország elemi iskoláinak siralmas anyagi állapotáról.

88 (Megjegyzés - Popup)

Lásd *Péterfy* hivatkozott cikkét a *Népnevelők Lapjának* 1872. dec. 14-i számában, ill. ismertetését a *Magyarországi Óvónőképző Intézetek Tudományos Közleményei* I. (1963.) évfolyamában (216–217. lap).

89 (Megjegyzés - Popup)

Az 1868. XXXVIII. t. c. – Erre a törvénycikkre utalva közöl érdekes iskolalátogatási adatokat Sopron megyéből, a 19. század végéről *Simkovic Gyula* a SSz. 1963. 4. számában (357–359. lap).

90 (Megjegyzés - Popup)

Ezeknek az ismertetése nagyrészt megtalálható folyóiratunk ugyanezen számában *Lengyel Pál* „Kéziratok pedagógiai jegyzet Pálffy József 1865/66. tanévi előadásairól” című írásában.

91 (Megjegyzés - Popup)

A *Néptanítók Lapjának* első száma 1868. február 6-án jelent meg „*a magyarországi kisdédóvodák, elemi- és felső-nép-iskolák számára.*” A kultuszminisztérium hivatalos hetilapjaként *Eötvös József* „A néptanítókhoz” című vezércikkével indult útjára. – *Pálffy József* „A tanítóképezdéről” című cikke a lap 1868. június 11-i (19.) számában jelent meg (290–294. lap).

92 (Megjegyzés - Popup)

Sajnos, a korabeli pedagógiai sajtóban *Pálffy* cikkének nem támadt visszhangja. A *Néptanítók Lapjának* 1868. évfolyamában csupán *Környeitől* olvashatunk ismertetőt „A góthai tanítóképezde” címmel, 4 folytatásban (34–37. szám).

93 (Megjegyzés - Popup)

Vö. *Pálffy*nak az intézet felavatásakor mondott beszédével, melyet a bevezetésben ismertettem!

94 (Megjegyzés - Popup)

Hogy ezt mennyire lényegesnek tartotta *Pálffy*, abból is látható, hogy ez a sor a cikkben található *kevés kiemelés* közt szerepel.

95 (Megjegyzés - Popup)

Zeberer Ágoston, Péterfy Sándor egykori neves nemescsói tanítója is *Zürich*ben szerezte tanítói oklevelét. (Lásd *Kelényi Ferenc*: Péterfy Sándor, SSz. 1963. 3. sz., 207. lap.)

96 (Megjegyzés - Popup)

Pálffy József kiemelése.

97 (Megjegyzés - Popup)

Amerika és *Svájc* példájára hivatkozik.

98 (Megjegyzés - Popup)

Pálffy itt az *államra* utal.

99 (Megjegyzés - Popup)

Hanák Péter: A dualizmus válságának elmélyülése a 20. század első éveiben. A történelemtudomány kérdései. 22. Bp. 1955. 30–34. lap. Vincze Edit: A magyar szociáldemokrata párt megalakulása és

tevékenysége a 90-es években. A történelemtudomány kérdései. Bp. 1956.

100 (Megjegyzés - Popup)

Lenin: Válogatott művek. I. 531. lap.

101 (Megjegyzés - Popup)

Nemzetőr, 1905. augusztus 4. Az 1903-as szervezeti szabályzat sem sok erőfeszítésre készítette a pártvezetőséget. Semmilyen célt sem tűzött ki a munkásság elé, csupán szakmai szervezetnek nézte a pártot. Ez az 1890-es elvi nyilatkozathoz képest visszaesést jelentett.

102 (Megjegyzés - Popup)

Nemzetőr, 1905. augusztus 5.

103 (Megjegyzés - Popup)

Kölkedi: Bokányi Dezső és Sopron. SSz. 1961., 332. lap.

104 (Megjegyzés - Popup)

Nemzetőr, 1907. március 27., Soproni Napló, 1907. március 28., Ödenburger Zeitung, 1907. március 24., 27., 28.

105 (Megjegyzés - Popup)

Nemzetőr, 1907. június 6.

106 (Megjegyzés - Popup)

Nemzetőr, 1907. május 7.

107 (Megjegyzés - Popup)

Nemzetőr, január 9.

108 (Megjegyzés - Popup)

Nemzetőr, február 7.

109 (Megjegyzés - Popup)

Nemzetőr, 1909. április 1.

110 (Megjegyzés - Popup)

* Képét lásd SSz. 1957, 53. lap.

111 (Megjegyzés - Popup)

SSz. XV. évf. 1961. 3. sz. Czigány Jenő: Szemelvények...

112 (Megjegyzés - Popup)

Geschichte der Eisenbahnen der Öst. Ung. Monarchie.

113 (Megjegyzés - Popup)

Magyar Vasutas. 1963. nov. 2. VII; 21. sz. Apróságok az orosz vasutak történetéből.

114 (Megjegyzés - Popup)

Spira–Mérey: Mo. története Bp. 1957. 229. P.

115 (Megjegyzés - Popup)

Dr. Csatkai E.: Slachta Etelka naplója. 1943. 81. p.

116 (Megjegyzés - Popup)

SÁL Khy. jkv. 1843. 410. P.

117 (Megjegyzés - Popup)

Lásd: Barta cikkét Felsőbüki Nagy Pálról. Századok. 1963. 4. sz.

118 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai E.: Sopron műemlékei. Bp. 1956. 104. p.

119 (Megjegyzés - Popup)

SÁL. Kgy. ir. 1849. év 117.

120 (Megjegyzés - Popup)

Uo.

121 (Megjegyzés - Popup)

„Sopron” 1879. 5. sz. Helyesen: 1857-ben.

122 (Megjegyzés - Popup)

Haberern Jonathán: Edvi Illés Pál emléke, Pest 1872. 5. l.

123 (Megjegyzés - Popup)

a *Hamar Gyula* „Gamauf Teofil feljegyzései Kis Jánosról” című tanulmányában is sok értékes adalék található Gamauf történetíró tevékenységére vonatkozóan (SSz. 1941. V. évf. 4. sz. 291–299. lap).

124 (Megjegyzés - Popup)

Gamauf levelei Jankovich Miklóshoz a soproni Dobner-féle nyomdáról. Új Magyar Múzeum 1856. I, 286.

1.

125 (Megjegyzés - Popup)

„A soproni nemes tanulók szövetségének mestere évenkénti számadásra s az azt követni szokott ebédre hi 1623-ki májs. 27-én.” Gamauf gyűjteményéből közli *Garády*, Új Magyar Múzeum 1856. I, 341–42. l.

126 (Megjegyzés - Popup)

Payr Sándor: A soproni evangélikus egyházközség története I. A reformációtól az 1681. évi soproni országgyűlésig, Sopron 1917.

127 (Megjegyzés - Popup)

Széchenyi Könyvtár Kézirattára, Tóth Ferenc iratai Quart. Hung. 1043. IV, f. 260.

128 (Megjegyzés - Popup)

Nagy Sándor: Sztárai Mihály élete és művei, Bp. Kilián, 1883. írja, hogy Tóth Ferenc iratai közt egy Páparól 1570. febr. 7-ről keltezett, Michael Starinus aláírású levelet talált a soproni szenátushoz intézve (18–19 l.). A levelet teljes egészében közli (19. l.) Tehát Gamauf küldeményéről van szó. Nagy Sándor tagadja, hogy Sztáraitól származna a levél, ám *Szilády Áron* (Régi Magyar Költők Tára V. Bp. 1886. 317–18. l.) bizonyítja Sztárai szerzőségét. A levelet újra közli *Payr Sándor*, Egyháztörténeti emlékek, I, Sopron 1910. 33–34. l.

129 (Megjegyzés - Popup)

Tóth Ferenc: A pápai reformáta szent eklézsiának rövid históriája. Komárom 1808.

130 (Megjegyzés - Popup)

Uo.: A helvéciai vallástételt tartó túl a dunai... református püspökök élete, Győr 1808.

131 (Megjegyzés - Popup)

Uő.: A helvéciai vallástételt tartó túl a tiszai... református püspökök élete, Győr 1812.

132 (Megjegyzés - Popup)

Gamaufnak igaza volt: 1591. június 2–3-án a Vas és a Sopron megyei protestáns lelkészek számára tartották ezt a nyilvános vitát, melynek eredménye a Formula Concordiae, az evangélikus lelkészek alapszabályként elfogadott egyezsége.

133 (Megjegyzés - Popup)

Nem tudjuk, melyik évszámról s napról lehet szó. Pápa három ízben került török kézre: az 1580-as években, 1600-ban s 1683-ban. Mindhárom esetben rövid időn belül felszabadult. Vö. *Horváth Endre* – *Tóth Endre*: Pápa megyei város múltja, jelene és környéke. Pápa 1936. 34–35. l.

134 (Megjegyzés - Popup)

A Helytartótanács egy rendeletében eltiltotta a szuperintendenseket a püspöki cím használatától. Ezért fogalmaz tiltakozást az 1815. szeptember 2–4. között tartott egyetemes gyűlés. *Haán Lajos*: A magyarországi ágostai hitvallású evangélikusok egyetemes gyűlései... Bp. 1882. 39. l.

135 (Megjegyzés - Popup)

Magyar Színművészeti Lexikon II, 290. l.

136 (Megjegyzés - Popup)

Pintér Jenő: Magyar Irodalomtörténet II, Bp. 1930. 456. l. (Irodalom: 459–60. l.). *Horváth János*: A reformáció jegyében Bp. 1953. 62. l. *Payr Sándor*: A soproni... 111. l.

137 (Megjegyzés - Popup)

Payr: Egyháztörténeti emlékek... 33. l.